

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЗУБРИЦЬКИЙ ІГОР ЯРОСЛАВОВИЧ

УДК 316.624:070.486(477.83/.86)"1918/1939"

ДИСЕРТАЦІЯ

**РОЗВИТОК ІДЕЙ ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ СОЦІАЛЬНИХ ВІДХИЛЕНЬ
У НЕПОВНОЛІТНІХ НА СТОРІНКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ
ПЕРІОДИКИ СХІДНОЇ ГАЛИЧНИНИ (1918–1939 РОКИ)**

13.00.05 – соціальна педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **І. Я. Зубрицький**

Науковий керівник Смеречак Леся Іванівна, кандидат педагогічних наук,
доцент

Дрогобич – 2018

Тернопіль – 2018

АНОТАЦІЯ

Зубрицький І. Я. Розвиток ідей щодо профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх на сторінках української педагогічної періодики Східної Галичини (1918–1939 роки). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2018.

Вивчення і критичне переосмислення історико-педагогічного досвіду української національної школи, визначення напрямів і можливостей використання спадщини педагогів минулого в освітньо-виховній сфері значно актуалізується на фоні реформаторських процесів, які відбуваються в Україні на сучасному етапі. Кризові явища, що супроводжують процес становлення та розвитку українського суспільства впродовж останніх десятиліть, призвели до загострення соціальних проблем та дестабілізації життя широких мас населення. Як наслідок, не викликає здивування той факт, що у чималій кількості представників підростаючого покоління сформувалося викривлене розуміння моральних та правових норм. Все гострішою на сучасному етапі постає проблема асоціальної поведінки дітей та молоді, що аж ніяк не сприяє соціальній стабільності та призводить до того, що підростаюче покоління відрізняється соціальною інерцією і зазнає значних труднощів у вирішенні соціально-практичних завдань.

У цьому ракурсі вкрай важливою є профілактична діяльність соціальних інститутів, в першу чергу навчально-освітніх установ, які мають виявляти та усувати несприятливі психобіологічні, психолого-педагогічні, соціальні умови, що зумовлюють відхилення в психічному та соціальному розвитку дітей та молоді, їхній поведінці, стані здоров'я, а також сприяти в організації життєдіяльності та дозвілля й успішній соціалізації підростаючого покоління.

Попри новітні дослідження проблеми профілактики соціальних відхилень у поведінці неповнолітніх є підстави стверджувати, що сьогодні перед нами стоять соціально-педагогічні проблеми і труднощі, які достатньо успішно долалися в минулому (важковиховуваність, дитяча безпритульність, злочинність, безробіття, алкозалежність і т. і.). Досвід наших попередників є цінним джерелом для пошуку нових підходів до вдосконалення системи

профілактики соціальних відхилень і подальшого розвитку її науково-педагогічних засад. Одним із шляхів розв'язання соціально-педагогічних аспектів профілактики соціальних відхилень у поведінці неповнолітніх є вивчення, систематизація та впровадження у практику здобутків вітчизняних і зарубіжних педагогів минулого. Значний інтерес у цьому плані становить історичний період першої половини ХХ ст., який характеризувався появою нових ідей та концептуальних підходів до системи педагогічної профілактики соціальних відхилень у поведінці неповнолітніх та соціального виховання загалом.

Вагому роль у дослідженні проблем профілактики соціальних відхилень у поведінці дітей та молоді відіграє українська педагогічна періодика Східної Галичини міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.), що виходила у світ завдяки зусиллям українських педагогічних товариств краю. Вона є цінним джерелом для дослідження соціальних та освітніх процесів, що проходили в Україні протягом тривалого часу, з якого можна почерпнути інформацію про тогочасні нормативні нововведення в системі освіти, діяльність українських педагогічних товариств, нові педагогічні ідеї, результати наукових досліджень, методичні розробки та поради тощо й прослідкувати процес формування і трансформації світогляду галицького вчителя та «вписання» українського учительського руху у європейський контекст.

Об'єктом дослідження є профілактика соціальних відхилень у поведінці неповнолітніх. Предмет дослідження – становлення та розвиток ідей профілактики соціальних відхилень у поведінці неповнолітніх на сторінках педагогічної періодики Східної Галичини (1918–1939 рр.). Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та узагальненні практичного досвіду профілактики соціальних відхилень у поведінці неповнолітніх у педагогічній періодиці Східної Галичини (1918–1939 рр.).

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягають у тому, що *вперше*:

– предметом цілісного та системного аналізу став розвиток ідей профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх на сторінках педагогічної періодики Східної Галичини (1918–1939 рр.);

– *схарактеризовано* регіональні чинники, які обумовлювали соціально-неприйнятну поведінку у неповнолітніх у досліджуваний період (складні

соціальні, економічні, політичні умови існування українського суспільства в межах Другої Речі Посполитої; провальна економічна та соціальна політика польської влади щодо українського населення; урядова політика в галузі освіти, метою якої була повна полонізація українського освітнього простору; закриття українських навчальних закладів; утруднений доступ українським громадянам до здобуття фахової освіти; заборона діяльності українських громадських дитячих та молодіжних організацій);

– *виокремлено* основні напрями педагогічної діяльності з профілактики соціальних відхилень у поведінці неповнолітніх у досліджуваний період (недопущення вживання неповнолітніми алкогольних напоїв, тютюнових виробів, наркотичних речовин; підвищення виховної ролі українських освітніх закладів у попередженні і подоланні соціально відхиленої поведінки дітей та підлітків; підвищення ролі сім'ї у профілактиці соціально відхиленої поведінки неповнолітніх; розвиток раціональної взаємодії школи і сім'ї для попередження і подолання соціально відхиленої поведінки неповнолітніх; формування у дитини чітких моральних орієнтирів, позитивних ціннісних орієнтацій, культури поведінки, вольових якостей та почуття власної гідності; підвищення ролі спеціальних установ з перевиховання і виправлення протиправної поведінки дітей і підлітків; використання потенціалу вчительських, просвітницьких, студентських, учнівських, «абстинентських» громадських і релігійних організацій для активізації профілактичної діяльності; активізація внутрішнього потенціалу дітей та молоді для виправлення і подолання негативних якостей і звичок, формування позитивно вмотивованого ставлення неповнолітніх до власного здоров'я та активного залучення їх до здорового способу життя).

У дослідженні:

– *уточнено*: сутність понять «соціальні відхилення», «профілактика соціальних відхилень у неповнолітніх»; особливості організації освітньо-виховного простору українських шкіл та позашкільних установ із профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх;

– *узагальнено* актуальні в сучасних умовах позитивні надбання процесу розвитку ідей профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх у вітчизняній соціально-педагогічній думці, визначено основні орієнтири; уведено до наукового обігу маловідомі та нові матеріали, що раніше не

використовувалися у наукових працях, надруковані на сторінках української педагогічної періодичної преси Східної Галичини міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.) з проблем соціального виховання дітей та молоді, ідей співпраці вчителів та батьків у процесі організації практичної профілактичної роботи з неповнолітніми, з досвіду роботи освітніх установ, учнівських гуртків, дитячих та молодіжних громадських організацій, а також товариств, об'єднань, метою діяльності яких було здійснення профілактичної діяльності в дитячому та молодіжному середовищі.

Подальшого розвитку набули питання внеску громадських та культурно-освітніх діячів минулого у розробку теоретичних основ та практичних рекомендацій щодо налагодження дієвої системи профілактики соціально відхиленої поведінки у неповнолітніх у досліджуваний період.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані викладачами, студентами закладів вищої освіти, вчителями-практиками, здобувачами наукових ступенів для поглиблення знань із теорії та історії педагогіки, соціальної педагогіки, теорії та історії соціального виховання, профілактичної діяльності; у системі підвищення кваліфікації фахівців соціальної сфери, їхнього професійного самовдосконалення та підготовки до здійснення профілактичної роботи з неповнолітніми, схильними до соціальних відхилень.

Отримані результати можуть слугувати основою для подальших наукових розвідок з історії української соціально-педагогічної освіти, створення підручників і посібників з теорії та історії соціальної педагогіки, під час підготовки лекцій та семінарських занять із дисциплін «Теорія та історія соціального виховання», «Соціальна педагогіка», «Методика соціально-виховної роботи», «Методика соціально-педагогічної роботи з дитячими та молодіжними організаціями», «Історія соціальної роботи», «Соціальна профілактика»; у практиці сучасного соціального виховання в закладах загальної середньої освіти різного типу, центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, спеціальних навчальних закладах для дітей та підлітків, які потребують особливих умов виховання.

Ключові слова: профілактика, соціальні відхилення у неповнолітніх, українські педагогічні часописи, Східна Галичина, ідеї профілактики.

ABSTRACT

***Zubrytsky I.Y.* The development of ideas related to the prevention of juvenile delinquency in the pages of Ukrainian pedagogical periodicals of Eastern Galicia (1918-1939).** - A manuscripts.

Thesis for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences in specialty 13.00.05 – Social Pedagogy. – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Ternopil, 2018.

The study and critical rethinking of the historical and pedagogical experience of the Ukrainian national school as well as the possibility of using the pedagogical heritage of the past in the educational sphere are updated on the basis of reform currently underway in Ukraine. Crises accompanying the formation and development of Ukrainian society over the past decades have led to a significant aggravation of social problems. Currently there are a large number of socially unprotected groups in Ukraine, the majority being children and adolescents. As a result, it is not surprising that a large number of youths have developed distorted views of social relations, rules, standards of behavior in the society, as well as a compromised understanding of moral and legal norms. At the present time the most salient issues are those of immoral and illegal character, in addition to other asocial behaviors of children and adolescents, which undermine social stability. This situation leads to a reality in which the younger generation is characterized by social disinterest which leads to serious difficulties in solving socio-practical issues.

With this in mind, it is essential that social institutions – primarily educational institutions -- conduct preventive activities that are designed to ameliorate adverse psycho-biological and psycho-pedagogical social conditions that cause deviations of mental and social development of children and youth, as well as contributing to their successful socialization.

Despite of the latest research on the issue of preventing social deviations in the behavior of juveniles, we can confirm that today we are facing socio-pedagogical problems and difficulties that were successfully overcome in the past (difficult upbringing, child homelessness, crime, unemployment, alcohol dependence, etc.). The experience of our predecessors is a valuable resource for identifying new approaches to improve the system of juvenile delinquency prevention, and for the further development of the previous generation's scientific and pedagogical principles. One of the ways to prevent socio-behavioral deviations among juveniles is

the study, systematization and introduction into practice of the achievements of native and foreign teachers from the past. Concerning this issue, significant interest is paid to the historical period of the first half of the twentieth century, which was characterized by the emergence of new ideas and conceptual approaches in the system of pedagogical prevention of socio-behavioral deviations among juveniles and social education in general.

The Ukrainian pedagogical periodicals of the Eastern Galicia during the interwar period (1918–1939), which were published by Ukrainian pedagogical societies in the region, play an important role in the study of the issues connected to the prevention of juvenile delinquency. They are a valuable resource for the study of social and educational processes that have occurred in Ukraine over a long period of time, and they provide extensive information about the contemporary normative innovations in the educational system, as well as the activities of Ukrainian pedagogical societies, new pedagogical ideas, research results, methodological developments and advice etc. Additionally, they allow us to trace the formation and transformation of Galician teachers' outlook as well as the development of the Ukrainian teachers' movement in the European context.

The object of the research is the prevention of socio-behavioral delinquency among juveniles.

The subject of the research is the formation and the development of ideas for the prevention of socio-behavioral delinquency among juveniles on the pages of pedagogical periodicals of Eastern Galicia (1918–1939).

The purpose of the research is to provide a theoretical framework and overview of practical experience in the prevention of socio-behavioral delinquency among juveniles on the pages of the pedagogical periodicals of Eastern Galicia (1918–1939).

The theoretical significance of this research is the fact that, for the first time, the development of ideas for the social prevention of juvenile delinquency in the pages of the pedagogical periodicals of Eastern Galicia (1918–1939) are used as the foundation for a holistic and systematic analysis; the pedagogical theory is supplemented by scientific knowledge about the evolution of the definition "the prevention of social deviations," as well as the importance of the Ukrainian periodical press in the development of ideas for the prevention of juvenile delinquency in Ukrainian schools and public organizations of Eastern Galicia in the first half of the twentieth century (until 1939); the main factors in the prevention of delinquency were

singled out; the relevance of cooperation between teachers, parents and the public in the prevention of juvenile delinquency were substantiated; further information about the activities of public, cultural and educational figures was referenced (from S. Baley, L. Biletsky, I. Vitanovich, I. Herasimovich, D. Lukianovich, P. Isayiv, Y. Kamenetsky, M. Konovalts, S. Konrad, D. Korenets, P. Krivonosyuk, O. Makarushka, G. Myketey, S. Parfanovych, I. Rakovsky, S. Siropolko, M. Terletsky, A. Tysovsky, M. Tchaikovsky and many others), who united their efforts on the basis of the ideas related to prevention of negative behaviors in children and adolescents .

New materials that have not previously been used in scientific works and the scientific sphere were introduced. These are materials published in Ukrainian pedagogical periodicals of Eastern Galicia in the interwar period on the issues of social education of children and adolescents. The publications also promote cooperation between teachers and parents in the process of organizing practical preventive work with juveniles, taking into account the experience of educational institutions, pupils' clubs, children's and youth public organizations, as well as associations whose purpose was to carry out preventive activities among children and youth.

The practical value of the research is that its results can be used by teachers, university students, teachers-practitioners, post-graduate students and students getting scientific degrees in order to deepen their knowledge of the theory and history of pedagogy, social pedagogy, social education, and preventive activities; specialists in the social sphere can employ this research in their work with juveniles who are predisposed to delinquency.

The results can serve as the basis for further scientific research into the history of Ukrainian socio-pedagogical education, as well as for the creation of textbooks and manuals, methodological recommendations for special courses and seminars on the theory and history of social pedagogy, and for the preparation of lectures and seminars on subjects such as the theory and history of social education, social pedagogy, the methodology of social and educational work, the methodology of social and pedagogical work with children's and youth organizations, history of social work, social prevention; and finally, they may be useful in the practice of modern social education in secondary schools, in social service centers for the families, children and youths, secondary schools and in vocational schools for social rehabilitation, social rehabilitation centers, etc.

Key words: prevention, the social deviations of juveniles', Ukrainian pedagogical periodicals, Eastern Galicia, the ideas of prevention.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Зубрицький І., Гриник І. Діяльність Івана Филипчака на посаді вчителя народних шкіл. *Імідж сучасного педагога*. 2014. № 2. С. 45–47.
2. Зубрицький І. Питання антиалкогольного виховання дітей та молоді на сторінках часопису «Українська школа» (1925–1943 рр.). *Молодь і ринок*. 2014. № 6 (113). С. 88–92.
3. Зубрицький І. Висвітлення проблеми співпраці школи і сім'ї на сторінках педагогічного часопису «Українська школа» (1925–1943 рр.). *Молодь і ринок*. 2015. № 4 (123). С. 126–130.
4. Зубрицький І. Проблема статевого виховання на сторінках педагогічного часопису «Українська школа» (1925–1939 рр.). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. № 37. С. 60–63.
5. Зубрицький І. Взаємодія школи і сім'ї з питань соціального виховання неповнолітніх на сторінках часопису «Учительське слово» (1912–1939 рр.). *Імідж сучасного педагога*. 2016. № 4. С. 61–64.
6. Зубрицький І. Ретроспективний погляд на розвиток педагогічних часописів Східної Галичини 20–30-х рр. ХХ ст. *Молодь і ринок*. 2017. № 4 (147). С. 138–144.
7. Зубрицький І. «Справи» шкільного та позашкільного виховання на сторінках педагогічного часопису «Світло» (1921–1922 рр.). *Вісник Черкаського університету*. 2017. № 3. С. 41–48.
8. Смеречак Л., Зубрицький І. Висвітлення проблеми антинаркотичного та антиалкогольного виховання неповнолітніх на сторінках журналу «Українська школа» (1925–1944 рр.). *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2017. № 8 (313). Ч. II. С. 260–271.
9. Смеречак Л., Зубрицький І. Проблема формування дисциплінованої поведінки школярів у поглядах П. Будза. *Вісник Черкаського університету*. 2018. № 1. С. 107–114.

10. Зубрицький І. Українські педагоги про вплив соціального середовища на поведінку неповнолітніх: за матеріалами періодичних педагогічних видань Східної Галичини (1918–1939 pp.). *Virtus: Scientific Journal*. 2018. № 23. С. 92–95.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

11. Зубрицький І. Проблеми соціального виховання дітей та молоді на сторінках педагогічного часопису «Українська школа» (1925–1939 pp.). *Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи та корекційної освіти: збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції з нагоди 15-річчя кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти* (Дрогобич, 15–16 жовт. 2015 р.). Дрогобич: Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. С. 72–74.

12. Zubryts'kyu I., Zubryts'ka O. The problems of antialcoholic and sex education of adolescent on the pages of the pedagogical magazine «Ukrainian school» (1925–1939). *Zbiór artykułów naukowych Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej «Pedagogika. Aktualne naukowe problem. Rozpatrzenie, decyzja, praktyka»* (Gdansk, 30.03.2016–31.03.2016). Warszawa: Wydawca: Sp. Z o.o. «Diamond trading», 2016. С. 31–39.

13. Зубрицький І. «Антиалкогольна проблема» на сторінках «Української Школи» (1925–1943). *Теоретико-практична підготовка фахівців соціальної сфери на засадах компетентнісного підходу: збірник наукових праць звітної науково-практичної конференції викладачів та студентів*. Дрогобич: Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. С.120–129.

14. Зубрицький І. Олександр Тисовський про проблеми виховання на сторінках педагогічного часопису «Світло» (1921–1922 pp.). *Актуальні проблеми практичної психології: матеріали IV Всеукраїнського науково-практичного семінару* (м. Дрогобич, 28 квіт. 2017 р.). Дрогобич: Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. С. 61–68.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

15. Зубрицький І., Смеречак Л. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями: тексти лекцій. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. 112 с.

16. Зубрицький І., Смеречак Л. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями: методичні рекомендації до самостійної роботи. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. 52 с.

17. Зубрицький І., Зубрицька О. Антиалкогольне та статеве виховання неповнолітніх на сторінках часопису «Українська школа» (1925–1939 рр.). *Вісник соціально-гуманітарного факультету*: збірник наукових праць. Дрогобич: Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. Вип. IV. С. 89–101.

18. Гук О., Зубрицький І. Соціальна робота в Україні: методичні рекомендації до семінарських занять для студентів спеціальності 231 «Соціальна робота» другого (магістерського) рівня вищої освіти. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. 60 с.

19. Зубрицький І., Зубрицька О. Тенденції та проблеми виховання учнів на сторінках педагогічного часопису «Світло» (1921–1922 рр.). *Вісник соціально-гуманітарного факультету*: збірник наукових праць. Дрогобич: Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. Вип. V. С. 73–80.

20. Зубрицький І., Зубрицька О. Денис Лукіянович про соціальне виховання на сторінках педагогічного часопису «Українська Школа». *Вісник соціально-гуманітарного факультету*: збірник наукових праць. Дрогобич: Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2018. Вип. VI. С. 103–112.

ЗМІСТ

ВСТУП	13
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОФІЛАКТИКИ СОЦІАЛЬНИХ ВІДХИЛЕНЬ НЕПОВНОЛІТНІХ	24
1.1. Теоретичний аналіз дефініції «профілактика соціальних відхилень».....	24
1.2. Історіографічний аналіз української педагогічної періодики Східної Галичини міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.).....	47
Висновки до першого розділу	62
Розділ 2. ПРОБЛЕМА ПРОФІЛАКТИКИ СОЦІАЛЬНИХ ВІДХИЛЕНЬ У ПОВЕДІНЦІ НЕПОВНОЛІТНІХ НА СТОРІНКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРЕСИ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ (1918–1939 рр.)	65
2.1. Чинники детермінації соціальних відхилень у поведінці неповнолітніх у Східній Галичині (1918–1939 рр.).....	65
2.2. Інтерпретація профілактичних ідей громадських об'єднань на сторінках українських педагогічних періодичних видань.....	91
2.3. Основні напрями профілактики соціальних відхилень неповнолітніх.....	104
Висновки до другого розділу	124
РОЗДІЛ 3. АКТИВІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ШКІЛ ТА ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ІЗ ПРОФІЛАКТИКИ СОЦІАЛЬНИХ ВІДХИЛЕНЬ У НЕПОВНОЛІТНІХ	127
3.1. Організація освітньо-виховного простору школи в контексті профілактики соціальних відхилень неповнолітніх.....	127
3.2. Потенціал учителя в контексті профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх.....	149
3.3. Проблеми співпраці школи та сім'ї в контексті профілактики негативних явищ на сторінках українських педагогічних періодичних видань Східної Галичини (1918–1939 рр.).....	165
3.4. Екстраполяція історико-педагогічного досвіду в сучасну соціально- педагогічну практику.....	184
Висновки до третього розділу	190
ВИСНОВКИ ЗАГАЛЬНІ	193
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	197
ДОДАТКИ	231

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Вивчення і критичне переосмислення історико-педагогічного досвіду української національної школи, визначення напрямів і можливостей використання спадщини педагогів минулого в освітньо-виховній сфері значно актуалізується на фоні реформаторських процесів, які відбуваються в Україні на сучасному етапі. Кризові явища, що супроводжують процес становлення та розвитку українського суспільства впродовж останніх десятиліть, призвели до загострення соціальних проблем та дестабілізації життя широких мас населення. Як наслідок, не викликає здивування той факт, що у чималій кількості представників підростаючого покоління сформувалося викривлене розуміння моральних та правових норм. Все гострішою на сучасному етапі постає проблема асоціальної поведінки дітей та молоді, що аж ніяк не сприяє соціальній стабільності та призводить до того, що підростаюче покоління відрізняється соціальною інерцією і зазнає значних труднощів у вирішенні соціально-практичних завдань.

Так, за результатами «Європейського опитування учнівської молоді щодо вживання алкоголю та наркотиків» (ESPAD: The European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs), проведеного в Україні 2015 року, щоденно палють 12,2% учнівської молоді: 18,1 % хлопців та 6,7% дівчат. У середньому 83,4% учнів уживали алкогольні напої хоча б один раз протягом життя: серед 15-річних – 78,5%; 16-річних – 85%, серед 17-річних – 84,6%. 11,3% учнів 15-17 років мають досвід уживання наркотичних речовин (15,4% хлопців і 7,9% дівчат).

У цих умовах виникає гостра потреба в ефективній, науково обґрунтованій системі соціального виховання, що могла б захистити молоде покоління від руйнівних наслідків кризи та максимально обмежити вплив негативних чинників соціального середовища, які викривляють особистісний розвиток дитини та часто підштовхують її до порушення загальноприйнятих у суспільстві норм. У цьому ракурсі вкрай важливою є профілактична діяльність

соціальних інститутів, насамперед освітніх установ, які мають виявляти та усувати несприятливі психолого-педагогічні та соціальні умови, що зумовлюють відхилення в психічному й соціальному розвитку дітей та молоді, у їхній поведінці, стані здоров'я, а також сприяти в організації життєдіяльності та дозвілля й успішній соціалізації підростаючого покоління.

Осмисленню статусу, призначення профілактики соціальних відхилень у поведінці дітей та молоді, визначенню мети, змісту, завдань, характеристиці її різноманітних аспектів присвятили свої праці вчені: О. Джужа, Ю. Заросінський, Г. Міньковський, Л. Шерман (L. Sherman) (кримінологічна профілактика злочинів, що вчиняються неповнолітніми); Р. Благута, Н. Клішевич, Б. Уелш (B. Welsh), Н. Юзікова (психолого-правові аспекти профілактики і корекції делінквентної поведінки неповнолітніх); А. Біглан (A. Biglan), Д. Брікер (D. Bricker), Л. Завацька, К. Заячковський (K. Zajączkowski), І. Зверева (основні напрями профілактичної роботи з неповнолітніми, схильними до девіантної поведінки); В. Оржеховська, В. Синьов, Х. Уолкер (H. Walker), М. Фіцула (соціально-правове забезпечення профілактики відхилень у поведінці неповнолітніх); І. Козубовська, В. Овчарова, І. Парфанович, З. Гась (Z. Gaś) (подолання педагогічної занедбаності молодших школярів і рання профілактика протиправної поведінки неповнолітніх); С. Архипова, К. Божуцка-Сіткевич (K. Borzucka-Sitkiewicz), Г. Майборода, М. Стиглер (M. Stigler), Т. Федорченко (характеристика можливостей соціальних технологій у системі профілактики девіантної поведінки неповнолітніх); С. Есквіф (S. Asquith), Т. Журавель, О. Караман, В. Лютий, Д. Маккензі (D. MacKenzie) (основні напрями профілактики та боротьби зі злочинністю неповнолітніх); О. Беца, В. Кривуша, В. Тюріна, Д. Фаррінгтон (D. Farrington) (вивчення та аналіз особливостей ресоціалізації неповнолітніх правопорушників); М. Грінберг (M. Greenberg), П. Гусак, М. Дептула (M. Deptuła), Н. Максимова, К. Окуліч-Козарин (K. Okulicz-Kozaryn), К. Осташевський (K. Ostaszewski), Л. Рень, І. Сидорук, Р. Споф (R. Spoth) (питання організації профілактичної діяльності щодо запобігання

явищам поширення адиктивної поведінки у середовищі неповнолітніх); О. Безпалько, Р. Вайнола, А. Капська, П. Мігала (P. Mięła) (профілактика суїцидальної поведінки неповнолітніх) та ін.

Попри новітні дослідження проблеми профілактики соціальних відхилень у поведінці неповнолітніх є підстави стверджувати, що сьогодні перед нами постають соціально-педагогічні проблеми та труднощі, які достатньо успішно долалися в минулому (важковихованість, дитяча безпритульність, злочинність, безробіття, алкозалежність тощо). Досвід наших попередників є цінним джерелом для пошуку нових підходів до вдосконалення системи профілактики соціальних відхилень і подальшого розвитку її науково-педагогічних засад. Одним із шляхів розв'язання соціально-педагогічних аспектів профілактики соціальних відхилень у поведінці неповнолітніх є вивчення, систематизація та впровадження у практику здобутків провідних вітчизняних і зарубіжних педагогів минулого. Значний інтерес у цьому плані становить історичний період першої половини ХХ ст., який характеризувався появою нових ідей та концептуальних підходів до організації системи педагогічної профілактики соціальних відхилень у поведінці неповнолітніх та соціального виховання загалом.

Важливим і суттєвим елементом історії педагогіки є педагогічна преса, яка сприяє формуванню об'єктивного уявлення про стан педагогічної науки, народної освіти й основні проблеми, які хвилювали педагогічну громадськість у той чи інший період історії. Вагому роль у дослідженні проблем профілактики соціальних відхилень у поведінці дітей та молоді відіграє українська педагогічна періодика Східної Галичини міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.), що виходила у світ завдяки зусиллям українських педагогічних товариств краю. Будучи матеріально незалежними від офіційної влади, галицькі педагогічні часописи, на відміну від педагогічних видань інших українських регіонів, не стали рупором офіційно-догматичних поглядів польської держави, що вигідно вирізняє їх на загальному фоні. Вони є цінним джерелом для дослідження соціальних та освітніх процесів, що відбувалися в Україні протягом тривалого

часу, з допомогою якого можна почерпнути інформацію про тогочасні нормативні нововведення в системі освіти, діяльність українських педагогічних товариств, нові педагогічні ідеї, результати наукових досліджень, методичні розробки та поради й прослідкувати процес формування і трансформації світогляду галицького вчителя та «вписання» українського вчительського руху в європейський контекст.

Окремі питання, дотичні до проблеми профілактики негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі Східної Галичини першої половини ХХ ст. (до 1939 р.), розкрито у працях сучасних учених, а саме: О. Бежук, Г. Білавич, Д. Герцюка, В. Дидик, Б. Савчука, Л. Сливки, Я. Стасіва та ін.

Проведений аналіз науково-педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що сьогодні немає жодного розгорнутого цілісного історико-педагогічного дослідження, в якому б розглядався внесок українських учених зі Східної Галичини у розвиток теорії й практики профілактики соціальних відхилень у дітей та молоді міжвоєнного періоду ХХ ст.

Аналіз результатів теоретичних і практичних напрацювань учених із досліджуваної проблеми та її актуальність зумовили потребу розв'язання низки *суперечностей* між:

- об'єктивною необхідністю попередження негативних явищ серед неповнолітніх і недостатньою розробленістю теоретичного підґрунтя цього процесу з опорою на досвід культурно-освітніх діячів зі Східної Галичини 20 – 30-х рр. ХХ ст.;

- стрімким зростанням дитячої бездоглядності, безпритульності, рівня підліткової злочинності та невикористаними потенційними можливостями закладів освіти, позашкільних установ та громадських організацій з профілактики соціально неприйнятних відхилень у поведінці неповнолітніх;

- позитивними досягненнями вітчизняної педагогіки в питаннях соціальної профілактики та недостатністю їх представлення в сучасній соціально-педагогічній практиці в Україні.

Отже, актуальність й недостатня розробленість проблеми, її теоретична і

практична значущість, зазначені суперечності зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Розвиток ідей щодо профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх на сторінках української педагогічної періодики Східної Галичини (1918–1939 роки)».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане відповідно до тем роботи кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка «Удосконалення якості професійної підготовки соціальних педагогів в світлі сучасних вимог» (2011–2015 рр.), «Теоретико-практична підготовка фахівців соціальної сфери на засадах компетентнісного підходу» (державний реєстраційний номер 0116U003882).

Тему дисертації затверджено вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 18 від 18.12.2014 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 23.06.2015 р.).

Об'єкт дослідження – профілактика соціальних відхилень у поведінці неповнолітніх.

Предмет дослідження – становлення та розвиток ідей профілактики соціальних відхилень у поведінці неповнолітніх на сторінках педагогічної періодики Східної Галичини (1918–1939 рр.).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та узагальненні практичного досвіду профілактики соціальних відхилень у поведінці неповнолітніх у педагогічній періодиці Східної Галичини (1918–1939 рр.).

Відповідно до мети визначені такі **завдання дослідження:**

1. На основі аналізу теоретичних аспектів профілактики соціальних відхилень у поведінці неповнолітніх у педагогічній періодиці Східної Галичини

визначити сутнісні характеристики дефініції «профілактика соціальних відхилень у поведінці неповнолітніх».

2. Дослідити чинники детермінації соціальних відхилень у поведінці неповнолітніх у досліджуваній період.

3. Схарактеризувати ідеї та визначити основні напрями профілактики соціальних відхилень у поведінці неповнолітніх на основі історіографічного аналізу української педагогічної періодики Східної Галичини (1918–1939 рр.)

4. Виявити можливості екстраполяції позитивного історико-педагогічного досвіду профілактики соціальних відхилень у поведінці неповнолітніх на сучасну соціально-педагогічну практику.

Методи дослідження. Для розв’язання поставлених завдань застосовано такі методи дослідження: *діалектичний метод*, завдяки якому отримана можливість розглянути предмет дослідження у всіх його взаємних соціальних зв’язках і залежностях; *порівняльно-історичний та герменевтичний методи* – для аналізу, синтезу, узагальнення, систематизації історико-педагогічних джерел, педагогічної періодики з теми дослідження, що забезпечили проникнення у сутність процесу профілактики соціальних відхилень та визначення стану досліджуваної проблеми; *метод термінологічного аналізу* – для вивчення й уточнення понятійного поля дослідження; *хронологічний та діахронний* – для простеження розвитку ідей соціальної профілактики на сторінках педагогічних часописів Східної Галичини 1918–1939 рр.; *прогностичний метод*, що уможливив визначення перспективних шляхів використання ідей соціальної профілактики в сучасній практиці соціальної педагогіки.

Джерельна база дослідження. Фактологічна основа дисертації базувалася на документах та джерелах із фондів Центрального державного історичного архіву України у м. Львові, Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника, Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка.

У процесі дослідження використано українську професійно-фахову (педагогічну) пресу міжвоєнного періоду, яка виходила у Східній Галичині впродовж 1918–1939 рр., зокрема матеріали педагогічних періодичних видань («Учительське слово», «Життя і школа», «Шлях навчання і виховання», «Методика і шкільна практика», «Світло», «Учитель», «Рідна школа», «Українська школа», «Шлях виховання й навчання», «Шлях молоді»), а також наукові праці з історії освіти та педагогічної думки України, монографії, дисертації, наукові статті сучасних авторів із досліджуваної проблеми.

Вибір **хронологічних меж** дослідження зумовлений тим, що саме у міжвоєнний період ідеї профілактики соціальних відхилень у поведінці дітей та молоді набувають значного поширення й практичного втілення серед української громади на теренах Східної Галичини. Профілактична діяльність соціальних інституцій зазначеного періоду слугувала субстанцією для становлення й розвитку сучасної практики соціально-педагогічної профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх. Нижня межа охоплює період, коли в результаті поразки національно-визвольних змагань Східна Галичина (сучасні Львівська, Івано-Франківська, центральна й південна частина Тернопільської областей) увійшла до складу Польської Республіки (Другої Речі Посполитої). Верхня межа збігається з початком Другої світової війни та включенням території Східної Галичини до складу УРСР, що призвело до запровадження цензури преси й заборони всіх українських періодичних видань, які виходили до 1939 р.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягають у тому, що *вперше*:

- предметом цілісного та системного аналізу став розвиток ідей профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх на сторінках педагогічної періодики Східної Галичини (1918–1939 рр.);

- *схарактеризовано* регіональні чинники, які обумовлювали соціально неприйнятну поведінку у неповнолітніх у досліджуваний період (складні соціальні, економічні, політичні умови існування українського суспільства в

межах Другої Речі Посполитої; провальна економічна та соціальна політика польської влади щодо українського населення; урядова політика в галузі освіти, метою якої була повна полонізація українського освітнього простору; закриття українських навчальних закладів; утруднений доступ українським громадянам до здобуття фахової освіти; заборона діяльності українських громадських дитячих та молодіжних організацій);

– *виокремлено* основні напрями педагогічної діяльності з профілактики соціальних відхилень у поведінці неповнолітніх у досліджуваний період (недопущення вживання неповнолітніми алкогольних напоїв, тютюнових виробів, наркотичних речовин; підвищення виховної ролі українських освітніх закладів у попередженні й подоланні соціально відхиленої поведінки дітей та підлітків; підвищення ролі сім'ї у профілактиці соціально відхиленої поведінки неповнолітніх; розвиток раціональної взаємодії школи та сім'ї для попередження й подолання соціально відхиленої поведінки неповнолітніх; формування в дітей чітких моральних орієнтирів, позитивних ціннісних орієнтацій, культури поведінки, вольових якостей та почуття власної гідності; підвищення ролі спеціальних установ з перевиховання та виправлення протиправної поведінки дітей і підлітків; використання потенціалу вчительських, просвітницьких, студентських, учнівських, «абстинентських» громадських і релігійних організацій для активізації профілактичної діяльності; активізація внутрішнього потенціалу дітей та молоді задля виправлення й подолання негативних якостей і звичок, формування позитивно вмотивованого ставлення неповнолітніх до власного здоров'я та активного залучення їх до здорового способу життя).

У дослідженні:

– *уточнено*: сутність понять «соціальні відхилення», «профілактика соціальних відхилень у неповнолітніх»; особливості організації освітньо-виховного простору українських шкіл та позашкільних установ із профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх;

– *узагальнено* актуальні в сучасних умовах позитивні надбання процесу розвитку ідей профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх у вітчизняній соціально-педагогічній думці, визначено основні орієнтири; уведено до наукового обігу маловідомі та нові матеріали, що раніше не використовувалися в наукових працях, надруковані на сторінках української педагогічної періодичної преси Східної Галичини міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.) з проблем соціального виховання дітей та молоді, ідей співпраці вчителів та батьків у процесі організації практичної профілактичної роботи з неповнолітніми, з досвіду роботи освітніх установ, учнівських гуртків, дитячих та молодіжних громадських організацій, а також товариств, об'єднань, метою діяльності яких було здійснення профілактичної діяльності в дитячому та молодіжному середовищі.

Подальшого розвитку набули питання внеску громадських та культурно-освітніх діячів минулого в розробку теоретичних основ та практичних рекомендацій щодо налагодження у досліджуваній період дієвої системи профілактики соціально відхиленої поведінки у неповнолітніх.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані викладачами, студентами закладів вищої освіти, вчителями-практиками, здобувачами наукових ступенів для поглиблення знань із теорії та історії педагогіки, соціальної педагогіки, теорії та історії соціального виховання, профілактичної діяльності; у системі підвищення кваліфікації фахівців соціальної сфери, їхнього професійного самовдосконалення та підготовки до здійснення профілактичної роботи з неповнолітніми, схильними до соціальних відхилень.

Отримані результати можуть слугувати основою для подальших наукових розвідок з історії української соціально-педагогічної освіти, створення підручників і посібників з теорії та історії соціальної педагогіки, під час підготовки лекцій та семінарських занять із дисциплін «Теорія та історія соціального виховання», «Соціальна педагогіка», «Методика соціально-виховної роботи», «Методика соціально-педагогічної роботи з дитячими та

молодіжними організаціями», «Історія соціальної роботи», «Соціальна профілактика»; у практиці сучасного соціального виховання в закладах загальної середньої освіти різного типу, центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, спеціальних навчальних закладах для дітей та підлітків, які потребують особливих умов виховання.

Особистий внесок здобувача. Представлені у дисертації наукові результати отримані автором самостійно. У посібнику [15] автору належать розділи 1.1; 1.3; 1.4; 2.1; 2.2; 2.4; 3.1; 3.2; 3.4; 4.1; 4.3; 4.6; 5.4; [16] – 1.1-1.4; [18] – 1.2; 1.3; 3.1; 3.2; у статті [1] – висвітлено тло життєвого шляху й роки навчання українського педагога, письменника та громадського діяча І. Филипчика; [8] – проаналізовано погляди педагогів і громадсько-освітніх діячів М. Чайковського, Я. Чуми, І. Раковського на проблему антиалкогольного та антинаркотичного виховання дітей та учнівської молоді; [9] – висвітлено погляди галицького педагога П. Будза на зміст, способи формування дисциплінованості учнів; [12] – розглянуто погляди В. Бригідера, Г. Клятта та С. Балея на проблему статевого виховання дітей та учнівської молоді; [17] – визначено складові історичного досвіду щодо організації профілактичної діяльності педагогічних працівників у контексті антиалкогольного виховання; [19] – розкрито погляди М. Паньчука і Л. Білецького на проблему шкільного і позашкільного виховання дітей та учнівської молоді; [20] – охарактеризовано погляди педагога Д. Лукіяновича на проблему соціального виховання дітей та учнівської молоді.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (довідка № 657 від 27.06.2018 р.), Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (довідка № 1411 від 19.04.2018 р.), Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 108/03-а від 24.04.2018 р.), Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (довідка № 17/17 1453 від 30.05.2018 р.), Чорноморського національного університету імені Петра Могили (довідка

№ 2/7.02.23/26 від 04.06.2018 р.), КЗЛОП «Самбірський педагогічний коледж імені Івана Филипчака» (довідка № 04-12/237 від 24.05.2018 р.), Новокалинівського навчально-виховного комплексу «Середня загальноосвітня школа I-III ступенів – дошкільний навчальний заклад» (довідка № 06-11/212 від 18.04.2018 р.).

Апробація одержаних результатів дослідження. Основні результати дослідження апробовано на наукових і науково-практичних конференціях, наукових читаннях, методологічних семінарах різного рівня: *міжнародних* – «Aktualne naukowe problemy. Rozpatrzenie, Decyzja, Praktyka», (Гданськ, 2016); «Україна – Польща: ризики молодіжного стилю життя. Що маємо та чого прагнемо?» (Дрогобич, 2017); «Human Rights» (Кортрейк, Бельгія, 2017); «Забезпечення якості вищої освіти: європейські й національні стандарти та індикатори» (Старобільськ, 2017); *Всеукраїнській* – «Актуальні проблеми практичної психології» (Дрогобич, 2017); *регіональних* – «Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи та корекційної освіти» (Дрогобич, 2015); звітних науково-практичних конференціях викладачів кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Дрогобич, 2015, 2016, 2017, 2018 рр.).

Публікації. Основні результати дослідження відображено в 20 наукових працях (з них 10 одноосібних): 9 статей у наукових фахових виданнях України, 1 стаття у закордонному науковому періодичному виданні; 4 публікації у матеріалах науково-практичних конференцій; 3 публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації; 3 навчально-методичні посібники.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається з анотацій українською й англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків, списку джерел (усього 449 найменувань, з них 40 – іноземною мовою) та 6 додатків на 18 сторінках.

Загальний обсяг дисертації становить 248 сторінок, основний зміст викладено на 182 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОФІЛАКТИКИ СОЦІАЛЬНИХ ВІДХИЛЕНЬ НЕПОВНОЛІТНІХ

1.1. Теоретичний аналіз дефініції «профілактика соціальних відхилень»

У розрізі нашого дослідження важливо наголосити на тому, що соціальні відхилення історично детерміновані, оскільки мають негативні наслідки (у нашому випадку – це кризові явища на теренах Східної Галичини, спричинені Першою Світовою війною й «колонізаційною політикою Польщі» [261, с. 12] щодо корінного українського населення краю) для суспільства, характеризуються масовістю та пролонговані в часі. Соціальні відхилення неповнолітніх, характеризуються, переважно, негативною спрямованістю. У той же час суспільство протиставляє соціальним відхиленням організовані способи профілактики – правові, соціально-педагогічні, соціально-культурні тощо. Зазначене вище вимагає розгляду поняття «профілактика соціальних відхилень» з погляду педагогіки, соціальної педагогіки, психології, медицини, правознавства, кримінології, соціології.

Соціально відхилена (негативна) поведінка неповнолітніх сьогодні термінологічно окреслюється по-різному: антисупільна, антисоціальна, ризикована, девіантна, делінквентна, асоціальна, антигромадська, аморальна, протиправна, адиктивна, саморуйнівна, ненормативна, дезадаптована, неадекватна, деструктивна, акцентуїтована, агресивна, конфліктна тощо. Слушною видається позиція Н. Максимової, яка зазначає, що, попри накопичення значного зарубіжного й вітчизняного наукового досвіду, ці терміни, часто використовувані авторами як синоніми, позначають окремі різновиди відхиленої від нормативної поведінки, але не відображають її як таку [211, с. 15–16] Однак у сукупності вони означають певний відхід від

загальноприйнятних у суспільстві норм, цінностей і правил поведінки (рис.1.1).

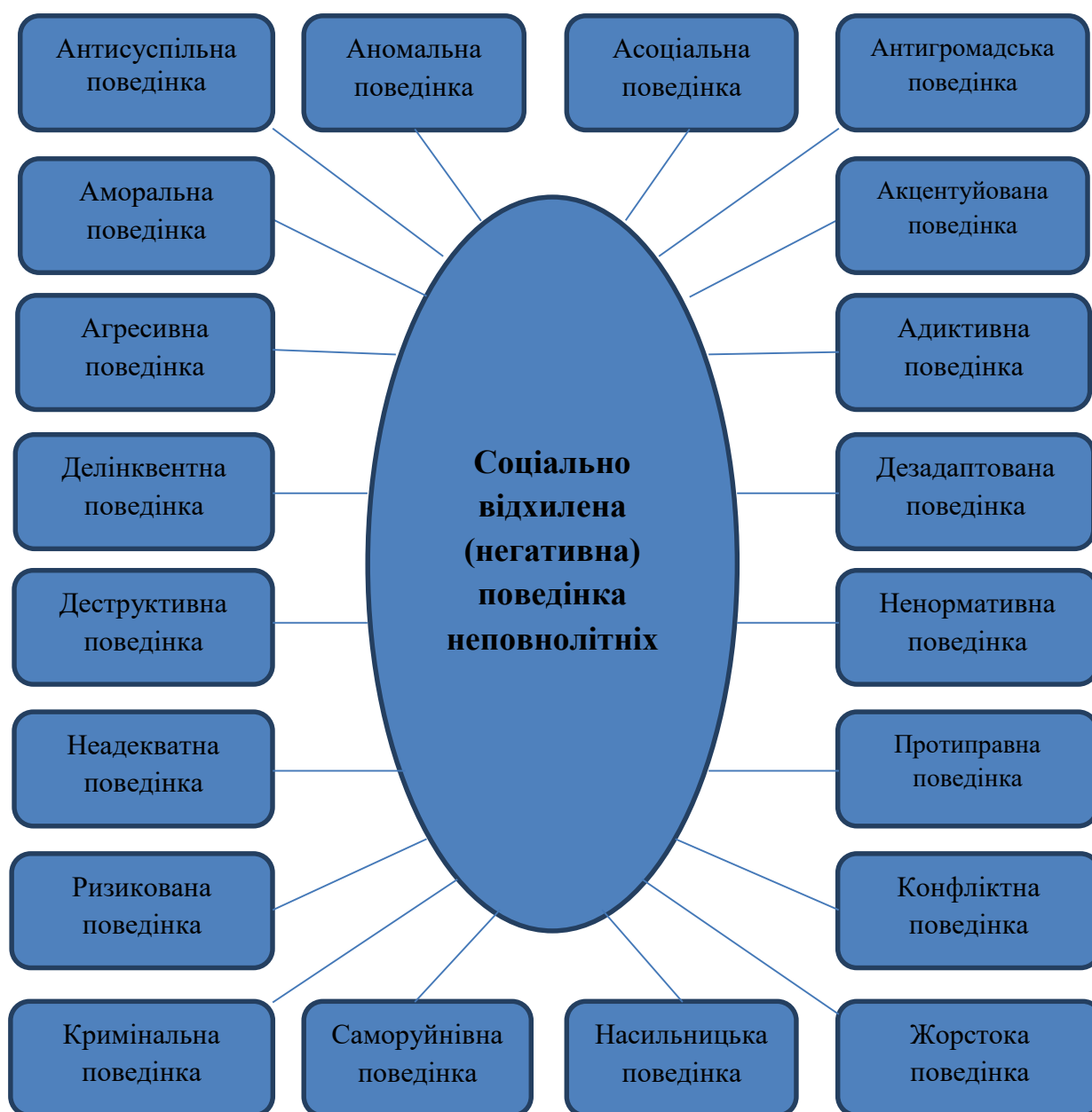

Рис. 1.1. Соціально відхилена (негативна) поведінка неповнолітніх

У своєму дослідженні опираємося на думку Н. Юзікової, яка вважає, що найбільш узагальнювальним можна вважати поняття «соціальне відхилення», яке охоплює у собі відхід від загальних норм як позитивної, так і негативної спрямованості [396, с. 86].

Позаяк у нашому дослідженні йдеться про розвиток ідей профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх, а передовсім відхилень негативної

спрямованості, детальніше зупинимося на тлумаченні терміна «соціальні відхилення».

Соціолог М. Мінц розглядає поняття «соціальні відхилення», як порушення соціальних норм, які характеризуються певною масовістю, стійкістю й поширеністю за наявності схожих соціальних умов. Насамперед він має на увазі такі негативні суспільні прояви, «як пияцтво, проституція, наркоманія, токсикоманія, злочинність, суїцид», що мають економічне, соціальне й культурологічне підґрунтя та існують сотні й тисячі років [222, с. 54].

Окрім соціології, це поняття широко використовують у кримінології, педагогіці, соціальній педагогіці, психології, де під соціально відхиленою поведінкою («девіантною», від пізньолат. *deviatio* – відхилення від лат. *de* від + лат. *via* – дорога; відхилення від норми, відхилення від основного шляху руху, від правильного напрямку) розуміють загалом поведінку, що відхиляється від певних норм, а її головним критерієм вважають зумисне порушення прийнятих у певному суспільстві норм.

Однак, як зазначалося, серед вітчизняних та зарубіжних дослідників не існує єдиного погляду на термін «поведінка з відхиленнями (девіантна поведінка)». З огляду на міждисциплінарний характер цього явища, тобто з огляду на те, що воно є об'єктом вивчення кількох галузей науки, наявна певна складність у визначенні цього поняття. Як пише О. Безпалько, одні вважають, що мова має йти про всі відхилення від схвалених суспільством соціальних норм, другі пропонують включати в це поняття тільки порушення правових норм, треті – різні види соціальної патології (алкоголізм, наркотизм, вбивства тощо) [16, с. 131].

Суттєво, що на сьогодні не сформовано єдиної теорії девіантної поведінки (див. Додаток Б). Однак, існують великі знання з даного питання, накопичені різними науковими дисциплінами. Так, вказує Н. Максимова, коли девіантна поведінка є предметом вивчення психології, педагогіки, соціальної педагогіки або психіатрії, то розгляду підлягають вчинки або дії конкретної

людини, які не відповідають офіційно встановленим нормам або стереотипам певного суспільства. Якщо ж девіантна поведінка розглядається як соціальне явище, що є предметом соціології і права, то вивченню підлягають відносно масові й стійкі форми людської діяльності, що не відповідають соціальним нормам [211, с. 16] (рис. 1.2). Як наслідок, у сучасній науковій літературі, виявляємо відмінні тлумачення поняття «соціально відхилена поведінка» («девіантна поведінка»).

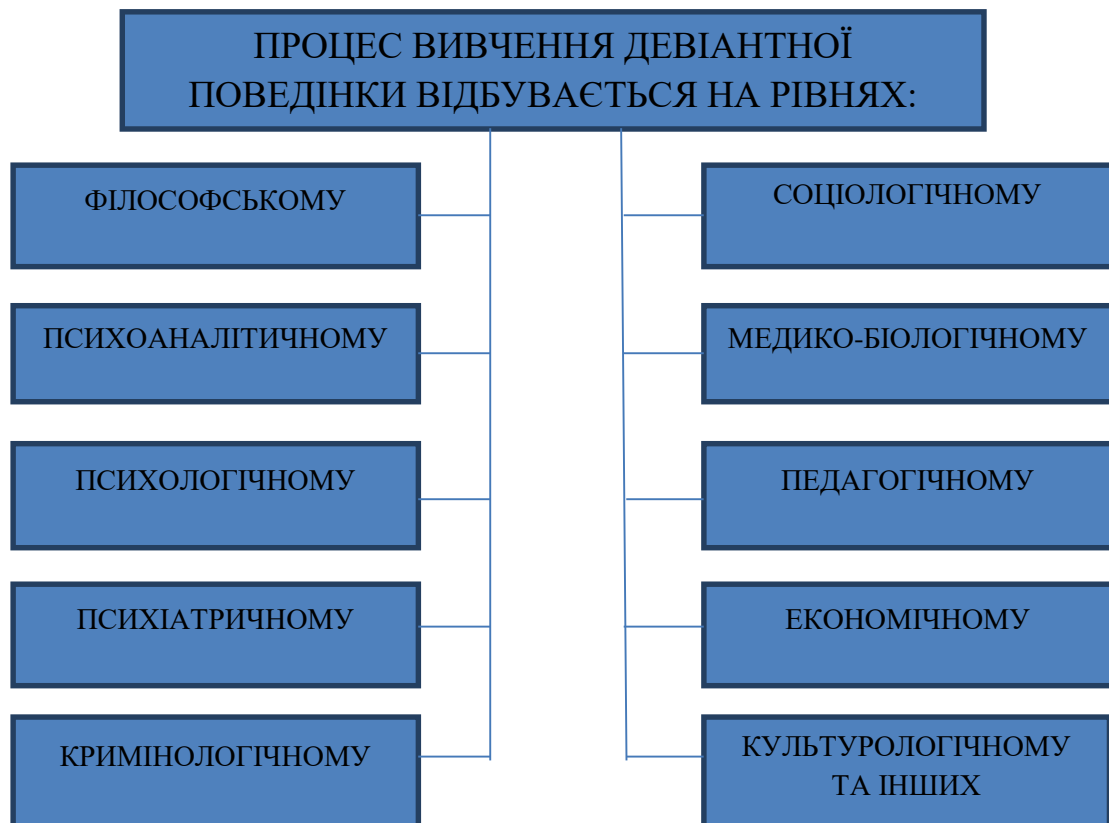

Рис. 1.2. Процес вивчення девіантної поведінки

Американський соціолог А. Коен тлумачить поведінку, що відхиляється від норми, як таку, що суперечить очікуванням, підтримуваним і визначуваним законами в середині соціальної системи [144]. Представник феноменологічної соціології, англієць Д. Уолкс стверджує, що соціальне відхилення – це значною мірою приписуваний статус, «ярлик», навішуваний через суб’єктивне ставлення впливових прошарків населення малозахищеним громадянам або ж групам осіб. На думку вченого, відхилення – це не внутрішня якісна риса, притаманна певній дії, а результат соціальної оцінки застосування санкцій [183, с. 192].

В. Іванов [126] трактує відхилення в моральному розвитку як початкову стадію процесу асоціального формування особистості. В. Попов [264] уводить узагальнене поняття соціального відхилення як такого вияву діяльності, способу життя й поведінки індивіда, що суперечить соціальній нормативності. Більш чітко окреслення поняття «відхилення у поведінці» запропонувала З. Раєвська, прямо називаючи таку поведінку девіантною, тобто такою, яка суперечить моральним нормам. Найтиповішими проявами цієї поведінки, на її думку, є: відсутність позитивних інтересів, негативізм, недисциплінованість, агресивність, конфліктність тощо [108, с. 36].

За твердженням Л. Філонова, потреба в оперуванні поняттям «відхилення» виникає за зіставлення традицій з інноваціями, коли асоціальні явища починають сприйматися як «нова» норма, позаяк критерії відхилень закладені в культурі. В. Кудрявцев зазначає, що соціальним відхиленням притаманні певні ознаки: історична детермінованість, негативні наслідки для суспільства, відносно масовий та відносно стійкий у часі характер [191, с. 52].

Канадський психолог Ж. Годфруа зіставляє соціально відхилену поведінку з аномальною поведінкою і зазначає, що її визначальною ознакою є нездатність особистості налагоджувати міцні соціальні стосунки, небажання дотримуватися прийнятних норм, мізерна лояльність у ставленні до інших, неохочість виконувати свої обов'язки щодо них і повна відсутність почуття провини за власні непристойні вчинки [66, с. 33].

Американський психолог А. Ребер вважає, що девіантна, тобто відхилена, поведінка – це поведінка, що порушує соціальні норми певного суспільства і виявляється у вчинках, діях (або бездіяльності) як окремих індивідів, так і соціальних груп, що відступають від встановлених законодавчо або прийнятих у конкретному соціумі норм, правил, принципів, взірців, звичаїв, традицій [35].

Е. Змановська і В. Рибніков уживають термін «поведінка з відхиленнями (девіантна)» і визначають її як стійку поведінку особистості (групи), що відхиляється від соціальних норм і завдає реальних збитків суспільству та окремій особистості (групі); вона супроводжується соціальною дезадаптацією

та має на меті принесення прихованої вигоди своєму носієві (особистості, групі) [106, с. 31]. Е. Змановська зазначає також, що попри певну подібність, соціальні відхилення відрізняються від девіантної поведінки особистості. У першому випадку має місце соціальний феномен, а у другому – психологічний. Отже, стверджує вона, девіантна поведінка є і індивідуальним актом, і елементом соціального буття [190, с. 52].

На думку І. Кона, девіантну поведінку особистості (в негативному розумінні цього поняття) можна поділити на дві категорії: 1) поведінка, що відхиляється від норм психічного здоров'я, коли йдеться про наявність психопатології; 2) поведінка, що порушує соціальні, культурні та правові норми [148].

Поняття соціально відхиленої поведінки, на думку кримінолога Я. Гілінського, охоплює злочини та інші правопорушення, насамперед: пияцтво, алкоголізм, наркоманію, самогубство, а також «фонові явища» – аморальну поведінку, дитячу бездоглядність та безпритульність [65, с. 116]. Кримінолог М. Лайне трактує її як таку, що не збігається з поведінкою більшості населення, тобто вказує, що це пряме недотримання норми [185, с. 12–13]. Г. Аванесов дає більш узагальнене пояснення поняття соціального відхилення; у його розумінні – це діяння, що не відповідає загальноприйнятим у суспільстві нормам [1, с. 257].

Як ми вже зазначали, у науковців не вироблено єдиного погляду на те, що таке девіантна поведінка. Окремі її визначення наводимо в табл. 1.1 [15; 33; 94; 136; 140; 185; 190; 217; 239; 256; 363; 392; 432].

Таблиця 1.1

Визначення девіантної поведінки

Автор	Визначення
О. Безпалько	девіантна поведінка завжди пов'язана з певною невідповідністю людських вчинків, дій, способів діяльності розповсюдженим в суспільстві чи групах

	нормам, правилам, стереотипам, очікуванням, цінностям. Вона може розцінюватися як засіб досягнення мети, як спосіб психологічного розвантаження, як самоціль, що задовольняє потреби людини в самореалізації та самоствердженні
І. Богданова, Н. Жигайло, Т. Семигіна	система дій і вчинків людей, соціальних груп, що суперечить соціальним нормам або визнаним у суспільстві шаблонам і стандартам поведінки
А. Капська	девіантна поведінка як явище протилежне нормативній поведінці і є системою вчинків, що виходять за межі загальноприйнятих моральних і правових норм, за винятком норм психічного здоров'я
Ю. Клейберг, В. Менделевич, В. Оржеховська, Т. Федорченко	система вчинків чи окремі вчинки, що суперечать прийнятим в суспільстві нормам і проявляються у вигляді незбалансованих психічних процесів, неадаптованості, порушення процесів самоактуалізації та у вигляді ухилення від морального й етичного контролю особистості над власною поведінкою
М. Лайне	поведінка, що не збігається з поведінкою більшості населення, тобто пряме недотримання норми
А. Лобанова, Л. Калашнікова	особистий виклик людини, зокрема підлітка, соціальному середовищу, породжений неузгодженістю між її особистісними домаганнями і суспільними вимогами (нормами, стандартами, правилами, приписами) та який виявляється такими соціально-поведінковими діями та вчинками, що не схвалюються (чи засуджуються) близьким оточенням або суспільством
К. Осташевський	антинормативна поведінка, що суперечить соціальним і правовим нормам й становить загрозу для здоров'я й розвитку особистості (суспільства)
А. Печенюк,	поведінка, що суперечить загальноприйнятним нормам і у своїх крайніх формах вияву має характер правопорушення, яке не трактується як кримінально каране діяння; до певних стереотипних форм належать: систематичне ухилення від навчання, втечі з дому і бродяжництво, адиктивна та агресивна поведінка
Д. Фельдштейн	поведінка, що відхиляється від установлених суспільством норм і не влаштовує соціальних очікувань в конкретний період часу
Л. Шнейдер	результат невдалої особистісно-сценарної побудови життєдіяльності, розглядуваної в контексті часу

Тлумачення поняття «девіантна поведінка» можна знайти також у працях О. Бондарчук [36], З. Гася [421], А. Демічевої [79], А. Дзелської (A. Dzielska) [419], А. Ковалевської (A. Kowalewska) [419], В. Кондрашенко [149], Н. Онищенко [237], В. Тюріної [352] та інших учених.

У межах девіантної поведінки окреслюється низка її різновидів. Як правило, вчені виокремлюють три основні групи девіантної поведінки: антисоціальна (делінквентна), асоціальна (аморальна) та аутодеструктивна (саморуйнівна) [75, с. 12].

Асоціальною (аморальною) вважається поведінка, яка характеризується негативним ставленням індивіда до етики й моралі, насамперед до загальнолюдських цінностей (до дисциплінованості, обов'язку, поваги до оточуючих, увічливості, чесності), порушення, незмінно викликає громадський осуд [368]. У сучасному суспільстві під аморальною поведінкою часто розуміють дії образливого і деструктивного характеру (нецензурна лайка, розпивання алкогольних напоїв й перебування в нетверезому стані в громадських місцях, фізичне насильство, жорстокість, ворожість у взаєминах, шахрайство, байдужість до потреб інших, статева розбещеність тощо). Саморуйнівна, чи аутодеструктивна, поведінка розглядається як «...відхилення від психологічних норм, яке загрожує цілісності та розвитку самої особистості» [106, с. 34] і проявляється в таких основних формах, як: аутична поведінка, віктимна поведінка, поведінка з вираженою загрозою для життя, адиктивна поведінка, фанатична поведінка тощо.

Низка дослідників, зокрібно К. Бартол, Р. Благута, В. Василевський, М. Вострокнутов, Н. Клішевич, Ц. Короленка, Д. Лауб (J. H. Laub), В. Лютий, М. Марчак (M. Marczak), О. Петринін, А. Печенюк, Р. Семпсон (R. J. Sampson), А. Семашко (A. Siemaszko), Д. Фаррінгтон (D. Farrington), Б. Уелш (B. Welsh) характеризуючи поведінку з відхиленнями неповнолітніх на сучасному етапі, вважають, що вона за своїми зовнішніми проявами все більше наближається до крайніх своїх форм неприйнятних суспільством, тому вживають терміни «делінквентна поведінка» та «девіантно-кримінальна поведінка».

Делінквентну поведінку (від лат. *delinquens* – провина) характеризують як поведінку неповнолітнього, що порушує норми громадського правопорядку (офіційно визначені правила поведінки та дисциплінарні норми), загрожує благополуччю інших людей або суспільству взагалі та може бути правомірно покараною [321, с. 59], а девіантно-кримінальну поведінку – як таку, що суперечить загальноприйнятним нормам і в своїх крайніх формах вияву має кримінальний характер [254, с. 34].

Як свідчать дослідження, діти підліткового віку належать до групи підвищеного ризику виникнення девіантної поведінки, зумовленої низкою причин: по-перше, внутрішніми труднощами перехідного періоду; по-друге, невизначеністю соціального статусу та її впливом на особистісне самопочуття дитини в суспільстві; по-третє, нестабільністю суспільного розвитку, що позначається на сім'ї як мікросередовищі, покликаному забезпечити становлення особистості школяра, супроводжуваного виникненням екстремальних ситуацій; по-четверте, підлітки зазвичай не готові до подолання суперечностей, спричинених зміною механізмів соціального контролю [292, с. 6–7].

За С. Зінченко, в основі формування девіантної поведінки неповнолітніх лежить взаємодія біологічних чинників (генетичний ризик, гормональні фактори, нейрохімічні чинники, нейрофізіологічна активність) та факторів довкілля, тобто соціальних стресових факторів – сімейних (психічні захворювання батьків, алкоголізм, наркоманія; стійкі та тяжкі проблеми у стосунках між батьками, а також жорстокість та занедбаність; імпульсивно-агресивний стиль поведінки в родині), вплив малої референтної групи, особливо з асоціальними формами поведінки, економічні негаразди, проблема зайнятості тощо [214].

Загалом науковці (І. Богданова, О. Безпалько, О. Змановська, Ю. Клейберг, І. Клоновська (I. Klonowska), І. Козубовська, Н. Максимова, О. Наконечна, К. Окуліч-Козарин (K. Okulicz-Kozaryn), М. Полоцька-Молінська (M. Połocka-Molińska), А. Шевчук та ін.) зазначають, що виникнення девіацій у

неповнолітніх зумовлено низкою чинників, серед яких: соціально-економічні (низький життєвий рівень значної частини населення, безробіття, соціальне розшарування суспільства. криза сім'ї); психолого-педагогічні (труднощі підліткового віку, дезадаптація, недоліки виховної роботи школи, родини та інших соціальних інститутів); медико-біологічні (вади спадковості, підвищена збудливість, емоційна нестабільність, психічні розлади) [147].

На думку В. Оржеховської, девіантна поведінка (тобто з відхиленнями від прийнятих у певному суспільстві соціальних норм) спостерігається в підлітків частіше, ніж в інших вікових групах. Одна з причин – соціальна незрілість і фізіологічні особливості організму, що формується. Проявляються вони в прагненні випробувати нові відчуття, у допитливості, цікавості, нештатній здатності прогнозувати наслідки тієї чи тієї дії, у підвищеному бажанні незалежності. Підліток не завжди відповідає вимогам, які висуває до нього суспільство щодо виконання певних соціальних функцій. Сам же він, уважає, що не отримує від суспільства того, на що має право розраховувати. Такий сплав біологічних і соціальних чинників, мотивацій ускладнює соціальну адаптацію дітей та підлітків [238, с. 17].

У працях О. Безпалько [15], Ю. Василькової [45], М. Дептули (M. Deptuła) [418], А. Дзельської (A. Dzielska) [419], І. Зверєвої [325], А. Капської [323; 328], А. Ковалевської [419], Л. Мардахаєва [213], В. Нікітіна [326], К. Осташевського [430; 431], С. Пальчевського [242] вживаються такі терміни щодо дітей з відхиленнями у поведінці, як «діти групи ризику», «діти з девіантною поведінкою», «неповнолітні з деструктивною поведінкою (автодеструктивною)», «діти з асоціальною поведінкою», «діти з порушеннями в афективній сфері», «діти з негативними проявами у поведінці», «діти з ризикованою поведінкою», «діти з проблемною поведінкою», а також «дезадаптовані діти». На думку дослідників, усі ці поняття дуже близькі, мають соціально-психологічний і соціально-педагогічний зміст і характеризують цю категорію дітей з позиції соціальної норми, а точніше, з позиції невідповідності їй. Найхарактернішими виявами поведінки таких дітей є: агресивність, грубість,

лихослів'я, приниження інших; конфлікти з батьками, учителями, ровесниками; непокоря, критика дорослих; негативне ставлення до навчання, порушення правил поведінки у школі; хуліганство, бійки, нанесення тілесних ушкоджень; дрібні правопорушення, злочинство; втечі з дому, бродяжництво; ранній початок статевого життя, сексуальні девіації; тютюнопаління, вживання алкоголю, наркотиків, спайсів, немедичне вживання антистресових та заспокійливих ліків; суїцидальна поведінка; звернення до антисоціальних субкультур тощо (див. Додаток В).

Отже, можемо зробити висновок, що психолого-педагогічний підхід до аналізу девіантної поведінки, на відміну від соціологічного, правового та медичного, характеризується тим, що термін «девіантна поведінка» ототожнюється з терміном «поведінка з відхиленнями». Але, як вказує О. Москалюк, у широкому розумінні цього слова, з усіма проявами як негативного, так і позитивного змісту. Мова переважно йде про наявність відхилення від психічної чи соціальної норми, сутність яких полягає передусім в дефективності ціннісних орієнтацій, в неадекватності оцінки свого місця й призначення в соціумі [225, с. 119].

Український учений В. Лютий робить своєрідне узагальнення визначень, наявних в науковій літературі, і зазначає, що соціально відхилена (девіантна) поведінка неповнолітніх – це: 1) неконформна поведінка, будь-яке порушення прийнятних (формально чи фактично) в суспільстві або в окремій соціальній групі норм; 2) поведінка, що не відповідає очікуванням суспільства, більшості або певної соціальної групи, їхнім уявленням щодо меж допустимого; 3) окремі види поведінки індивіда, що в певному культурно-історичному середовищі належать до недопустимих, які суспільство засуджує і за які передбачені санкції; 4) свідомо поведінка індивіда, яка наносить шкоду власне йому або іншим людям [321, с. 53].

Загалом, аналізуючи явище соціально відхиленої поведінки неповнолітніх, зазначимо, що переважна більшість дослідників, розглядаючи

проблему девіантності, виходить із співвідношення цього поняття з поняттям соціальної норми.

У великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «норма» визначається як: звичайний, узаконений, загальноприйнятий, обов'язковий порядок, стан; зразок, правило поведінки людей у суспільстві [46, с. 626]. У філософському словнику поняття «норма» (від лат. *norma* – правило, взірець) у широкому розумінні розглядається як «обмеження, якому підпорядковано певний процес чи його результати; суспільно-історично визначена міра, спосіб задоволення потреби, реалізації тієї чи іншої ситуації» [365, с. 452].

Норма завжди є правилом необхідної й можливої в її межах поведінки, вказує Л. Тихонович, яка зобов'язує, забороняє, дозволяє певну дію [350, с. 24].

Зазвичай суспільство створює інститути соціального контролю за поведінкою людей із метою гарантування суспільного ладу та спокою. Соціальний контроль, стверджує Т. Гарасимів – це величезна кількість методів і засобів впливу: звички, моральні принципи, традиції, звичаї, загальноприйняті правила, розпорядження, норми та моменти примусу. Узагальнювальним поняттям стає «соціальна норма» як невід'ємний елемент суспільного управління, один із важливих засобів орієнтації індивіда чи суспільної групи в досить заплутаних особистісних, групових, соціальних зв'язках і відносинах, найважливіша умова контролю за їхньою поведінкою [58, с. 367]. Соціальні норми – це зумовлені об'єктивними закономірностями правила поведінки, які мають загальний характер, виражають волю певної частини або всього суспільства й забезпечуються різноманітними засобами соціального впливу [241, с. 9].

Більш вичерпним, на нашу думку, є визначення соціальної норми О. Зайчука та Н. Оніщенка, які стверджують, що соціальна норма – це правило загального характеру, що характеризує певну сферу життєдіяльності суспільства, встановлюється державою, суспільством, об'єднаннями громадян

чи окремими суб'єктами з метою чіткого формулювання прав та обов'язків суб'єктів суспільних відносин [101].

П. Недбайло підкреслює, що соціальні норми – це правила загального характеру, які відображають потреби суспільного життя та мають вирішальне значення для практичної діяльності людей. Він наголошує, що соціальні правила (норми) – це не тільки міра поведінки, а й вимоги, що висуваються суспільством до особистості поводитися так, а не інакше [350, с. 27].

Соціальна норма – невід'ємний елемент суспільного управління, один із способів орієнтації поведінки особистості або соціальної групи в певних умовах і засіб контролю з боку суспільства за їхньою поведінкою. Відповідно Г. Корчова, слідом за Е. Пеньковим, визначає соціальну норму як «правило, вимогу суспільства до особи, в яких визначено більш-менш обсяг, характер, а також межі можливого та допустимого в поведінці» [162, с. 15]. Також дослідниця зауважує, що соціальний контроль реалізується як на рівні внутрішньої структури норми, так і на рівні соціальних інститутів (сім'ї, школи, засобів масової інформації, соціального оточення тощо), що цю норму підтримують.

Однак варто зауважити, що соціальні норми визначають лише межу, міру допустимого, дозволеного й недозволеного в поведінці й діяльності людини чи соціальної групи. Але ці межі, підкреслює Н. Зобенько, історично сформовані в конкретному суспільстві, визнаються більшістю його членів, тому відхилення від норм зазвичай не схвалюється, позаяк веде до дезорганізації соціального життя, соціальної аномії [108, с. 37]. Тож, соціальні норми варто аналізувати й оцінювати винятково в контексті конкретної історичної епохи, контексті відповідності об'єктивним законам розвитку певного суспільства чи певної соціальної групи. І, як засвідчує історія, негативні вияви соціальних відхилень теж є доволі умовні, позаяк будь-яка дія оцінюється тільки в межах конкретних морально-правових вимог.

Ми поділяємо наукову позицію українського правника Н. Юзікової, яка вважає, що соціальні відхилення характеризуються особливостями їх

історичного походження, умовами виникнення та існування, соціальними наслідками для суспільства. Вона наголошує, що, розглядаючи соціальні відхилення як відхід від соціальних норм, необхідно враховувати те, що самі соціальні норми можуть бути у певних випадках деформовані, а їхня деформація, відповідно, стає одним із компонентів процесу соціальних відхилень [396, с. 86].

Аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що на сьогодні значною мірою розкрито питання про сутність девіантної поведінки, проте ми приймаючи думку дослідниці Н. Зобенько [108, с. 37], вважаємо, що критерії девіацій неповнолітніх у суспільстві ще вповні не визначені. За нашим переконанням, урахування критеріїв девіантної поведінки може сприяти її своєчасній діагностиці, а також вияву найефективніших шляхів попередження негативних проявів у дитячому та молодіжному середовищах.

Слід зауважити, що зарубіжні та вітчизняні вчені (Т. Донських та Ц. Короленко, О. Змановська, Ю. Клейберг, В. Кудрявцев, А. Личко, Н. Максимова, Г. Міньковський, Л. Олифіренко, А. Селецький, С. Тарарухін, Т. Федорченко, Т. Шульга та ін.) намагаються здійснити класифікацію неповнолітніх, схильних до девіантної поведінки, хоч єдиного підходу до розуміння критеріїв класифікації досі не вироблено.

Однак, попри різні тлумачення досліджуваного поняття, науковці однозгідні в тому, що профілактика соціальних відхилень неповнолітніх має бути спрямована на попередження передовсім неприйнятних в певному соціальному середовищі форм поведінки.

Вітчизняна соціально-педагогічна теорія та практика має певний досвід здійснення комплексної профілактичної діяльності, спрямованої на попередження соціально відхиленої поведінки у неповнолітніх. Наше дослідження переконливо доводить, що у Східній Галичині в 20–30-х рр. ХХ ст. завдяки спромогам представників української науки, вчителів-практиків, відомих громадських та культурно-освітніх діячів, небайдужих громадян (С. Балея, Л. Білецького, І. Витановича, І. Герасимовича, Д. Лукіяновича,

П. Ісаїва, Ю. Каменецького, М. Коновальця, С. Конрада, Д. Коренця, П. Кривоносюка, О. Макарушки, Г. Микетея, С. Парфанович, І. Раковського, С. Сірополка, М. Терлецького, О. Тисовського, М. Чайковського та ін.), які об'єднали свої зусилля на ґрунті профілактичної ідеї, здійснювалася успішна робота, спрямована на подолання і попередження негативних соціальних явищ та супутніх фонових явищ, які «розідали» українську громаду із середини: дитяче і підліткове пияцтво, алкоголізм дорослих, наркоманія, злочинність, дитяча бездоглядність, бродяжництво, захворювання, спричинені соціальними умовами, ухилення від соціально корисної діяльності, аморальність, розпуста тощо.

Попри те, що значна частина українських педагогічних, протиалкогольних, молодіжних, культурно-освітніх самоврядних організацій Східної Галичини – «Просвіта», «Українське педагогічне товариство (УПТ), «Рідна Школа», «Рідна Хата», «Відродження», Пласт та ін. – пройшли непростий шлях становлення й розвитку впродовж окресленого періоду, часто зазнаючи гонінь з боку офіційної польської влади, вони, за висловом В. Футали, забезпечували гармонійний і всебічний розвиток українського громадянства, сприяли формуванню національної еліти з державницьким мисленням [369, с. 79], стояли на сторожі «тверезницького» руху та були запорукою фізичного та духовного розвитку підростаючого покоління. І всі ці процеси, як зазначав український громадський і освітній діяч Л. Ясінчук [404], відбувалися на тлі того трагічного стану, у якому перебували українці Східної Галичини – у статусі підневільної нації, – й були вимушені перманентно оборонятися від спроб насильницької асиміляції та стримувати «ворожі атаки» на всіх «культурних» фронтах. У статті «Рідна школа і молодь», що вийшла друком 1937 року (*Рідна Школа*. 1937. Ч. 8–9), він, зокрема, писав: «Всі ми є свідками великого розбиття в українському народі: такого розбиття, що при всіх зовнішніх осягах припинює рівномірний віддих народу... Докочуємося до такого стану, що не раз здається, немов то наша чисельність та інстинкт (чи консерватизм) народної маси є ще сьогодні одним з найпевніших оборонних

засобів перед розпливчістю народу. Недостача творчої індивідуальної волі і збірного зігнання спричинює сьогодні загальне безсилля, а воно зі свого боку викликає ослаблення змагань і почуття права до повного життя, позбавлення амбіції досягнути досконаліше життя» [407, с. 107].

За останні роки складної політичної та соціально-економічної ситуації в Україні, як і у міжвоєнний період ХХ ст. на теренах Східної Галичини, спостережено стрімке поширення соціально неприйнятних форм поведінки. Чітко прослідковується тенденція до зростання кількості неповнолітніх із девіантною поведінкою, що свідчить про нагальну потребу залучення до її профілактики широкого кола професійних внутрішньомотивованих фахівців, які зуміють створити таку систему профілактики, яка була б складовою частиною комплексної роботи з соціального та превентивного виховання дітей і шкільної молоді та орієнтувала б не тільки на проблему та її наслідки, а й на вироблення внутрішнього захисного потенціалу неповнолітнього в протистоянні перед негативними соціальними явищами.

У такому значенні ідея профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх має пронизувати всю систему роботи державних органів влади, державних закладів освіти, державних органів у справах дітей та молоді, правоохоронних органів, фахівців соціальних служб для молоді та інших соціальних інституцій, спеціалістів шкільної психологічної служби, педагогічного, студентського, учнівського активу, громадських організацій та окремих громадян.

Сфера профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх є надзвичайно широкою. Сьогодні вона не може залишатися полем діяльності тільки правоохоронних органів, освітніх закладів і соціальних служб, у ній мають брати участь, в межах своїх можливостей і компетенцій, всі зацікавлені сторони. А межі профілактики, на думку О. Джужи, повинні визначатися усією системою соціально-політичних, організаційних, моральних, психологічних, виховних, правових, технічних та інших методів і засобів впливу [275, с. 16]. Свідченням цього є Закон України «Про органи і служби у справах дітей та

спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР [270], Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-III [273], Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 02.06.2005 р. № 2623-15 [272], Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. № 2229-VIII [267], Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 р. № 2558-III [274], Комплексна програма профілактики правопорушень на 2007-2009 роки, затверджена Постановою Міністрів України від 20.12.2006 № 1767 [269] та ін.

Слід зазначити, що сам термін «профілактика» (від грецького *προφυλακτικός* – «запобіжний») [315, с. 556] вживається в багатьох галузях науки і найчастіше тлумачиться як «попередження», «запобігання» [246]. Зазвичай профілактика асоціюється з запланованим попередженням якоїсь несприятливої події, тобто з усуненням причин, здатних викликати ті або ті небажані наслідки. З цього виходить, що профілактика має проводитися у формі запланованих дій, націлених головню на досягнення бажаного результату, але водночас і на запобігання можливих негативних явищ.

У сучасній теорії і практиці розрізняють первинну, вторинну й третинну профілактику. Первинна профілактика має переважно інформаційний характер, позаяк спрямована на формування в особистості неприйняття певних стандартів поведінки та негативних звичок, категоричну відмову від них. Вторинна – має на меті обмежити поширення певних негативних явищ, наявних у суспільстві чи окремій соціальній групі. Третинна профілактика – це комплекс соціальних, педагогічних і медико-психологічних заходів, спрямованих на відновлення особистісного й соціального статусу людини, повернення її в сім'ю, освітній заклад, трудовий колектив, до суспільно-корисної діяльності.

Окрім цих видів профілактики, дослідники розрізняють ще загальну і спеціальну профілактику. Під загальною профілактикою розуміють сукупність заходів, спрямованих на запобігання певним проблемам у майбутньому житті

людини, наприклад, профілактика девіантної поведінки підлітків. Спеціальна профілактика включає систему заходів, спрямованих на запобігання конкретним негативним явищам у поведінці людей та їх локалізацію (профілактика підліткового суїциду, профілактика небезпечної статевої поведінки тощо) [324, с. 37].

Варто наголосити, що на сьогоднішній день поняття «профілактика» є поняттям поліаспектним. У науковій літературі термін «профілактика» часто вживається поряд із термінами «правопорушення» й «злочинність». Так, у кримінології під профілактикою розуміють «систему заходів, спрямованих на усунення чи нейтралізацію дії криміногенних факторів у різних сферах суспільного життя» [173, с. 284].

В «Енциклопедії для фахівців соціальної сфери» відзначається, що профілактика – це діяльність, спрямована на запобігання виникненню, поширенню чи загостренню негативних соціальних явищ і їх небезпечним наслідкам [88, с. 166].

У соціологічному енциклопедичному словнику термін «профілактика» тлумачиться як «система соціально-економічних та медичних заходів, що здійснюються державою, органами та установами охорони здоров'я з метою усунення причин та умов, що породжують захворювання і спрямовані на зміцнення здоров'я, зниження смертності, збільшення здорового, соціально активного довголіття» [227, с. 105]. Психіатрія та психологія, зазначає Т. Журавель, найчастіше визначають її у контексті, близькому до медичного – як сукупність заходів, спрямованих на попередження розладів психіки та поведінки, підтримку психічного благополуччя; попередження розвитку захворювання та його рецидиву, попередження дії на організм хвороботвірних причин та розвитку захворювань шляхом ранньої діагностики та лікування, а також заходи, спрямовані на попередження рецидиву хвороби та перехід її у хронічні форми [96, с. 86].

Ми поділяємо наукову позицію О. Федоренка [361], який вважає, що розглянуті вище визначення є неповними й однобічними. У більшості з них

вказується на усунення вже наявних причин, умов, обставин, що детермінують з'яву відхилень у поведінці. При цьому, зазначає Н. Мотунова, відхилення вже наявне, навіть більше, воно вже існує в структурі особистості незалежно від зовнішніх чинників. Дійсні причини відхилень слід шукати в структурі особистості, у внутрішніх психологічних факторах [227, с. 105].

Такого погляду дотримується і польський дослідник З. Гась. Аналізуючи традиційні підходи до визначення профілактики відхилень, він зазначає, що вони мають виразно «негативне» забарвлення, оскільки концентруються насамперед на дуже «конкретних» відхиленнях, як от: профілактика залежностей (профілактика наркоманії, алкоголізму і т.д.); профілактика злочинності; профілактика суїцидів тощо. На його думку, в сучасних умовах має домінувати «позитивний» підхід до профілактики, який полягає у тому, щоб підтримувати молоду людину в активізації розвитку особистісних ресурсів, допомагати їй в організації діяльності, альтернативній девіантній поведінці, та здійснювати активне соціальне навчання життєво необхідних навичок [421].

З. Гась, слідом за науковцями Дж. Бакслі, А. Боруцькою, Р. Гордоном, М. Дептулою, К. Кумпфером, М. Мразек, К. Осташевським, Р. Дж. Хаггерті, пропонує новий підхід до класифікації профілактики та поділяє її на: універсальну, селективну та індивідуальну (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Класифікація профілактики

Профілактика універсальна (universal prevention intervention)	Адресована усім учням певного віку без огляду на рівень ризику виникнення у них проблемної поведінки чи психічних розладів та стосується відомих, значно розповсюджених ризиків, наприклад, насильства чи вживання психоактивних речовин. На цьому рівні використовуються загальні знання щодо ризикованих видів поведінки, чинників ризику та оберігальних чинників, епідеміологічних даних (це основні результати епідеміологічних досліджень, котрі, між іншим, стосуються тютюнопаління, споживання алкоголю, дані про вік ініціації). Метою
---	--

	має бути відтермінування ініціації, протидія першим спробам ризикованої поведінки. Профілактичні дії зосереджуються в основному на створенні сприятливого (підтримувального) клімату в школі, який позитивно впливає на психічне здоров'я та почуття власної гідності, що мотивує учнів та вчителів на нові досягнення. Вони роблять можливою також активну участь батьків у житті школи.
Профілактика селективна (selective prevention intervention)	Вимагає доброї обізнаності зі шкільним середовищем груп учнів, які ризиковано поведуться, чи перебувають у специфічній суспільній або сімейній ситуації. Дані про учнів школа накопичує у ході щоденного освітнього процесу, особливо це стосується учнів із пізнавальним дефіцитом чи з неблагополучних сімей тощо. Для дітей і молоді з груп підвищеного ризику (наприклад, з сімей, що мають проблеми з алкоголем) організуються індивідуальні чи групові профілактичні дії (педагогічна терапія, тренінги суспільних навичок, соціотерапія).
Профілактика індивідуальна (indicated preventive intervention)	Це види діяльності, що полягають у втручанні (інтервенції), терапії дітей та молоді, котрі проявляють симптоми розладів та потребують спеціалізованого забезпечення. На цьому рівні профілактикою найчастіше займаються різноманітні установи, що спеціалізуються на наданні психологічної чи медичної допомоги.

(Джерело: Diagnostyka i profilaktyka w teorii i praktyce pedagogicznej / pod redakcją Marii Deptuły. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimiera Wielkiego, 2006) [418, с.112].

У процесі дослідження проблеми профілактики соціальних відхилень українськими та зарубіжними вченими проведена величезна робота, у ході якої накопичено значний науковий досвід. Однак, як влучно зазначає О. Сапрунов [293], серед спеціалістів до сих пір існують деякі розбіжності в поглядах щодо визначення поняття профілактики загалом та профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх зокрема.

Польські дослідники К. Божуцька-Сіткєвич (K. Borzucka-Sitkiewicz) [415], А. Чарнецька (A. Czarna) [417], Д. Макандер (D. Macander) [426] розглядають профілактику як комплексну діяльність, спрямовану на

попередження негативних явищ у суспільстві. Дещо ширше тлумачить поняття «профілактика» відомий польський дослідник К. Осташевський – як свідому діяльність, спрямовану на особистість чи соціальні групи, головною метою якої є запобігання різним проблемам до моменту їх виникнення [432].

Широкий аналіз соціально-педагогічної літератури показує, що профілактика розглядається як складова частина будь-якої діяльності, яка спрямована на попередження виникнення і розвитку соціальних проблем особистості.

Поняття соціальна профілактика є провідною специфічною категорією соціальної педагогіки та соціальної роботи.

У Законі України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 р. № 2558-III під соціальною профілактикою законодавець розуміє вид соціальної роботи, спрямованої на запобігання складним життєвим обставинам сімей, дітей та молоді, аморальній, протиправній поведінці в сім'ях, серед дітей та молоді, а також виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та молоді і запобігання такому впливу та поширенню соціально небезпечних хвороб серед дітей та молоді [273].

У науковій літературі виявляємо різні тлумачення поняття «соціальна профілактика». Окремі її визначення наводимо в табл. 1.3 [4; 16; 33; 34; 67; 89; 201; 246; 321; 323].

Таблиця 1.3

Визначення соціальної профілактики

Автор	Визначення
С. Архипова, З. Бондаренко	комплекс економічних, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження та локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі
О. Безпалько	напрямок соціально-педагогічної діяльності, що передбачає комплекс соціальних, економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження, локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі
І. Богданова, Р. Овчарова,	сукупність державних, громадських, соціально-медичних і організаційно-виховних заходів, спрямованих на

Т. Лях	попередження, усунення або нейтралізацію основних причин і умов, які викликають різного роду соціальні відхилення негативного характеру і інші соціально небезпечні і шкідливі відхилення у поведінці
М. Головатий, М. Панасюк, М. Євтух, О. Сердюк	суть соціальної профілактики полягає у виявленні несприятливих психобіологічних умов, психолого-педагогічних чинників, що спричиняють відхилення у психічному і соціальному розвитку дітей, підлітків, молоді, в їхній поведінці, стані здоров'я, тощо, а також в організації належної життєдіяльності та дозвілля молоді
І. Зверева	1) діяльність спрямовану на запобігання виникненню, поширенню чи загостренню негативних соціальних явищ та їх небезпечним наслідкам; 2) один із напрямів реалізації соціальної політики, який здійснюється шляхом прийняття відповідного законодавства, економічними заходами, діяльністю установ освіти, охорони здоров'я, соціальної роботи, культури, правоохоронних органів, засобів масової інформації тощо
А. Капська	зусилля, спрямовані на своєчасне виявлення і виправлення негативних інформаційних, педагогічних, психологічних, організаційних факторів, що зумовлюють відхилення у психосоціальному розвитку дітей та молоді, у їх поведінці, стані здоров'я, а також в організації життєдіяльності та дозвілля
В. Курбатов	науково обґрунтовану діяльність, метою якої є своєчасний вплив на соціальний об'єкт з метою збереження його функціонального стану і запобігання можливих негативних процесів в його життєдіяльності
В. Лютий	діяльність, спрямована на запобігання виникненню та розвитку (загостренню) соціальних проблем або проблем окремих індивідів і соціальних груп шляхом виявлення, усунення або нейтралізації чинників, що їх породжують
І. Парфанович	комплекс конкретних соціальних заходів (економічних, організаційних, управлінських, культурно-виховних і інших), здійснюваних з метою попередження негативних явищ, зменшення їх кількості аж до повного викорінення шляхом виявлення і усунення причин і умов, які сприяють протиправній поведінці

У контексті нашого дослідження поняття «профілактика» цікавить нас із погляду його співвіднесеності з поняттям «профілактика соціальних відхилень у неповнолітніх».

Здійснений огляд наукової літератури дає підстави стверджувати, що уніфікованого тлумачення поняття «профілактика соціальних відхилень у неповнолітніх» на сьогодні не існує.

Так, О. Сапрунов розглядає профілактику соціальних відхилень неповнолітніх як цілеспрямований вплив на суспільні відносини з метою попередження деформацій морально-правового формування особистості неповнолітнього й усунення негативних імпульсів і устремлінь в його поведінці. Цей вплив реалізується через систему різнопланових заходів, спрямованих на виявлення, нейтралізацію або мінімізацію причин і умов девіацій в середовищі неповнолітніх, формування правомірної поведінки певного контингенту громадян, корекцію поведінки тих осіб, які уже допустили соціально-негативні прояви у поведінці [293].

Український дослідник О. Коваленко пропонує визначення профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх як системи комплексних заходів, які здійснюються державними і громадськими організаціями та спрямовані на виявлення й ліквідацію причин, які негативно впливають на здоров'я та розвиток особистості неповнолітніх, спричиняють їх бездоглядність, вчинення ними правопорушень [143, с.82].

Розмірковуючи над поняттям «профілактика соціальних відхилень у неповнолітніх», дотримуємося підходу науковців Дж. Гіббса та С. Беннетта (J. Gibbs і S. Bennett), В. Лофквіста (W. Lofquist), З. Гася (Z.B. Gaś), які розглядають профілактику соціальних відхилень у неповнолітніх як процес співпраці основних виховних інституцій на етапах планування і реалізації стратегії, спрямованої на: усунення зовнішніх причин, чинників і умов, які провокують соціальні відхилення у поведінці неповнолітніх; підсилення захисних чинників, які допомагають молодим людям уникати поведінки, що може призводити до негативних фізичних, психічних і/або суспільних наслідків; підтримка розвитку інтелектуальних, особистісних і соціальних компетенцій неповнолітнього [432].

На основі здійсненого нами аналізу наукових розвідок, присвячених вивченню причин та умов профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх, доходимо висновку, що в найбільш узагальненому вигляді профілактика соціальних відхилень у неповнолітніх – це система соціальних, економічних, політичних, медичних, правових, психолого-педагогічних та інших заходів, спрямованих на попередження, усунення або нейтралізацію основних причин і умов, які викликають різного роду соціальні відхилення негативного характеру, сприяють деформації фізичного, психічного і соціального формування особистості дитини та здійснюються шляхом індивідуальної та групової профілактичної роботи з неповнолітніми та їхніми батьками або особами, що їх замінюють. Запропоноване нами визначення поняття «профілактика соціальних відхилень у неповнолітніх» не претендує на загально визнане, а є лише результатом узагальнення, отриманого в процесі дослідження.

1.2. Історіографічний аналіз української педагогічної періодики Східної Галичини міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.)

У сучасній історії української педагогіки актуалізується питання повторного звернення до педагогічної періодики, у якій відображаються домінуючі освітні ідеї та проблеми шкільної практики, чітко прослідковуються пріоритети державної політики в галузі освіти, відображаються політичні й ідеологічні установки, соціально-економічні реалії суспільства на певному історичному етапі. У цьому контексті вигідно вирізняються освітянські часописи Східної Галичини 20–30-х рр. ХХ ст., які, попри систематичні цензурні утиски й переслідування з боку польської влади, стали визначним явищем громадського, науково-педагогічного і культурно-національного життя на західноукраїнських землях. Серед них можна виокремити видання: «Учительське слово», створене ще 1912 р. (з додатками «Життя і школа» (1923 р.), «Шлях навчання та виховання» (1927–1939 рр.), додаток до другого з

них під назвою «Методика і шкільна практика» (1930–1938 рр.), «Світло» (1921–1922 рр.), «Учитель» (1923–1924 рр.), «Учитель (1925 р.), «Українська школа» (1925–1934 рр., 1938–1939 рр., 1942–1944 рр.), «Рідна школа» (1927 р.), «Рідна школа» (1932–1939 рр.). Більшість часописів існували недовго, але були й винятки. Так, найдовше (27 років) проіснував часопис «Учительське слово», 12 років виходив «Шлях навчання і виховання» [3, с. 90], тривалий період – майже 19 років (з двома перервами) – часопис «Українська школа» (див. Додаток Г).

Характеризуючи історіографію питання, варто зазначити, що зміст окремих освітянських часописів став об'єктом вивчення значної кількості дослідників. Вивченню історії періодики приділяли увагу такі українські науковці минулого, як: Е. Грицак, Б. Грінченко, А. Животко, М. Жовтобрюх, В. Ігнатієнко, І. Кривецький, М. Мартинюк, Ю. Тернопільський, Б. Ясінський та ін.

Розвиток української педагогічної преси кінця ХІХ-першої третини ХХ ст. досліджували сучасні науковці: О. Антоник, М. Галушко, А. Говорун, Л. Домбровська, І. Зайченко, Л. Заліток, В. Зотова, С. Кость, І. Крупський, С. Лаба, Л. Лисенко, Н. Мацібора, В. Передирій, О. Печенезька, Н. Побірченко, П. Рогова, Ю. Романишин, М. Романяк, Т. Сахарова, Л. Сілевич, Л. Сніцарчук, О. Сухомлинська, М. Чепіль, Л. Шеремет та ін.

Від перших років включення Галичини до складу Другої Речі Посполитої (рішення Ради послів (амбасадорів) держав Антанти від 15 березня 1923 р., яке остаточно закріпило владу Польщі над Східною Галичиною), попри запевнення польського уряду та законодавчі гарантії для національних меншин права «в межах внутрішнього законодавства плекати свою рідну мову, закладати й утримувати свої школи, розвивати свою культуру й творити задля цього свої товариства й спілки» [341, с. 543], офіційна Варшава розпочала великодержавну політику повної колонізації «східних кресів», особливо в культурно-освітній сфері.

Оцінюючи тогочасну політику польської влади щодо українців Східної Галичини («Східної Малопольщі», згодом «Польщі «Б», назви, які використовувала польська влада замість терміну «Східна Галичина») сучасний польський історик Г. Дильонгова називає її «малоефективною», а освітню, культурну та релігійну політику, провальною [84, с. 118]. Уряд послідовно закривав школи з українською мовою навчання, нищив православні церкви, проводив репресії проти редакцій українських часописів, громадсько-освітніх організацій тощо.

Українське суспільство в Східній Галичині не стояло осторонь цих процесів і почало активно пропагувати «свої ідеї й переконання у вихованні молоді». Така «позиція» галицьких українців аж ніяк не сприяла гармонізації взаємин між поляками й українцями, адже національні інтереси цих двох етнічних груп кардинально відрізнялися: поляки намагалися розбудувувати польську державу на засадах єдиного національного ядра, українці ж, навпаки, орієнтувалися на її падіння і створення власної держави на її руїнах. Фактично «почалася нова війна, за душу дитини, за впливи на її виховання, за керму її почуваннями», – так характеризував ці процеси на сторінках «Рідної школи» громадсько-освітній діяч О. Горицвіт. Адже «провідники» розуміли, що «від впливу і наряду у вихованні молоді узалежнюється стан посідання дорослими» [69, с. 231]. Однак таке протистояння, на думку О. Горицвіта, аж ніяк не йшло на користь виховного процесу, оскільки «дорослі, накидаючи молоді свою ідеологію, доконують над нею свого роду насильство, забуваючи при цьому, що молодь насильства найбільше не любить, борониться перед ним, бунтується проти нього. Молоде покоління, – вказував дослідник, – не вдовольняється готовим, але хоче здобувати. Молодь не знає мертвої доктрини, але всюди питається – чому? Молодь не приймає накиненої ідеології, але хоче творити свою власну» [69, с. 231].

Виявом протистояння української інтелігенції полонізаційній національно-освітній політиці офіційної влади, спрямованій на витіснення

українського шкільництва з теренів Східної Галичини, було започаткування в досліджуваний період цілої низки нових професійних педагогічних видань.

З 15 вересня 1912 року [91, с. 108] Українське педагогічне товариство (УПТ) та товариство «Взаїмна поміч галицьких і буковинських учителів і учительок» (ВПГБУУ) (пізніше – «Взаїмна поміч українського вчительства Галичини» - ВПУВ [47, с. 239-240]) розпочали видання станового журналу українського народного вчительства «Учительське слово», що виходив з перервами до 1939 р. [359, с. 3475]. У зв'язку з початком Першої Світової війни видання часопису, як і діяльність ВПУВ, були призупинені, оскільки українське вчительство «стануло в рядах армії, в полках УСС («Українські січові стрільці»)» [251, с. 249] та вимушено емігрувало зі Східної Галичини у зв'язку з військовими подіями.

1916 р. після повернення австрійської влади до Львова провідники ВПУВ ненадовго відновили видання свого друкованого органу «Учительське слово» (вийшло чотири номери). Наступні номери часопису вийшли друком восени 1918 р. і в лютому 1920 р., коли новопризначеному редактору Г. Ковалю вдалося отримати цільову позику (100000 корон) від банку «Дністер» на видавничу діяльність [284, с. 59].

«Учительське слово» в перший період свого існування (1912–1918 рр.) головним завданням ставило об'єднати українське народне вчительство під прапором ВПУВ в одну потужну організацію, одну велику родину, для того щоб «добитись красшої долі, та забезпечити собі і своїм дітям гарнійшу і певнійшу будучину» [359, с. 3475].

Провідними темами часопису були освітні та шкільні проблеми, боротьба за автономію та національні права української народної школи, участь учителів у громадсько-політичному житті краю. Значна увага приділялася висвітленню діяльності головного й окремих відділень товариства ВПУВ, друкувалися матеріали щодо з'їздів Товариства, учительських віч тощо.

Варто зазначити, що до 1922 р. редакція «Учительського слова» використовувала для друку правопис укладений комісією НТШ («Наукове

товариство імені Шевченка») у 1907–1908 рр., відповідно до якого буква «ї» використовувалася на позначення «і», частку «ся» писали окремо від дієслів і т.ін. [251, с. 251].

У другий період функціонування (1920–1939 рр.) редакція «Учительського слова» продовжувала привертати увагу вчителів до різних проблем національної освіти й виховання, вказуючи на необхідність їх вирішення, сприяти праці вчителів у цьому напрямі з метою використання їхніх знань для піднесення та всебічного розвитку українського народу «в цілі його усамостійнення і незалежнення» [284, с. 60]. Окрім цього, часопис значно розширив свою програму та почав охоплювати різні сфери культурного й громадського життя. Нова програма включала, крім справ учительських і організаційних, питання виховання та шкільництва.

Провідними у журналі стали статті про значення й завдання виховання, проблеми та напрями у вихованні й навчанні, про засоби виховання, виховання домашнє і шкільне; виховання національне, моральне, соціальне й економічне; публікації про стан освіти й виховання в Галичині та в інших країнах [251, с. 251]. У цей період значно зріс науковий рівень багатьох публікацій, завдяки таким авторам, як: Л. Білецький, М. Ваврисевич, М. Галущинський, А. Животко, В. Корниляк, В. Коротич, М. Матвійчук, М. Підгірянка, С. Сірополко, К. Студинський, М. Таранько, О. Цегельська та ін.

За всі роки свого існування часопис «Учительське слово» багато уваги приділяв педагогічній проблематиці у всіх її проявах. На сторінках журналу публікувалися статті про значення й завдання виховання, подавалися огляди й критика педагогічної літератури та періодичних освітянських видань, обговорювалися проблеми фахової самоосвіти вчителів.

Вагоме місце серед цих проблем займало питання впливу школи та сім'ї на соціальне виховання дітей та молоді. Зазначалося, що їх «поєднувальна» спрямованість має добрі наслідки, тому треба турботливо їх розвивати. Автори публікацій неодноразово наголошували на доцільності тісної взаємодії батьків і

вчителів, закликали їх до «тісної злуки, довіря, пошани і взаємного інформування» [398, с. 21].

З 1920 р. по 1939 р. до роботи в редакції «Учительського слова» були причетні науковці, філософи, психологи, педагоги, священники, громадсько-культурні та громадсько-освітні діячі: А. Зелений, Я. Кузьмів, І. Ліщинський, М. Мороз, А. Мучій-Боднарівич, І. Стронський, І. Ющишин та інші [301, с. 307].

У червні 1921 р. товариство учителів вищих шкіл Львова «Учительська Громада» розпочало видання часопису, «посвяченого справам національного й суспільного виховання», «Світло». Однак уже 1922 р., часопис припинив своє існування через фінансові труднощі, з якими зіткнулося Товариство [295, с. 2726].

З приводу змісту місячника у членів Товариства були різні думки. Дехто вважав, що журнал повинен орієнтуватися на вчителів, інші ж вважали, що «Світло» повинно бути виданням, присвяченим справам національного й соціального («суспільного») виховання, що значно б розширило читацьку аудиторію та збільшило кількість потенційних читачів та передплатників [163, с. 128].

У першому номері журналу були вміщені статті лише педагогічного змісту. Справі виховання дітей та студентської молоді тут надавали серйозного значення. У вступній статті «Від редакції» зазначалося, що «справи виховання» необхідно «ставити на першому місці», позаяк «від нього піде ... чарівний вплив і воно успокоїть розбурхані уми людства, зведе їх до одної спільної гармонійної праці для добра найближчої родини, а далі народу й людства» [51, с. 1].

Висвітлюючи освітньо-педагогічні проблеми виховання, редакція часопису наголошувала, що «справа суспільного виховання належить до всіх», але вона повинна бути «вільна від всякого урядового впливу, незалежна від політичних течій, вільна від всяких зверхних станових оглядів» [51, с. 1].

З дев'яти номерів, які побачили світ упродовж двох років існування часопису, перші чотири – редагував український педагог, публіцист, культурно-освітній і громадсько-політичний діяч М. Галущинський, наступні – український галицький педагог, громадський діяч та історик, учень М. Грушевського О. Терлецький. 1922 р. з'явилося лише три випуски журналу, після чого він остаточно перестав виходити [164, с. 311].

На сторінках часопису «Світло» знайшли відображення передові педагогічні ідеї та погляди багатьох відомих на той час учених, педагогів, культурно-освітніх і громадських діячів, редакторів-видавців. Серед них – Л. Білецький, М. Галущинський, А. Животко, С. Людкевич, К. Малицька, С. Русова, І. Свенціцький, О. Терлецький, О. Тисовський та багато ін.

1 січня 1923 р. при «Учительському слові» починає виходити педагогічно-науковий додаток «Життя і школа». Його програма була дуже обширною: наукові підстави організації школи; теорія навчання й виховання; історія навчання й виховання; експериментальна педагогіка та психологія; психофізика й психометрія; дидактика й методика; шкільна й суспільна гігієна; критика, рецензії, бібліографія; педагогічна хроніка [164, с. 307]. Однак через короткотривале функціонування (усього вийшло шість випусків журналу) цей масштабний задум редакції не вдалося зреалізувати.

Проте, вже з 1927 р. ТВПУВ (Товариство «Взаїмна поміч українського вчительства») замість журналу «Життя і школа» почало видавати педагогічно-методичний кварталник «Шлях виховання й навчання», відповідальним редактором якого був А. Зелений, а від 1936 р. – А. Мучій-Боднарівч [164, с. 307].

На час перерви у виданні «Учительського слова» у Львові почав виходити журнал, присвячений педагогічно-науковим, шкільним і становим справам українського вчительства – «Учитель» (1923–1924 рр.), який видавав М. Таранько, за редакцією А. Зеленого. Поставивши своїм завданням «висловлювати усі прояви в області шкільництва взагалі, а українського зокрема, і обговорювати справи, що торкаються життя – учительства» (1923.

Ч. І.), часопис публікував статті педагогічно-дидактичного та методичного характеру, розвідки про українське шкільництво, огляди про стан освіти і шкільництва в Польщі, радянській Україні та в інших країнах [285, с. 48].

Орієнтуючись на потреби вчительства, журнал водночас ставив за мету писати для «батька-матері, для родини». На думку редакції, «родина і школа – це дві наймогутніші виховні інституції, які можуть зберегти ідеали національного виховання» [3, с. 91]. Варто зазначити, що редакція загалом виконувала поставлені завдання, і матеріали, які публікувалися на шпальтах журналу, були різноманітними та цікавими. Становий часопис українського вчительства «Учитель» припинив своє існування у серпні 1924 р., насамперед через фінансові труднощі [285, с. 48].

Натомість 1925 р. з'явився педагогічно-науковий збірник під назвою «Учитель», що видавало товариство «Учительська Громада». Від листопада 1923 р. по серпень 1924 р. вийшло два томи цього збірника за редакцією М. Таранька [164, с. 307]. «Учитель» стояв на засадах самоосвіти вчителів, слугував поради́ником і помі́чником українському вчительству. Загалом новоутворений педагогічно-науковий збірник «Учитель», як і його однойменний попередник, публікував, окрім науково-педагогічних матеріалів, науково-інформативні, науково-популярні статті, нариси про історію та розвиток шкільництва, освіти в краю та за його межами, літературно-критичні статті тощо.

У створенні збірника брали активну участь відомі на той час науковці, письменники, педагоги, громадсько-освітні діячі – М. Возняк, В. Гнатюк, В. Домбровський, А. Животко, В. Калинович, Д. Коренець, І. Свенціцький, С. Сірополко, А. Чайковський [163, с. 307] та ін.

Серед новостворених часописів українського вчительства вирізняється орган товариства «Учительська Громада» – «Українська Школа», що виходив у Львові з 1925 р. по 1939 р. та у Кракові з 1942 р. по 1944 р., з двома трирічними перервами у 1935–1937 рр. та 1939–1942 рр. Його редакторами у різні роки були Г. Микетей, Ю. Рудницький, П. Сиротюк, М. Струтинський.

Будучи наступником журналу «Наша школа» (1909–1918 рр.) – науково-педагогічного часопису, редакторами якого в різні роки були М. Грушевський, С. Томашівський, М. Чайковський, Ю. Рудницький [234, с. 1745] «Українська Школа» ставила своїм завданням «згуртувати і зорганізувати учительські українські сили шкіл вищих та силами їх і всіх інтересованих розвитком української школи вивчити сучасне становище середніх і вищих шкіл української території, їх хиб і недостачі з погляду загально-дидактичного і педагогічного, і спеціального українського національного становища, та працювати для націоналізації школи середньої й вищої так само як і низшої» (Наші завдання. 1925. Зш. 1/3). Однак національна політика польських владних структур у сфері освіти призвела до того, що редакція журналу «Української Школи» з метою захисту «нашої – не своєї школи» була вимушена змінити специфіку, форму і зміст часопису. Перші два роки (1925–1926 рр.) «Українська Школа» визначалася як науково-педагогічний журнал, відповідальним редактором перших чисел якого був Г. Микетей [164, с. 312].

Уявлення про журнал першого періоду дає аналіз змісту його публікацій. Відкриває журнал стаття М. Галуцинського «На ясний шлях народньої праці» (1925. Т. 1. Зш. 1–3), у якій автор, звертаючись до українського вчительства, закликав об'єднатися з усім «інтелігентним» громадянством з метою «побороти всі наступи на шкільництво» та збудувати нову, справді українську народну школу. Про наступ на українське шкільництво, докладно говорилося в статті В. Целевича «Шкільні закони а українські середні школи» та в редакційних замітках «Утраквізація чи ліквідація» і «Справедливости!» (1925. Т.1. Зш. 1–3). У статті «Раса а виховання» д-р І. Раковський, опираючись на дані антропологічної психології, вказував на те, що кожний расовий тип характеризується своїм особливим «духовим» характером й тому не можна «дітий ріжнородної духової вдачі» виховувати такими самими засобами (1925. Т. 1. Зш. 1–3). Привертають увагу статті О. Барвінського «Вплив школи на туберкульозу» (1925. Т.1. Зш. 1–3), О. Макарушки «Індивідуалізування в

навчанні» (1925. Т.1. Зш. 1–3), о. Ю. Дзеровича «Принцип школи праці, приноврлений в навчанні релігії» (1925. Т. 1. Зш. 1–3), В. Калиновича «Чим цікавляться наші діти!» (1925. Т. 1. Зш. 1–3), В. Сидоровича «Двомовність» (1925. Т. 1. Зш. 1–3), Ю. Сірого «Сучасний стан навчання на Україні» (1925. Т. 1. Зш. 4–6), Г. Тимощука «Реформи навчання в Англії» (1925. Т. 1. Зш. 4–6), В. Калиновича «Голос української дитини» (1925. Т. III. Зш.10-12), В. Бригідера «Декілька завваг про сексуальне питання в школі» (1925. Т. III. Зш. 10–12) тощо.

1927 р. рішенням загальних зборів товариства «Учительська Громада» журнал «Українська Школа», припинив публікацію науково-педагогічних статей й продовжив функціонування як організаційно-інформаційний листок Товариства. Із статті «Від редакції» дізнаємося, що часопис планує «обмежитися до обговорювання справ організаційних, які торкаються загалу учительства середніх шкіл, тим то об'єм його зменшиться значно» (1927. Ч.1.). Редакція вважала, що на даному етапі більш актуальними є станові проблеми українського вчительства, а не наукові. Ось чому впродовж 1927–1928 рр., журнал в більшості подає інформацію лише про життя і діяльність Товариства.

1928 р. часопис товариства «Учительська Громада» набуває спеціалізованої орієнтації, віддзеркалюючи у публікаціях різноаспектні проблеми української школи: «За національну честь у школі!» (1928. Р. XIII), Д. Коренець «Рідна школа а реформа шкільництва» (1928. Р. XIII), О. Макарушка «Перебудова середньої школи» (1928. Р. XIII), В. Кузьмович «Мої помічення щодо виховання, навчання й організації гімназій «Рідної Школи»» (1929. Р. XIV. Ч. 1–4), М. Чайковський «Алькоголізм і школа» (1929. Р. XIV. Ч. 1.).

З 1929 р. замість кількох випусків журналу було видано одну книжку більшого обсягу, у якій вміщено реферати, виголошені на з'їзді Товариства «Рідна школа» у лютому 1929 року.

У 1930–1931 рр. – в «Українській Школі» розміщуються статті з історії української школи (напр., стаття А. Алиськевича «Державна гімназія в Дрогобичі за української влади ЗНР» (1930. Р. XV. Ч. 2.), з проблем дидактики і т.п. [164].

З початком 1932 р. «Українська школа» знову змінюється. Із редакційної відозви Є.-Ю. Пеленського дізнаємося, що часопис вирішили видавати щомісяця і присвячувати його винятково «педагогічному знанню», «становим та організаційним справам» українського вчительства та шкільництва [248, с. 1]. Зміст журналу стає багатшим і цікавішим. Це переважно статті зі сфери загальної педагогіки, історії, методики викладання української мови тощо. Чільне місце на сторінках журналу займають матеріали про історію відомих українських шкільних та вищих навчальних закладів Галичини, які допомагали вчителям у формуванні національної свідомості учнів.

1934 р. виходить лише одна книжка «Української школи», а в 1935 – 1937 рр. жодної. 1938 р. з'являються два зшитки журналу, перший з яких присвячено 30-літтю «Учительської громади» і 20-літтю появи журналу. Зміст другої книжки дуже різноплановий; у ній вміщено публікації, присвячені проблемам шкільництва, виховання молоді, є цілий ряд рецензій на шкільні підручники [164, с. 313]. Цікавими є статті І. Витановича «Питання праці й освіти в теперішньому вихованні нашої молоді» (1932. Ч. 1.), Е. Грицака «Українські педагогічно-шкільні та вчительські часописи й журнали» (1932. Ч. 1.), М. Терлецького «Українське приватне середнє шкільництво» (1932. Ч. 1.) та ін.

Аналогічна структура часопису збереглася й у 1939 р., проте через початок Другої світової війни і внаслідок радянської окупації Західної України, друга книжка не побачила світ і журнал «Українська Школа» перестав виходити.

Відновлення його видання відбулося у липні 1942 р. у Кракові під назвою «Українська Школа. Часопис українського вчительства в Генеральному

Губернаторстві» і друкувався він впродовж 1942–1944 рр. Із вступної статті дізнаємося, що головним завданням, яке ставив перед собою редакційний комітет є «обов'язок удержувати зв'язок між широкими колами українського вчительства й допомагати йому в праці над собою і над шкільною молоддю; ознайомлювати вчительство з новими проблемами в ділянці навчання й виховання та намічувати нові шляхи виховання свідомого своїх обов'язків, активного, високо морального і готового на жертви молодого громадянина, який вмів би відповісти завданням, що їх на нього вкладає теперішня історична хвиля» [52, с. 1].

Зміст оновленої «Української Школи» переважно складала статті присвячені проблемам історії педагогіки, українського шкільництва, питанням науково-методичної допомоги вчителям у їхній повсякденній праці. Вирізняються за змістом публікації: Д. Коренця «Учитель-дорадник молоді у виборі знання» (1942. Зш. ½), І. Герасимовича «Праця учителя поза школою» (1942. Зш. ½), С. Конрада «Дім і школа» (1942. Зш. 5/6), П. Ісаїва «Звичка, кара й гін у вихованні» (1943. Зш. 10–12), Д. Сокульського «Деякі цілі сучасного виховання» (1943. Зш. 10–12), П. Будза «Як виробити дисципліну у школі?» (1943. Р. II. Ч. 1–3 (7–9)), Л. Шанковського «Ідеологічні основи професійного шкільництва» (1943. Р. II. Ч. 1–3 (7–9)) і т.п.

Аналізуючи проблеми українського шкільництва на сторінках журналу, Л. Середяк справедливо констатувала: «Публікації «Української школи» дають багатий матеріал для дослідження розвитку українського шкільництва в Галичині, яке функціонувало в складних умовах колоніальної залежності. Матеріали з різних питань педагогіки засвідчують широкий спектр пошуків тогочасних фахівців і на сьогодні мають цінність джерел вивчення історії виховання та навчання школярів» [285, с. 50].

Упродовж всіх років існування (1925–1944 рр.) журнал «Українська Школа» гідно стояв на захисті українського шкільництва і вчительства,

віддзеркалюючи різні аспекти шкільного й освітнього життя та подаючи цінні науково-педагогічні матеріали.

З педагогічно-шкільних часописів 1927 р. почали виходити педагогічно-методичний додаток до «Учительського Слова» – «Шлях навчання і виховання» (1927–1939 рр.) та місячник «Рідна Школа», який видавало однойменне товариство (з червня по грудень) як свій офіційний орган за редакцією І. Цурковського. З метою «прислужитися поширенню і поглибленню ідеї рідної школи між нашою (українською) суспільністю» (1927. Ч. I). «Рідна Школа» стояла на захисті інтересів і прав українського шкільництва, висвітлюючи на своїх сторінках проблеми його функціонування та розвитку в умовах польського авторитаризму.

Педагогічно-методичний (три)місячник «Шлях навчання і виховання», що видавало товариство «Взаїмна поміч Українського вчительства» спершу як педагогічно-методичний додаток до «Учительського Слова», а з 1930 р. – як самостійне педагогічне видання під дещо зміненою назвою – «Шлях виховання й навчання», вигідно вирізнявся серед інших видань, за оцінкою відомого дослідника історії української преси А. Животка [93], своїм високим науковим та професійним рівнем. Часопис «започаткував традицію вироблення української педагогічної думки; дав нам імен на полі педагогічної публіцистики», підготував «кредит під конкретну, науково-педагогічну творчість у майбутньому», привчив українське вчительство «вірити в свої національні сили», переконував, що «всі суспільні й культурні вимоги може нація при добрій волі заспокоювати своїми хоча би й скромними зусиллями», – писала редакція на п'ятому році його видання (До наших читачів. 1931. Ч. 10) [285, с. 72].

Намагаючись стати культурним та ідейним провідником українського народного вчительства, часопис містив дидактично-методичні зразкові лекції з усіх предметів шкільної програми, праці з методики та практики тогочасного виховання й навчання у народних школах. Від 1930 р. в журналі було запроваджено розділ «Методика», згодом – додаток «Методика і шкільна

практика», що виокремив дидактично-методичні матеріали зі змісту часопису. На сторінках журналу переважають наукові статті, що групувалися під узагальненими назвами: «Філософія й теорія педагогічних наук», «Виховно-освітні системи й організація шкільних установ», «Огляд педагогічного й освітнього руху», «Огляд педагогічної преси», «Критика й рецензії» тощо [285, с. 72]. Оригінальністю й практичністю виділявся розділ «Педагогічна порада», у якій подавалася інформація про актуальну методичну літературу, відповідні науково-педагогічні джерела до «відчитів, рефератів і зразкових лекцій» [3, с. 92].

Окрім того, розроблена редакцією 1930 р. докладна програма видання передбачала публікацію на його сторінках наукових розвідок з історії педагогіки, з педагогічної психології, психофізики, статей про систему виховання й навчання за кордоном, про основи мистецького виховання в народних школах. Як було сказано в редакційній статті журналу «Шлях виховання й навчання», «наш інтерес лежить зазнайомлюватись з життям-буттям наших товаришів по званню в усіх краях, щоби з порівнювання його із нашим устійнювати свій становий світогляд» [388, с. 1].

У зверненні «До наших читачів» (1931. № 10) редакція, підсумовуючи діяльність журналу за чотири роки, наголошувала на тому, що саме це видання започаткувало «традицію вироблення української педагогічної думки» [90].

Упродовж 13 років існування на сторінках «Шляху виховання і навчання» друкувалися здебільшого оригінальні праці українських народних учителів, педагогів, науковців, громадсько-освітніх діячів: Р. Білинського, М. Возняка, А. Животка, І. Огієнка, Є. Пеленського, Я. Романенка, С. Русової, В. Сімовича, С. Сірополка та ін. Загалом коло співробітників журналу нараховувало понад 50 осіб, серед них – Т. Бабій, Р. Білинський, І. Герасимович, Н. Дорошенко, Б. Заклинський, Я. Кузьмів, М. Матвійчук, Д. Петрів, С. Ставничий, І. Филипчак, І. Чепига, І. Ющишин та ін.

Помітну роль у духовному зростанні української нації в умовах польського панування відігравали професійні вузькоспеціалізовані часописи як

провідники станових об'єднань і відповідних фахових знань та культури, позаяк фахова преса в національно-культурному поступі українського народу є «не тільки мірилом висоти культури нашого народу, але у нас, українці ще й національним фактором надзвичайної ваги», – зазначив І. Турин у статті «Чому треба нам фахової преси?» (*Діло*. 1920. 14 січня) [285, с. 72].

З педагогічних часописів 1930 р. почав виходити додаток до «Шляху виховання й навчання», а з 1934 р. як додаток до «Учительського Слова» – «Методика і шкільна практика» (1930–1938 рр.). Відповідальними особами в редакції були І. Ющишин та А. Зелений.

На шпальтах часопису «Методика і шкільна практика» публікувалися плани та конспекти лекцій з різних дисциплін, сценарії свят та урочистостей, міжурочні відпочинкові вправи, ігри тощо [301, с. 312].

Додатки до «Учительського слова» відзначалися структурною динамічністю: деякі розділи змінювалися, доповнювалися, інколи вилучалися. Така нестабільність дещо дезорієнтувала постійних читачів й ускладнювала їх науково-інформаційну роботу. Водночас додатки суттєво «розвантажували» часопис «Учительське слово» і позитивно впливали на піднесення його творчого та інтелектуального рівня [3, с. 92].

1932 р. товариство «Рідна Школа» почало видавати однойменний ілюстрований двотижневик «Рідна Школа» (1932–1939 рр.), який у різні роки редагували І. Герасимович, М. Струтинський та М. Терлецький. Загалом упродовж восьми років було видано 184 номери часопису [301, с. 313].

Журнал фактично був другою та більш успішною спробою Товариства видавати власний друкований орган (з червня по грудень 1927 р. під редакцією І. Цурковського вийшло шість номерів «Рідної школи»).

Засновники журналу визначили основні редакційні завдання таким чином: «Часопис присвячено справам нашого всенародного і середнього шкільництва на усіх українських землях під Польщею. Думаємо, що появи цього часопису не треба виправдовувати. Наше громадянство занадто добре знає вагу своєї рідної школи (*Рідна школа*. 1927. № 1) [380, с. 99].

Часопис згуртував навколо себе українську інтелігенцію, селянство, міщанство, робітників та знаходив у них надійну підтримку у вигляді масової передплати. Своїм змістом, патріотичним духом він сприяв суспільно-національному вихованню дітей, молоді та дорослого населення.

Отже, україномовні педагогічні часописи Східної Галичини, що виходили у 20–30 рр. ХХ ст. становлять велику наукову цінність для сучасних дослідників. Аналіз структури та змісту розглянутих видань засвідчив, що вони виконували важливу функцію науково-методичного забезпечення української освіти на теренах Західної України у важких умовах польського поневолення. Їх сміливо можна розглядати як джерело наукових і методичних знань, які збагачують сучасну соціально-педагогічну практику взірцями відповідального та творчого підходу до вирішення проблем громадянського, морального, статевого, антиалкогольного та антинаркотичного виховання й навчання молоді.

Висновки до першого розділу

Здійснений у першому розділі дисертації науково-теоретичний аналіз поняття «профілактика соціальних відхилень» у межах різних галузей науки та історіографічний аналіз української педагогічної періодики Східної Галичини міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.) дає змогу сформулювати висновки узагальнювального характеру.

Соціальні відхилення в неповнолітніх історично детерміновані, мають негативні наслідки для суспільства, характеризуються масовістю та пролонговані в часі. Вони характеризуються здебільшого негативною спрямованістю та змушують суспільство реагувати на них. На основі аналізу вітчизняної та зарубіжної наукової літератури визначено поняттєво-термінологічне поле дослідження. Його формують поняття, що характеризують феномен соціальних відхилень у неповнолітніх. Їх умовно поділено поміж 3

групами. До першої віднесено такі з них: соціальні відхилення, девіантна поведінка, делінквентна поведінка, девіантно-кримінальна поведінка.

З'ясовано, що поняття «соціально відхилена поведінка» міждисциплінарне, використовується в криминології, педагогіці, соціальній педагогіці, психології, проте однозначного визначення ще не має. Суттєво, що переважна більшість дослідників, розглядаючи проблему соціально відхиленої поведінки, виходить із співвідношення цього поняття з поняттям соціальної норми. Тож закономірно в другій групі понять розглянуто сутність таких із них, як норма, соціальна норма. Наголошено, що соціальні норми варто оцінювати й аналізувати винятково в контексті конкретної історичної епохи, з урахуванням їхньої відповідності об'єктивним законам розвитку певного суспільства чи певної соціальної групи та у зв'язку з особливостями походження й функціонування, також у залежності від наслідків для суспільства.

Трактуючи соціальні відхилення як відхід від соціальних норм, належить мати на увазі те, що самі соціальні норми можуть у певних випадках деформуватися, і що ця деформація може стати одним із компонентів процесу соціальних відхилень.

У третій групі охарактеризовано поняття, що стосуються профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх – профілактика, соціальна профілактика, соціально-педагогічна профілактика.

З'ясовано, що вітчизняна соціально-педагогічна теорія і практика уже має суттєвий досвід здійснення широкої профілактичної діяльності серед неповнолітніх, заснованої на міцному теоретичному підґрунті. Наше дослідження переконливо доводить, що у міжвоєнній Польщі на теренах Східної Галичини представники української науки, вчителі-практики, відомі громадські та культурно-освітні діячі, небайдужі громадяни, об'єднавшись на ґрунті профілактичної ідеї, здійснювали успішну роботу щодо попередження й подолання негативних соціальних явищ та супутніх фонових явищ, які «розідали» українську громаду з середини: дитяче й підліткове пияцтво, алкоголізм дорослих, наркоманія, злочинність, дитяча бездоглядність,

бродяжництво, захворювання, спричинені соціальними умовами, ухилення від соціально корисної діяльності, аморальність, розпушта тощо.

Здійснений аналіз базових понять дав нам підстави запропонувати таке визначення поняття «профілактика соціальних відхилень у неповнолітніх»: це система соціальних, економічних, політичних, медичних, правових, психолого-педагогічних та інших заходів, спрямованих на попередження, усунення або нейтралізацію основних причин і умов, які зумовлюють різні соціальні відхилення негативного характеру, сприяють деформації фізичного, психічного й соціального формування особистості дитини та здійснюються через індивідуальну та групову профілактичну роботу з неповнолітніми та їхніми батьками або особами, що їх замінюють.

Установлено, що вагомий вплив на розвиток ідей профілактики соціальних відхилень серед неповнолітніх мали освітянські часописи Східної Галичини 20–30-х рр. ХХ ст., які попри систематичні цензурні утиски й переслідування з боку польської влади, стали визначним явищем громадського, науково-педагогічного та культурно-національного життя на західноукраїнських землях: «Учительське слово» (1912–1939 рр.) з додатками «Життя і школа» (1923 р.), «Шлях навчання та виховання» (1927–1939 рр.), мав додаток «Методика і шкільна практика» (1930–1938 рр.), «Світло» (1921–1922 рр.), «Учитель» (1923–1924 рр.), «Учитель» (1925 р.), «Українська школа» (1925–1934 рр., 1938–1939 рр., 1942–1944 рр.), «Рідна школа» (1927 р.), «Рідна школа» (1932–1939 рр.).

Аналіз структури та змісту розглянутих видань засвідчив, що вони виконували важливу функцію науково-методичного забезпечення української освіти на теренах Західної України у важких умовах польського поневолення. Їх сміливо можна розглядати як джерело наукових і методичних знань, які збагачують сучасну соціально-педагогічну практику взірцями відповідального та творчого підходу до вирішення проблем соціального виховання молоді.

Основні наукові положення розділу викладені в опублікованих працях [110;115;116; 119; 120; 121; 317]

Розділ 2

ПРОБЛЕМА ПРОФІЛАКТИКИ СОЦІАЛЬНИХ ВІДХИЛЕНЬ У ПОВЕДІНЦІ НЕПОВНОЛІТНІХ НА СТОРІНКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРЕСИ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ (1918–1939 рр.)

2.1. Чинники детермінації соціальних відхилень у поведінці неповнолітніх у Східній Галичині (1918–1939 рр.)

Після закінчення Першої світової війни Східна Галичина відійшла до складу новоствореної Польської держави – Другої Речі Посполитої. Для галицьких українців, які за висловом відомого українського історика В. Мороза, опинилися під владою польських «визволителів від хліба і масла» [224, с. 46], розпочався новий період т.зв. міжвоєнного двадцятиріччя (між I і II Світовими війнами).

Від перших днів польська політика на західноукраїнських землях (нове поняття, що постало після Першої світової війни та українських визвольних змагань 1917–1920 рр.) була націлена на асиміляцію українців. Офіційна влада заперечувала інтегральність української національної спільноти, що проживала на теренах Галичини, Холмщини, Підляшшя, Західної Волині, Західного Полісся, Посяння, Лемківщини та налічувала понад 5 млн., або майже 15% всього населення Польщі [340, с. 525].

Аналізуючи політику панівних кіл міжвоєнної Польщі, знаний український історик С. Кульчицький твердить, що вона була спрямована на поглинання «кресів», земель із переважно непольським етнографічним складом населення, у формі державної й етнічної полонізації. Державна полонізація означала підпорядкування непольського населення установам, обов'язкам і правилам, які побутували в усій Польщі, а також ліквідацію організацій, створених українцями на попередньому історичному етапі. Етнічна полонізація була розрахована на більш тривалий період і мала за мету тотальну асиміляцію непольського населення та перетворення польської держави на моноетнічну

країну [178, с. 11]. Такої ж думки дотримується польський історик А. Хойновський (A. Chojnowski), який стверджує, що в міжвоєнний період польська державна адміністрація відмовлялася визнавати сам факт існування українського населення, а політика польської влади стосовно українців «коливалася від концепції асиміляції до концепції державної національної асиміляції» [416, с. 83]. Суттєво наголосити, що «українське» питання не було розв'язане в Польщі впродовж всього часу існування Другої республіки, тобто до початку Другої світової війни. Польська політика в цьому питанні «завжди була більш поетичною, аніж політичною», – зазначає В. Мороз [224, с. 46].

Пропагована на державному рівні у 20-х рр. ХХ ст. політика «ендеції», тобто політика польських шовіністів, що вважали українців однією з етнографічних груп єдиної польської нації, дуже швидко зазнала краху. Попри антиукраїнські дії, передовсім щодо шкільної освіти, владі не вдалося загальмувати національну діяльність української спільноти. Навпаки, добре організовані українці-галичани, які пам'ятали недавній дух визвольних змагань, не припиняли боротьби за свої права та незалежність своєї держави.

Зазначимо, що до великих «провалів» польської влади у Східній Галичині в міжвоєнний період можна зарахувати також її економічну та освітню політику. Важкі наслідки Першої світової війни й періоду визвольних змагань, світова фінансово-економічна криза 20-х років ХХ ст., що мала наслідком скорочення виробництва, зростання інфляції та безробіття, особливо негативно позначилися на економічному становищі західноукраїнських земель. Якраз на цьому наголошував український громадський діяч і педагог С. Сірополко, аналізуючи поточний стан справ у Східній Галичині в повоєнний період: «Наслідком світової війни є страшна економічна криза, яка потягла за собою дорожнечу життя в такій мірі, що і в тій родині, де є батько, мати мусить віддавати цілоденну працю на здобуття того ж «хліба насущного»» [307, с. 234].

Важке матеріальне становище місцевого українського населення поглиблювало й те, що заробітна плата в місті й селі навіть наприкінці 20-х рр.

XX ст. не перевищувала довоєнного рівня. За даними польського дослідника М. Бальцерека (M. Balcerek), у квітні 1919 р. заробітна платня робітників на підприємствах становила всього 12% від довоєнного рівня [412, с. 71]. Робочий день тривав понад 10 годин на добу. До цього слід додати погане медичне обслуговування, набагато нижчий, ніж в центральних районах Польщі, загальний життєвий рівень, постійне безробіття, злидні, бездомність, інфекційні захворювання, високу смертність тощо [161]. Як писала газета «Діло», 1925 р. населення Галичини було «просто засудженим на неминучу і постійну голодовку» [98, с. 28].

Сучасний історик Д. Стовбуха вказав на причину такої ситуації. Це те, що держава була офіційно поділена на дві господарські території: Польщу «А», до якої входили корінні польські землі, і Польщу «Б», що складалась переважно з українських та білоруських земель. І якщо розвиток Польщі «А» підтримувався дешевими кредитами і держзамовленнями, то в українських землях ці речі суттєво обмежувались [337, с. 103]. Внаслідок такої політики, в українських воєводствах катастрофічно наростала тенденція економічного занепаду та безробіття. При 25 % території та 28 % населення тут розміщувалося лише 16,6 % промислових підприємств і було 9,8 % робітників [394, с. 198].

Світова економічна криза на початку 30-х рр. XX ст. ще більше погіршила стан економіки краю. У сільському господарстві, де було сконцентровано понад 65 % населення, вона призвела до падіння цін на аграрну продукцію, що занурило село у борги й викликало злидні, а подекуди навіть голод. У промисловості криза спричинила падіння виробництва більше як на 30 % [84, с. 127], а відповідно – і зростання кількості безробітних. Тільки у Львові в ці роки, зазначає український історик В. Король, за заниженими даними офіційної польської статистики, налічувалося понад 40 тис. безробітних осіб, чисельність яких регулярно поповнювали зубожілі селяни [161].

Аналізуючи умови проживання сімей у тодішньому Львові, польська дослідниця др. Г. Подкульська (dr. H. Podkulska) наголошувала, що безробіття «детермінує» («determinuje») суттєві негативні зміни в суспільстві, спотворює

здорову сімейну ієрархію та руйнує родинне вогнище, порівняємо: «Чи можна мріяти про тихе, безтурботне сімейне життя, коли убогість поселилася у домі, коли вона забирає у неповнолітніх дітей батька, який не маючи сил щоденно спостерігати за поневірваннями найрідніших осіб, покінчує життя самогубством. Чи можна говорити про нормальне функціонування родини, коли юрмиська молодих, фізично здорових людей, здатних створити власні сім'ї, з причини відсутності роботи занапащають себе морально і духовно?» [433, с. 9].

Однією з найнагальніших проблем, що постали перед владою Другої Речі Посполитої після Першої світової війни, була реформа освітньої галузі. Потреба в ній була цілком очевидною, зважаючи на тривалий період перебування польських земель у складі інших держав з їхніми освітніми системами, недостатній ступінь інтеграції різних частин країни в єдине ціле, а також наявність чисельних, часто ворожих полякам національних меншин, які мали власні заклади освіти [389, с. 196].

Аналізуючи освітні реформи, запроваджені в польській державі міжвоєнного періоду, можна зробити висновок, що офіційна влада тримали чіткий курс на полонізацію галузі освіти. Досить згадати розпорядження КЛШО («Кураторія Львівського шкільного округу») від 30 жовтня 1923 р., де наголошувалося, що «всі школи, як публічні, так і приватні на території Речі Посполитої Польської є в прямому значенні цього слова польськими. Про інші школи, які не відповідають ідеї польської державності в польській державі, не може бути й мови» [63, с. 3].

Проте найважливішим кроком на цьому шляху стало ухвалення 31 липня 1924 р. закону про шкільну освіту, за яким утримання національних шкіл покладалося на місцеві громади, а державна підтримка надавалася тільки утраквістичним (двомовним) школам.

Польський історик Г. Дильонгова вказує, що за короткий період було ліквідовано більшість українських шкіл і замінено на двомовні польсько-українські [84, с. 128]. За даними З. Захожай, упродовж 1936/37 н.р. 52,8% учнів української національності трьох східногалицьких воєводств навчалися у

школах із польською мовою викладання, 40,9% – в утраквістичних школах і лише 6% – в українських [105, с. 31]. О. Субтельний говорить, що «з понад 2400 початкових шкіл, що існували в Східній Галичині в 1912 р., у 1937 р. залишилося тільки 352. І на рівні середньої освіти становище українців було також безрадісним: у 1931 р. одна польська гімназія припадала на 16 тис. поляків, в той же час одна українська – аж на 230 тис. українців» [340, с. 31].

Характеризуючи державну політику в галузі освіти міжвоєнного періоду, автори «Енциклопедії українознавства» вказують, що внаслідок польських освітніх реформ, «майже всі українські школи перетворено на польські або утраквістичні; на Холмщині й Поліссі існували лише польські школи; не реалізовано постанови про заснування українського університету, натомість усі катедри з українською мовою у Львівському Університеті скасовано» [262, с. 2249].

Варто підкреслити, що складні процеси та події, які відбувалися у Польській республіці міжвоєнного періоду ХХ ст. та непрості українсько-польські відносини у Східній Галичині, не могли не позначитися на молодому поколінні.

Кризові явища в суспільстві, спричинені Першою Світовою війною та повоєнні негаразди, дискримінаційна політика польського уряду в Східній Галичині, за оцінкою одного з авторів «Рідної школи» Р. Савицького, призвели до дезорганізації суспільної системи, що інспірувало масові порушення процесів соціальної адаптації дітей та молоді, передусім вихідців із робітничих, ремісничих та селянських родин. На його думку, молоде покоління, яке виростало впродовж повоєнного двадцятиліття, стало найбільш «загроженою» соціальною спільнотою у Східній Галичині, позаяк перманентно проживало в умовах підвищеної соціальної напруги, фізичного і психологічного дискомфорту [285].

Цікавими в цьому плані нам видаються думки польської дослідниці Й. Вуткової (J. Wutkova), яка 1931 р. писала, що «дитина, полишена сама на себе, а що гірше на вуличних вихователів, нерідко стає на шлях крадіжок та

злочинів. Вулиця – тут дитина проводить свій вільний час поза школою – старші «досвідчені» товариші нівелюють виховні впливи школи. Жовта преса, маловартісна література, дешеві кінотеатри з передмістя з низькопробним репертуаром проникають у життя дитини, отруюють її, згіршують характер, проваюють різні залежності» [445, с. 26].

У найгіршій ситуації перебували діти-сироти, бездоглядні, безпритульні, волоцюги, нічий («*nieczyje*») діти, яких польський педагог, ініціатор створення Товариства Прихильників Дітей Вулиці (*Towarzystwo Przyjaciół Dzieci Ulicy*), К. Лісецький (K. Lisecki), окреслив поняттям «діти вулиці» [432]. Ці діти, зазначає М. Галась (M. Gałaś), «жили на вулиці й виживали за рахунок вулиці, та у багатьох випадках були тим поколінням, яке вважало, що «вулиця» є єдиною можливістю втечі від родинних злиднів» [420, с. 410]. Як писалося у тогочасній педагогічній пресі, «присутність занедбані, голодної дитини, яка жебракує чи промишляє дрібними крадіжками, стало невід’ємною картиною сучасної вулиці» [423, с. 14].

Ще одне підтвердження цієї тези знаходимо в публікації «Неповнолітні злочинці» польської дослідниці Я. Боровічової (J. Borowiczowa), яка 1934 р. на сторінках часопису «*Przegląd Więziennictwa Polskiego*» описала реальну історію неповнолітнього хлопця, якого на «маргінес суспільства» «виштовхнуло» важке економічне становище родини: внаслідок тривалого безробіття батька родина втратила житло, хлопець покинув школу та разом із «здеморалізованими» товаришами почав промишляти крадіжками й розбоєм [414, с. 9–10].

Зазначимо, що багато українських і польських дослідників міжвоєнного двадцятиліття (П. Біланюк, Я. Боровічова, Й. Вуткова, М. Гживак-Качинська (M. Grzywak-Kaczyńska), К. Лісецький, Г. Радлінська (H. Radlińska), Р. Савицький, Е. Сельський, В. Ханнова (W. Hannowa), Й. Шоллувна (J. Szollówna), Л. Ясінчук) наголошували, що однією з причин «виходу» дітей на вулицю були вкрай погані умови їхнього проживання у помешканнях. Й. Шоллувна, зокрема писала, що діти з робітничих сімей жили «в тісноті, зазвичай не мали власного ліжка, а ділили його з іншими членами родини чи

батьками, часто не мали усталеного, теплого, спокійного та відповідно освітленого куточка, де могли б виконувати домашнє завдання і почитати» [441, с. 161–162].

Аналіз досліджуваних матеріалів підтверджує той факт, що «вулиця» розглядалася тогочасними дослідниками як джерело величезної кількості соціальних проблем, як-от: бездоглядність дітей і жорстоке поводження з ними, насильство в молодіжному середовищі, підлітковий алкоголізм, проституція, дитяча і підліткова злочинність. Прикладом може слугувати публікація «Туру chorobliwe i nienormalne, a praca na oddziałach wychowawczo-poprawczych» (*Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1929. nr 5) одного з працівників виховно-виправного закладу для неповнолітніх. У ній автор подає непривабливий узагальнений портрет пересічного вихованця – «дегенерат, який має у своєму минулому проблеми з алкоголем чи алкогольне оточення; хворів на венеричні захворювання; тип особи, що виховувалася на вулиці; анальфabet, який неодноразово притягався (5-7 разів) до кримінальної відповідальності за крадіжки, жебракування тощо» [442, с. 3].

Важливо, що ці болючі соціальні проблеми не залишалися поза увагою державних інституцій. Питання соціального захисту різних категорій дітей та соціальної опіки над ними, окрім педагогічної періодики, піднімалися й на шпальтах вузькоспеціалізованих видань, видаваних за кошти чи під патронатом відповідних структурних підрозділів офіційних органів влади. До періодичних видань, які інформували про негативні тенденції та нормативні нововведення у сфері забезпечення й захисту прав дітей різних категорій, висвітлювали питання соціального забезпечення та підтримки сімей із дітьми, питання запобігання соціального сирітства, подолання бездоглядності та безпритульності дітей на теренах Другої Речі Посполитої, належить віднести урядовий часопис «Praca i Opieka Społeczna» («Праця і соціальна опіка»), «Opiekun Społeczny» («Соціальний опікун»), «Opieka nad Dzieckiem» («Опіка над дитиною»), «Życie Dziecka» («Життя дитини») (див. Додаток Г).

Уважаємо за доцільне підкреслити, що за загальною оцінкою українських й польських науковців, педагогів, психологів, соціологів, громадських та культурно-освітніх діячів міжвоєнного періоду (Й. Бабіцкий (J. S. Babicki), В. Буняк (W. Buniak), Т. Гвоздецький, Ю. Каменецький, Л. Кандзьора (L. Kandziora), Я. Корчак (J. Korczak), Я. Кухта (J. Kuchta), О. Макарушка, Т. Новацький (T. Nowacki), Г. Радліньська (H. Radlińska), І. Раковський, С. Русова, Р. Савицький, Е. Сельський, С. Сірополко, В. Ханнова (W. Hannowa), Й. Шоллувна (J. Szollówna), Л. Ясінчук та ін.) становище значної кількості дітей та молоді в Польщі було критичним, а для окремих соціальних груп – за кризовою межею.

Таку ж думку обстоював галицький громадсько-освітній діяч П. Біланюк. Аналізуючи стан розвитку повоєнного «здеморалізованого» суспільства, він доходить висновку, що «людство переживає не тільки господарську кризу, але й кризу духову», яка може призвести до соціальної «катастрофи, якщо зарані не направити лихо» [24, с. 293]. Та, що найгірше, зазначав він, ці небезпечні явища провадять до «соціальної деморалізації» підростаючого покоління.

З метою запобігання цій «катастрофі» П. Біланюк закликав звернути особливу увагу «на школи як засіб відродження людства» та переосмислити «дотеперішню систему виховання», реформувавши її таким чином, щоб вона «причинилася би в першій мірі до розбудови внутрішньої культури людини, її моральної сили і духової рівноваги її характеру» [24, с. 293].

Про «нездорову моральну атмосферу, що її витворили страхіття війни», та її вплив на підростаюче покоління, говорив і відомий на теренах Галичини громадський і освітній діяч Л. Ясінчук [404]. На його думку, «суспільство, що пережило важкі фізичні чи моральні потрясення (війну, голод, революцію, пацифікацію тощо) може підпасти сильним суспільним недугам, а навіть звихненню (деправації)» [405, с. 134].

Прикладом такої страхітливої «деправації» за словами відомого педагога й громадського діяча Ю. Каменецького [134], стала в повоєнний період, «алькогольна проблема», яку автор називав найбільшим соціальним злом для

галицького суспільства. Особливе занепокоєння викликав в нього той факт, що «в останніх роках» «алькоголізм» серед шкільної молоді зріс у «застрашаючий спосіб». Тогочасна преса неодноразово наводила жахливі факти з життя «доросту»: «учні волочаться по кнайпам, учнів по барах поліція арештує; учень по матурі впивається із своїм вуйком до нестями; учні часто по найменшій життєвій невдачі поповнюють самогубства й допускаються насильств над вчителями» тощо [135, с. 266].

Ю. Каменецький стверджував, що широкий загал української громадськості й, на жаль, значна частина педагогічної спільноти не усвідомлювали повною мірою масштабів загрози, пов'язаної з поширеністю алкоголізму, доступністю алкоголю в середовищі учнівської молоді; він зазначав також, що рівень його вживання неповнолітніми досягнув критичних позначок і, що найгірше, щороку зростав.

У статті «Чи треба нам організації вчителів абстинентів?» (*Рідна Школа*. 1937. Ч. 19) він подавав, як унаочнення до своїх тверджень, узагальнені дані польських дослідників др. Мікляшевського та др. Боровського, які 1924 р. провели опитування серед «шкільних дітей та між шкільною молоддю» у двох містах – Варшаві та Лодзі, охопивши ним майже сімнадцять тисяч неповнолітніх. «Др. Мікляшевські, – писав Ю. Каменецький, – провірив в Лодзі 6 500 шкільних дітей і ствердив, що зовсім не пило тільки 13,5%, пило принагідно 24%, щоденно 7,6%, взагалі пило 86,5%. Др. Боровські в Варшаві своєю анкетною зібрав відповіді від 10.000 дітей. Висліди ще гірші – 96 % пило принагідно або частіше алькогольні напитки, а тільки 4% молоді не пило. А з тих 96% було вже п'яних 23,5%, пило раз денно 6,4%, пило раз на тиждень 51,1, самі купували собі 1,4%, давали їм родичі 56,7%» [135, с. 266].

Посилався Ю. Каменецький й на результати «анкети» польського священика М. Сопоцько (ks. Michał Sopoćko), яка показала, що в «варшавських школах середно беручи, п'є 65,7%. В хлоп'ячих школах це число збільшується до 69,5%, в дівочих зменшується до 61,5%» [135, с. 266].

Зазначимо, що у своїй книзі «Алкоголізм і шкільна молодь», яка на той час вважалася «канонічною» серед дослідників «алкогольних ексцесів» учнів, о. М. Сопоцько наводив ще більш шокуючі дані, які дають можливість оцінити масштаб «алькогольної» проблеми серед учнів варшавських шкіл. Його дослідження показали, що досвід щоденного вживання алкогольних напоїв мали 4,4% хлопців і 8% дівчат, а 100% дітей семилітнього віку вже знали, «який на смак алкоголь» [437].

Такі факти з життя молоді, наголошував Ю. Каменецький, які в передвоєнних часах були дуже рідкісними, а то й неможливими, після війни стали буденністю й призвели до того, що офіційна влада була вимушена «бити на сполох» й рішуче протидіяти цій суспільній загрозі. Автор наводив такий приклад: «Дійшло до того, що головний комендант державної поліції ген. Кордіян-Заморський в грудні м. р. видав обіжник до поліції, яким наказує мати на оці молодь, легімітизувати її в підозрілих льокалях, а шинкарів, власників барів та реставрацій потягати до судової відповідальности за розпивання молоді». Подібний циркуляр («обіжник») видав й міністр внутрішніх справ, яким «взивав воєводів і старостів нагадати підчиненим собі органам, щоб солідно виконували свої обов'язки й стежили за виконанням протиалькогольного закону, який забороняє продавати неповнолітній молоді алькогольні напої» [135, с. 266].

Ще на один страшний «суспільний недуг» указували на шпальтах українських педагогічних видань «Рідна Школа» та «Українська Школа» відомі галицькі педагоги І. Раковський та Р. Савицький – це наркотичні речовини, які швидко розповсюдилися по великих містах Польщі після закінчення Першої світової війни.

Так, відомий науковець і громадський діяч, голова НТШ («Наукове товариство ім. Шевченка») І. Раковський [278], характеризуючи масштаби вживання наркотичних речовин, твердив, що вони розрізнялися залежно від району світу, історичної епохи, ставлення суспільства до наркотику, активності наркотичної речовини та способу її вживання.

Зрозуміло, що 1944 р., коли стаття І. Раковського «Абстинентизм і виховання» (*Українська Школа*. 1943/44. Ч. 1-3) побачила світ, автор ще не міг повною мірою передбачити та усвідомити масштаби поширення наркоманії на початку третього тисячоліття, яка набула характеру справжньої епідемії. Він навіть не здогадувався, що «жахливі отруйні наркотики, опій і гашиш [...кокаїна, морфій й героїна...], які є справжнім прокляттям азійських народів», вже не говорячи про невідомі йому сучасні синтетичні наркотики, колись стануть легкодоступними в Європі, а тому наївно пропонував своїм читачам «шкідливим діянням згаданих отрут не журитися» [277, с. 12]. Натомість дослідник привертав увагу широкої громадськості до «нагальної» проблеми «вживання оп'янливих алкогольних напоїв», а також «курення тютюну» в Україні [277, с. 12].

Окрім іншого, наголошував на тому, що через дефіцит знань про шкоду алкоголю й тютюну в багатьох людей склалося неправильне уявлення про наркоманію, як про можливість «уприємнити» собі життя та втекти від соціально-економічних та побутових проблем. Він писав: «А ще життя тепер важке, і багато людей не витримає постійного напруження нервів та гаряче прагне бодай навбач уприємнити собі та облегшити сумну, важку дійсність. Тим то й не диво, що вживання згаданих наркотиків у нас тепер жахливо поширюється: пють і курять не тільки чоловіки, але також і жінки, не тільки старші, але також доріст» [277, с. 12].

У цьому контексті І. Раковський висловлював претензії до українських науковців та педагогів, позаяк уважав, що вони не проявляли належного зацікавлення до вивчення цієї соціальної проблеми. Таке «відсторонення», на його думку, спричинилося до негативних наслідків, зокрема: до загального дефіциту знань про шкідливість легальних наркотиків (алкоголю, тютюну) та відсутності дієвих методів профілактики алкоголізму й тютюнопаління в дитячому та молодіжному середовищах.

Добре усвідомлюючи загальний рівень алкоголізації серед українського населення Галичини та до яких непоправних наслідків він може призвести,

І. Раковський закликав українських дослідників якнайшвидше зайнятися науковим вивченням дії легальних й нелегальних наркотичних речовин на організм людини, опираючись на дослідження провідних науковців, як-от: А. Абдергальден (A. Abderhalden), І. Бреслер (I. Bresler), Г. Бунге (G. Bunge), др. Т. Бурачинський, М. Гольсті (M. Holsti), Й. Грегор (J. Gregor), І. Дестре (I. Destree), др. А. Журавель, Р. Крафт-Ебінг (R. Krafft-Ebing), Фр. Кремер (Fr. Crämer), Е. Крепелін (E. Kraepelin), Й. Легрен (J. Legraine), Г. Лей (H. Ley), Р. Мебіус (P. J. Möbius), Г. Нотнагель (H. Nothnagel), Б. Річардсон (B. W. Richardson), Р. Тігерштедт (R. Tigerstedt), А. Флюрнуа (A. Flournoy), А. Форель (A. Forel), А. Фройліх (A. Fröhlich), Е. Штер (E. Stöhr), Е. Штокард (E. Stockard) та ін. [277, с. 12–13].

Аналізуючи причини вживання наркотичних речовин, І. Раковський наголошував, що неможливо однозначно виділити головну причину виникнення бажання вживати алкоголь чи наркотичні речовини неповнолітніми. Сенс вживання легальних наркотиків «юнаками і дівчатами», на думку автора, полягає у тому, що «алькоголь і нікотина, спричинюють у них приємні почування і бадьорий настрій, витворюючи т.зв. «ейфорію», себто безпідставне, нічим не обґрунтоване почуття добра і щастя» [277, с.13]. Але така «ейфорія» робить неповнолітніх нездатними «до постійної витривалої професійної поважної відповідальної громадської праці» та спричинює постійний страх перед невдачами й небажання навіть спробувати подолати труднощі. До того ж, говорив дослідник, «алькоголь і нікотина, затруюючи мозок», послаблюють у них силу волі, і через те вони «швидко стають їх невільникими і звичними п'яницями чи курцями», які занедбують свої «родинні, громадянські і народні обов'язки, а то й цілком їх не сповняють» [277, с. 13–14]. Окрім цього, вживання алкоголю неповнолітніми призводить до їх соціальної та моральної деградації, позаяк «затруєний цим наркотиком розум не сповняє як слід своїх завдань і через те молода людина дуже легко допускається невідповідних і лихих учинків: алкоголь веде на шлях провини і злочину» [277, с. 14].

На підставі власних міркувань І. Раковський узагальнив рівень соціальної небезпеки, який становлять наркотичні речовини для суспільства:

- 1) «алькоголь, головний складник всіх оп'яняючих напоїв, і нікотина, головний складник тютюну, – це високо-отруйні наркотики, які уживані хоч би тільки в малих кількостях, пошкоджують і нищать наше здоров'я»; 2) ««ейфорія» робить наркоманів нездібними до постійної витривалості, професійної поважної відповідальної громадянської праці»; 3) «алькоголь і нікотин послаблюють характер людини»; 4) «алькоголь веде на шлях провини і злочину»; 5) «алькоголь і нікотина – це жахливі вороги доростальної молоді»; 6) «алькоголь і нікотина дегенерують і винищують людство» [277, с. 13–14].

Про масштабність проблеми споживання дітьми, підлітками та молоддю Східної Галичини спиртних напоїв та про страшні наслідки вживання «суспільних отруй» алкоголю та тютюну, що «нищать організм людини» та «народній організм» ідеться в редакційній статті «Чому мусимо боротися зі суспільними отруями?» (*Шлях молоді*. 1936. Ч. 17). Автори публікації наголошують на думці, що притаманна українському населенню бідність провокує надмірне й раннє споживання алкогольних напоїв та тютюну й навпаки, таке споживання якраз цю бідність і провокує [382, с. 4].

У статті «Післявоєнна молодь» (*Рідна Школа*. 1937. Ч. 5–6.) знаний педагог Р. Савицький висловлював думку, що основними причинами соціальних відхилень у поведінці неповнолітніх у Східній Галичині є загальний негативний соціально-економічний та соціокультурний розвиток повоєнної Польщі. «Скупий й одностайний корм, фальшовані середники поживи, тіснота помешкань, брак мила та теплої одежі, різні зарази і т. д. – це ті страшні умовини, серед яких виростала повоєнна молодь», – зазначав Р. Савицький [288, с. 80]. Як наслідок всіх цих процесів – «післявоєнна молодь, як людський матеріал, зраджує й виказує майже на кожному кроці багато цій обниженої вартості». Передусім це «загальне ослаблення, збільшена схлонність до інфекційних хоріб, – більше й сильніше розповсюдження анемії, чахотки та пізне рахітіс» [288, с. 80]. Але найгірше, за Р. Савицьким, що ці «недомагання у

фізичному розвитку» часто стають причиною «браку духового розвитку» дітей та молоді: «обниженого умового позему», «браку енергії й інтелектуальної справності», «ослаблення моральної вразливості» тощо [288, с. 80].

Усі ці «недомагання», на думку Р. Савицького, стали поштовхом до «морального розпрямлення» дітей і молоді та призвели до зростання кількості проявів антигромадської поведінки в їхньому середовищі: брехні, пліток, небажання вчитися й працювати, бродяжництва, пияцтва, хуліганських вчинків, крадіжок тощо. А «якщо узгляднимо ще й до цього нездорову моральну атмосферу, що її витворили страхіття війни та в неменшому степені через упадок родинного життя», – писав дослідник, – «стане нам зовсім ясно, чому сучасна молодь є такою, – якою є, а якою не повинна бути!» [288, с. 80].

Як уже зазначалося, складна економічна ситуація в Другій Речі Посполитій, високий рівень безробіття на теренах Східної Галичини, що змушував українське населення часто переміщатися в пошуках праці, низька тривалість життя громадян, значно загострили питання соціального сирітства, дитячої бездоглядності й безпритульності та опіки над дітьми-сиротами в регіоні.

Багато українських педагогів, культурно-освітніх, громадських та релігійних діячів, учених і практиків цього періоду (О. Макарушка, І. Раковський, С. Русова, С. Сірополко, Е. Сельський, Л. Ясінчук) наголошували, що саме неповнолітні потрапляють у «поле соціального ризику» і потребують належної соціальної опіки з боку українського суспільства.

До прикладу, Е. Сельський, розглядаючи проблему соціальної («суспільної») опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими допомоги рідних, передусім із пункту внутрішньо національних інтересів української громади, наголошував, що галицькі українці повинні «заняти верховодяче становище» в забезпеченні суспільної опіки, позаяк в умовах відсутності української держави й перебування в «чужорідному» оточенні це практично єдина можливість втримати «загрожене національно» підростаюче покоління в системі українських координат [297].

Питанням суспільної опіки дітей та молоді як найбільш незахищеної категорії громадян приділив увагу український громадський і освітній діяч Л. Ясінчук. У статтях «Опіка над дітьми та її роди» [405] та «Суспільна опіка» [408], опублікованих 1935 р. на сторінках часопису «Рідна Школа», він ґрунтовно аналізує проблему суспільної опіки та соціального виховання дітей із пункту національних інтересів. Автор доводить, що українська громадськість, незалежно від офіційних польських влад, повинна самостійно дбати про майбутнє своїх дітей з метою виховання їх на «добрих і хосенних громадян» [405, с. 134].

Варто відзначити, що в 20–30-х рр. ХХ ст. в Польщі у сфері опіки відбулися важливі зміни, ознаменовані створенням державної системи опіки над дітьми. З 1921 р., відповідно до Конституції Польщі, яка закріпила право дитини на державне піклування, опіка над дітьми перестала бути актом громадянського милосердя, а стала прямим обов'язком держави й суспільства. Проте, державна політика була спрямована на вирішення проблем насамперед польських дітей та молоді, а українські сироти й надалі обмежувалися в основному допомогою громадських і релігійних товариств, які створювалися й утримувалися завдяки високій національній свідомості української інтелігенції та духовенства [370, с. 161].

Такий вибірковий підхід польської влади до вирішення питань у царині суспільної опіки в Східній Галичині піддавався критиці з боку українських політичних, громадсько-освітніх діячів та педагогів, адже вони вважали, що організація опікунської діяльності на теренах Східної Галичини не може залежати від державної кон'юнктури та зводитися до політичних завдань – «денаціоналізації» українських дітей та молоді.

Так, Е. Сельський у статті «Суспільно-національна опіка над дітьми» (*Світло*. 1922. Ч. 4–6) твердив, що ступінь цивілізованості суспільства визначається насамперед не рівнем добробуту населення, а рівнем захисту прав та законних інтересів громадян, і стосувалося це передусім дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Право на соціальну («публичну») опіку, на переконання Е. Сельського, мають всі «занедбані» діти або діти, яким загрожувало «занедбання». Під «занедбанням» автор розумів стан, «у котрий попадає дитина внаслідок недостатчі потрібного нагляду (плекання) і потрібного виховання» [297, с. 19]. Такі діти, вказував Е. Сельський, характеризуються певними відхиленнями в моральному розвитку, відхиленнями в діяльності, поведінці, спілкуванні; вони поступово засвоюють перекручені ціннісно-нормативні уявлення й кримінальний досвід тощо. Учений писав: «Дитина вироджується, вона стає морально менш вартною, далі настає зменшення моральної сили проти всього злого, вкінці зникає у неї цілком поняття всякої моралі, і вона втрачає розуміння для моральних, правних і національних обов'язків. Вона стає непоправна, потім звичайним, вкінці навиковим злочинцем» [297, с. 19].

За Е. Сельським, «занедбання», окрім того, що несе загрозу суспільству та «правовому ладу в суспільності і державі» є насамперед загрозою для самої дитини. Тому «суспільно-національна» опіка є альтернативним комплексом засобів для створення нормального соціального середовища для життєдіяльності неповнолітніх віком до 18 (вісімнадцяти) років із метою «заступити тих, які занедбують належне виховання, себто батьків, опікунів, виховавців тощо» [297, с. 20].

Е. Сельський виокремив групу причин, які на його думку, призводять до «дитячого занедбання»: 1) «відносини соціальні»; 2) «особисті свійства батьків»; 3) «особисті свійства дітей».

1. «Відносини соціальні». До соціальних чинників, що суттєво спричиняються до генези «дитячого занедбання», дослідник зарахував економічні негаразди («лихі економічні відносини»), що призводять до того, що батьки («батько і мати (опікун)») вимушені працювати «по світах», далеко від дому, полишаючи виховання дітей на бабусь та дідусів, які далеко не завжди спроможні належним чином опікуватися дітьми. Або, що частіше, залишають дітей узагалі без опіки дорослих, покладаючи на них обов'язки по «виконанню

праці по господарству», що не дає можливості їм відвідувати школу, і «діється це передусім у робітників, дрібних рільників, у вдовиць і у вдівців» [297, с. 20].

Продовжуючи аналізувати причини дитячої занедбаності, Е. Сельський наголошував, що однією з основних є міське середовище, а точніше «вулиця» у робітничих районах, яка є «лихою школою для дітей». За його спостереженнями («щоденний життєвий досвід»), «маленькі, темні, вогкі помешкання спричинюють всякі слабости, як чахотку, скрофульозу, кривуху тощо. В малих комнатах, мешкає багато осіб і діти учать ся від старших багато такого, що на них дуже впливає. Не рідко трапляється, що найубожші ученики мешкають спільно з блудницями, злодіями і т.п.» [297, с. 20].

2. «Особисті свійства батьків». Серед сукупності чинників, які детермінують явище занедбання дітей, Е. Сельський виділяє негативні особистісні якості батьків («особисті свійства батьків»). Він підкреслював, що «неграмотність, простодушність, лінь, недостача почуття обов'язку, зле зрозумілий консерватизм (най буде, як бувало), алькоголізм, недостача знання найзвичайніших основ гігієни і основ виховання, надуживання батьківської власти, легкодушність, дідичні слабости, спричинюють, що діти унаслідують всі лихі риси батьків, не виходять поза обрій і спосіб думання і культурну висоту старшого оточення» [297, с. 21]. Як наслідок, продовжував Е. Сельський, українська спільнота отримує «великі маси занедбаних людей, злих громадян, народних шкідників. Коли зважимо, що занедбана молодь, се ніщо інше як занедбана часть самого народу, легко зрозуміємо значіння і konieczність протиділання такому стану» [297, с. 21].

3. «Особисті свійства дітей». Аналізуючи третю групу причин, Е. Сельський припускав, що «моральне занедбання» дітей часто викликалося їхньою «меншевартостю», тобто відхиленнями у психічному або фізичному розвитку («тут належать діти слабоумні, слабовиті, уломні, нерозвинені, занедбані тощо») [297, с. 22]. Однак завжди, переконував автор, усі ці чинники діють на дитину лише через систему негативних впливів мікро- та макросередовища. Він намагався всебічно проаналізувати проблему «дитячої

занедбаності» на території Східної Галичини та привернути до неї увагу педагогів-практиків, дослідників та батьків. Порівнюючи довоєнні статистичні дані, зібрані на території країн, які входили до складу Австро-Угорщини, Е. Сельський доводив, що у Східній Галичині було набагато менше випадків «неправесних дітей» (позашлюбних дітей) ніж в інших частинах колишньої імперії. Красномовним свідченням реального стану «занедбання дітей» у Східній Галичині дослідник уважав офіційні дані про кількість засуджених неповнолітніх. Так, станом на 1910 р., кількість неповнолітніх засуджених від загальної кількості засуджених громадян становила (табл. 2.1. [297, с. 22]):

Таблиця 2.1

Кількість неповнолітніх засуджених від загальної кількості
засуджених громадян

Область	Засуджені за			Разом
	злочини	провини	Дрібні злочини	
Західна Галичина	25·52	13·40	479·85	518·77
Східна Галичина	18·20	4·65	463·95	486·8
Буковина	25·60	19·75	506·00	551·35
Пересічно в частинах колишньої Австрії	19·89	4·85	338·00	362·74

Проте ці дані, наголошує Е. Сельський, втратили актуальність та об'єктивність у повоєнний час, оскільки внаслідок війни «число неправесностей і судово караних зросло дуже сильно» [297, с. 22].

На критичний рівень криміногенної ситуації серед неповнолітніх вказував і широко відомий на теренах Східної Галичини та Північної Буковини першої третини ХХ ст. педагог, громадський діяч і публіцист Л. Ясінчук

(«Опіка над дітьми та її роди». *Рідна Школа*. 1935. Ч. 8). Аналізуючи становище повоєнної Галичини, він констатував, що «навіть без статистики зауважимо, що до світової війни не було стільки масових крадежей, чи вбивств, як це є сьогодні. На нашій землі важкі потрясення вироджують злочинність і лихі навички у доросту» [405, с. 134]. І якщо, зазначав дослідник, влада і «добрі» громадяни «не зможуть цього стану перебороти, то суспільство буде хилитися до упадку – морального, а то й політичного» [405, с. 134].

Варто зауважити, що українські дослідники Е. Сельський та Л. Ясінчук розглядали проблему суспільної занедбаності українських дітей у контексті швидкоплинних суспільних змін у Східній Галичині, що породжували численні негативні явища, які позначалися передусім на дітях, підлітках та молоді. Ішлося насамперед про соціально-історичні, політичні та економічні причини: окупація території Східної Галичини польськими військами, післявоєнна розруха, руйнування народного господарства, значні економічні труднощі, безробіття, внутрішня трудова міграція, сирітство дітей, зумовлене загибеллю батьків на війні, безпритульність, хвороби, політичні й економічні репресії щодо українців, насадження чужорідної культури, ослаблення національних коренів, що живили процес виховання, негативний вплив «вулиці» тощо.

Серед негативних чинників, що впливали на появу соціально занедбаних дітей, тогочасні дослідники називали також: 1) соціальну безвідповідальність значної частини батьків, причинами якої були пияцтво й алкоголізм, низька психолого-педагогічна культура, приклади аморальної поведінки, прояви насильства, жорстокості, відсутність системи вимог і контролю, матеріальні нестатки тощо; 2) низьку продуктивність діяльності державних опікунсько-виховних закладів через брак педагогічної культури вихователів та прояви негативізму з боку вчителів-вихователів до дітей із «моральними вадами».

У пошуку відповіді на запитання, яким чином українська спільнота у Східній Галичині може протидіяти явищу суспільної занедбаності українських дітей та підлітків, Е. Сельський радив насамперед визначитися з поняттям дитячої «занедбаності». На його думку, не можна ставити знак рівності між

суспільно занедбаними дітьми з сільської місцевості та міськими дітьми, особливо, якщо вони є жителями великих міст, насамперед Львова.

Сільські діти та молодь, стверджував дослідник, є занедбаними в тому розумінні, що їхній моральний та інтелектуальний розвиток «не досягає бажаної і потрібної висоти, в наслідок чого вони не стають повновартними членами громадянства і легко доступні для всякого не громадянського діла» та «рідко стають правдивими шкідниками і тягарем (проститутки, злодії і т. д.), але творять суспільно менше вартну масу – товпу» [297, с. 23]. Дещо інша ситуація, зазначав він, по містах, позаяк основним виховним середовищем для більшості («переважаючої частини») української молоді («діти найбідніших, часто неграмотних батьків») є вулиця, а «винайти і видобути з сутерин ці діти, забрати з вулиці і спрямувати куди слід» [297, с. 23] – це вкрай нелегка та «коштовна» праця.

Підсумовуючи теоретичні узагальнення, стосовно тлумачення поняття «суспільна занедбаність», Е. Сельський доходить висновку, що соціальна занедбаність українських дітей та підлітків призводить переважно до їхнього «занедбання під зглядом національним» та фактично зумовлює їхнє «звиродніння» й поступову денаціоналізацію. Він підкреслював, що суспільство може протидіяти («протиділати») соціальному занедбанню дітей та молоді двома шляхами: репресивним («репресуючим») та запобіжним («запобігаючим»). На його переконання, здійснювати це «протиділання», мають: держава «через відповідні закони, суди, виховуючі установи тощо» та спільнота («сама суспільність»). Однак пріоритетним напрямом Е. Сельський визнав усе ж діяльність запобіжну («профілактичну»), позаяк уважав, що «запобігати лихові се головна задача громадянства» [297, с. 23].

Такої самої думки дотримувався і відомий педагог та визначний діяч Товариства «Рідна Школа» Л. Ясінчук, наполягаючи, що першим кроком на шляху до реалізації мети з поборення соціальної занедбаності є «опіка над дитиною», особливо «з убогих верств» населення. «Ця акція, – писав Л. Ясінчук, – має на меті, щоби діти опущені, занедбані, чи покидьки, або ті, що

їх батьки не мають часу, не можуть, чи не вміють займатися дітьми – виростили під впливом суспільної опіки на корисних громадян» [405, с. 134]. Для цього, вказував він, свідома громадськість повинна дбати про створення розгалуженої мережі опікунських закладів для українських дітей та молоді. У такий спосіб українське суспільство швидко зможе позбутися «суспільних пороків» й «витворити відповідну підбудову – здорове суспільство» у найближчому майбутньому [405, с. 134].

Дітей, які потребували суспільної опіки, Е. Сельський поділяв на три групи: 1) «немовлята убогі, в першій мірі неправесні»; 2) «діти убогі старші, які вже вийшли з немовлячого віку»; 3) «діти занедбані або яким грозить занедбання і які не мають достаточної опіки, врешті віддані на виховання особам третім (через батьків, опікунів або владу)» [297, с. 23].

Дослідник зазначав, що для дітей першої групи основними типами опікунсько-виховних установ були: «Порадні матерей» і «Захисти для немовлят (діточі ясла)». Метою діяльності Порадень матерів, зазначав Е. Сельський, є надання передусім безкоштовної лікарської допомоги дітям та матерям із незаможних сімей, навчання матерів доглядати за немовлятами, а також безкоштовні консультації батькам у справах, пов'язаних з опікою над дітьми [297, с. 23].

Е. Сельський указував також на «велике національне та соціальне значіння» Порадень, адже був переконаний, що «дитина від приходу на світ остає під впливом власної суспільности», що є певною запорукою перед можливим подальшим «ополяченням» українських дітей.

Відомий педагог Л. Ясінчук власні пропозиції щодо покращення «справи» української суспільної опіки та виховання дітей в Галичині виклав на сторінках часопису «Рідна Школа» («Опіка над дітьми та її роди». 1935. Ч. 8.; «Суспільна опіка». 1935. Ч. 8). Проаналізувавши досвід організації суспільної опіки, провідних європейських держав, він, зокрема, запропонував: 1) зібрати відомості про всіх українських дітей, що потребують опіки й піклування; 2) перетворити опікунські заклади в заклади «виховні»; 3) добре «вишколити»

провідників та провідниць опікунських інституцій; 4) створити спеціальні заклади (виховно-корекційні) для «морально зіпсованих» дітей тощо.

Проте головною засадою системи національної суспільної опіки, на якій наполягав Л. Ясінчук, мало стати об'єднання двох систем виховання – «заведеної і родинної». «Це значить, – писав Л. Ясінчук, – що дитина має почувати себе в заведенні так, як при добрій родині. Те заведення уладжене найкраще, що найбільше нагадує поняття родини» [405, с. 134].

Е. Сельський, характеризуючи поточний стан і проблеми виховання українських дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, форми опіки над ними, виокремив ще одну болючу проблему, типову для теренів Східної Галичини: ні австро-угорська, ні польська влада не проявляли особливої турботи про здоров'я українських жінок, матерів і дітей. Це засвідчують офіційні дані Крайової Ради здоров'я у Львові (*Krajowej Rady zdrowia we Lwowie*), згідно з якими 1873-1909 рр. у пологоводопоміжних стаціонарах м. Львова материнська смертність під час пологів становила 0,7-6,5%, смертність новонароджених 3,1-12,9%, народжуваність мертвих дітей – 1,5-2,5%, дитяча смертність – 30-40% [366, с. 155]. За словами Е. Сельського, «у Українців була смертність дітей пересічно о 10 % більша ніж у Поляків». Доказом слугували дані «смертности дітей у першому році життя» з різних регіонів: «Яворів 30,9 – Городок 29,4 – Городенка 24,1 – Мелець 15,1 – Тарнобжег – 15,0 – Тарнів 8,8 – Львів повіт 27,8 – Львів місто 14,1» [298, с. 67]. Український лікар, громадський та культурний діяч Т. Гвоздецький у своїй публікації «Смертність дітей в нашім краю» подав ще більш шокуючу інформацію: «смертність дітей у Галичині найвища з-поміж усіх країн Західної Європи: смертність немовлят становила 22,9% (для прикладу, в Англії, Данії, Швеції – 13 %). А станом на 1904 р. у краї померло 201000 осіб, у тому числі 115000 дітей віком від 1 до 15 років, з них 66214 однорічних малюків» [59, с. 265-266].

Усвідомлюючи масштаби цієї проблеми, Е. Сельський наголошував, що «смертність дітей у першому році життя є рішаюча для приросту або

зменшення населення взагалі» [297, с. 23], тому наполягав на зростанні кількості Порадень.

«Захисти для немовлят». З метою соціального захисту насамперед неправесних дітей та найдухів (підкинутих немовлят) Е. Сельський пропонував створювати та розвивати українські заклади – «захисти-ясла». Він зазначав, що в Галичині нема «ні одного подібного українського заведення» внаслідок чого «мало таких дітей виховується взагалі, а ті, що виховуються, стають майже без виїмку суспільними шкідниками», а «всі українські немовлята, які попадають в чужі ясла-захисти, страчені для українського народу» [297, с. 24].

Суспільну опіку Е. Сельський тісно пов'язував із опікою національною і стверджував, що при «недостачі суспільної опіки», яка перебуває в «українських руках», потерпає «загальна національна справа», оскільки «чужа суспільна опіка з правила потягає за собою в більшій або меншій мірі денационалізацію» [297, с. 24].

До другої групи дітей, які потребують суспільної опіки, Е. Сельський відносив «старших убогих дітей, які вийшли з немовлячого віку» [297, с. 24]. Основними типами опікунсько-виховних установ «для таких дітей», дослідник уважав «захоронки», «діточі садки», «фреблівки» – «відкриті заведення, до котрих приходять діти незасібних батьків на цілий день або на довшу часть дня і там під проводом фахових педагогічних сил віддаються відповідним забавам і іграм і відповідній науці» та «захисти», де «перебувають діти стало на цілковитім удержанню» [297, с. 24–25].

Ці заклади були місцем інтелектуально-культурного, соціального, морального, релігійного та національного виховання українських дітей. Створені з метою збереження української мови та культури на протигагу польським дитячим садкам, вони відігравали важливу роль у збереженні національної самобутності галицьких українців, в умовах утисків з боку офіційної влади. У процесі виховання дітей, підкреслював дослідник, педагоги-виховники позитивно впливали і на дорослих, особливо «убогих батьків», до яких «не доходить друковане слово» і які не мали можливості повноцінно

займатися зі своїми дітьми та «користатися з тих всіх способів, серед яких плакається і виховується дитина засібніших батьків» [297, с. 24].

За Е. Сельським, соціальне й «національне значіння захоронок є дуже велике», адже їхнім головним завданням було «хоронити діти від лихого впливу вулиці, берегти їх в часі, коли родичі є поза домом, розвивати у відповідно приступний спосіб їх ум, через подачу снідань, обідів тощо належито відживлювати, і тим самим запобігати всяким слабостям, вкінці допомагати найубожшим подачею біля й одежі» [297, с. 25].

До третьої групи, Е. Сельський зачисляв «лихих дітей добрих батьків» та «добрих дітей лихих батьків», себто «дітей занедбаних, або занедбанням загрожених, яким недостає належної опіки, і дітей відданих на виховання до третіх осіб» [297, с. 25].

Для протидії «дитячому занедбанню» він закликав «загал нашого інтелігентного громадянства» активно долучитися до справи суспільно-національної опіки над дітьми та розгорнути масштабну освітню, громадсько-культурну та харитативну діяльність. На його думку, зусиллями лише церковних і громадських організацій, які «повстали заходом одиниць і ведені одиницями» [297 с. 25], неможливо забезпечити повноцінний розвиток, освіту й захист українських дітей. Дослідник наголошував, що «доки ідея охорони дітей і опіки над молоддю не перейде в кров українського громадянства, доти кожна праця на сім полі буде тяжка і менше або більше доривочна» [297 с. 25].

Найефективнішим засобом реалізації цього замислу, зазначав Е. Сельський, повинно стати поширення ідеї охорони дітей та опіки над молоддю в науково-популярній літературі та в періодичній пресі. Для дітей же, потрібно створювати окремі дитячі бібліотеки поза школою, бо «занедбанню дітей протидіє добра книжка», яка «веде дитину в країну любові, добра і праці» [297, с. 26].

Е. Сельський підкреслював, що обставини, спричинені війною, велика кількість дітей-сиріт, (20 000 українських дітей, смертність серед яких становила 50% [14, с. 15]) змусили українську громадськість до заснування та

утримання «замкнених» опікунсько-виховних інституцій – сиротинців, притулків, («захистів та захоронок»), що надавали дітям «повне удержання та виховання» [297, с. 26]. Перший український притулок для дітей за сприянням Українського Педагогічного товариства, «Просвіти» та інших громадських організацій виник у грудні 1915 р. у Львові. На момент його закриття на початку 1920 р. у ньому перебувало 220 дітей-сиріт війни [360, с. 178].

Сучасний дослідник С. Лупаренко зазначає, що в цих закладах перебували різні категорії дітей-сиріт, а саме: природні сироти та напівсироти, соціальні сироти (діти, що стали такими при живих батьках унаслідок їх розлучення, зникнення, ув'язнення або з причин моральної деградації) і психологічні сироти (педагогічно занедбані діти, позбавлені належної опіки внаслідок небажання батьків займатися їхнім вихованням) [198].

Зазначимо, що Е. Сельський окремо наголошував на тій важливій ролі, яку відігравали українські захисти в Галичині у військовий та повоєнний час: «Українські захисти в Галичині уратували від фізичної смерті тисячі дітей й значну кількість дітей виховують далі» [297, с. 26].

Подальша актуалізація проблеми опіки над українськими дітьми, на думку Е. Сельського, була пов'язана безпосередньо зі справою відкриття дитячих санаторіїв, відновлення діяльності «вакаційних осель і півосель», створенням «виховуючих заведень для слабосильних дітей» та «заведень поправних для занедбаної і зіпсованої молоді», незважаючи на їх «дорожнечу» [297, с. 28].

На потребі створення спеціальних виховних закладів для неповнолітніх, які вчинили кримінально-карані діяння, наполягала відомий український педагог та громадська діячка С. Русова у статті «Стан сучасної освіти в різних краях світа» (*Світло*. 1922. Ч. 7–12). Проаналізувавши досвід діяльності таких установ у Нідерландах, вона звертала увагу педагогічної спільноти на те, що «дітей, засуджених за який-небудь злочин, замість тюрми» відправляють до спеціальних шкіл («школи обсервації»), де «за ними наглядають 3-4 місяці і тоді розділюють на три групи: попсованих дітей посилають в дисциплінарну

школу, других посилають на село в родини селян, які навчають їх сільсько-господарським працям, третіх повертають до родини. В школі обсервації з дітьми поводяться дуже добре, вчать їх грамоті початкових наук» [287, с. 139]. С. Русова підкреслювала, що відкриття такого типу виховних закладів у Східній Галичині та в Україні може суттєво вплинути на попередження вчинення підлітками повторних злочинів та матиме велике значення для профілактики злочинності серед неповнолітніх.

Уважаємо за доцільне підкреслити, що загалом громадськість не була прихильною до поглядів педагогів, які обстоювали ідею широкого застосування стосовно неповнолітніх, що скоїли злочини, покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Прикладом може слугувати публікація «В Студзеньцу» («W Studzieńcu». *Myśl Narodowa*. 1929. Nr. 6.) безіменного автора, у якій увиразнювалася думка, що лише перебування «здеморалізованої молоді» в умовах повної ізоляції в пенітенціарних закладах може гарантувати безпеку «здоровим» родинам та «морально здоровій молоді» [449, с. 90]. Така позиція не викликає здивування, адже проблеми застосування альтернативних покарань до неповнолітніх та перетворення «репресивних» закладів у справжні виховні установи для молодих правопорушників, на думку редакторів місячника «Przeglądu Więziennictwa Polskiego», ніколи належно науково не досліджувалися й широко не «дискутувалися» в суспільстві [410, с. 1].

На підставі досліджуваного матеріалу доходимо висновку, що основними чинниками детермінації соціальних відхилень у поведінці неповнолітніх Східної Галичині (1918–1939 рр.) були: соціально-економічна ситуація, а як наслідок – збільшення кількості дітей-сиріт та бездоглядних дітей; відсутність чіткої дієвої системи виховних інституцій для неповнолітніх; неналежне виконання батьками своїх обов'язків; особистісні характеристики неповнолітніх.

У процесі розвитку ідей профілактики соціальних відхилень виокремлено такі тенденції: залежність розвитку раціонально організованої соціальної опіки над неповнолітніми від державної та освітньої політики; пошуки засад та

ефективних форм профілактики та підвищення ролі батьків у цьому процесі; створення системи спеціальних виховних закладів.

2.2. Інтерпретація профілактичних ідей громадських товариств та об'єднань на сторінках українських педагогічних періодичних видань

Аналізуючи загальний соціальний стан, у якому перебувало українське суспільство Східної Галичини у міжвоєнний період (1918–1939 рр.) в умовах, коли швидкими темпами поширювався алкоголізм, наркоманія, тютюнопаління, злочинність, українські педагоги та культурно-освітні діячі (І. Герасимович, Ю. Каменецький, М. Коновалець, І. Костюк, С. Парфанович, І. Раковський, С. Русова, Л. Ясінчук, Я. Чума та ін.) в один голос говорили про необхідність налагодження чітко структурованої системи профілактики соціальних відхилень, яка б охопила своїм впливом всі категорії українського населення, але насамперед дітей та молодь шкільного віку.

Відомий педагог та громадський діяч, активний «будівничий» пластового руху в Галичині та в еміграції Ю. Каменецький [134] у своїй праці «Чи треба нам організації вчителів абстинентів?» (*Рідна Школа*. 1937. Ч. 19) із цього приводу зазначав: проблему дитячого та юнацького «алькоголізму» аж ніяк не можна вирішити тільки силами поліції й міністерства внутрішніх справ. «Це хибний шлях», – зауважував автор. За його словами, «коли школа не здобуде засобів, а вчителі не освідомлять молоді, не виховують її в протиалькогольному дусі, не вціплять її вищих життєвих ідеалів, нічого тут не вдіє поліція. Це праця – тільки школи й тільки вчителів» [135, с. 266].

Ю. Каменецький, враховуючи реальний стан речей на наявну ситуацію тотальної алкоголізації суспільства, недостатню дієвість і нерозвиненість тверезницького руху в Польщі, об'єктивно аналізував діяльність в цьому напрямі тогочасних шкільних чиновників із Кураторіїв, а також Міністерства

Освіти й Віросповідання. Віддаючи належне загальному «позитивному» підходу «шкільної влади», яка, за його висловом, «здає собі добре справу, яка небезпека грозить для сучасної школи й молоді від такого суспільного лиха, яким є алкоголізм молоді», все ж зауважував, що «в протиалкогольній ділянці в Польщі більше роблять і більшу виявляють ініціативу шкільні влади, чим польське вчительство, яке поза Познанем, Краковом і Львовом мало виявляє заінтересованія цим питанням» [135, с. 267].

Ще гірша ситуація, вважав Ю. Каменецький, з «антиалкогольним питанням в українській школі». Дослідник зазначав, що «протиалкогольний рух між українською шкільною молоддю перед війною вело Т-во «Відродження», згідно його члени-вчителі» [135, с. 267]. Після війни велику роль в антиалкогольному вихованні дітей та молоді відіграв «Пласт», «що забороняв пластунам курити й пити», а від 1926 р. Союз Протиалкогольних Гуртків Молоді. «Цей Союз, – продовжував автор, – виявив незвичайно велику рухливість і запал. Його заходами майже в усіх середніх школах в Галичині і на Волині повстають протиалкогольні гуртки. Його заходами починає виходити в Рогатині протиалкогольний орган «Ми молоді» та періодичні протиалкогольні видання» [135, с. 267].

Слід зауважити, що Ю. Каменецький, у силу зрозумілих причин, не вповні об'єктивно висвітлював стан українського антиалкогольного руху в Східній Галичині. Сучасні дослідження, зокрема Г. Білавич та Б. Савчука [17; 18], чітко доводять, що зважаючи якраз на активізацію дій українських юнаків та дівчат у сфері «антиалкогольної боротьби» польська влада свідомо «збільшила» увагу до цієї проблеми. Найперше це було пов'язано з тим, що «абстинентська» діяльність легальних українських організацій часто трактувалася як «прикриття підпільної роботи націоналістів», що мала «виключно антидержавну спрямованість» [17, с. 315]. Це стало однією з причин накладення заборон та обмежень на діяльність українських громадсько-політичних, культурно-освітніх та спортивних організацій і товариств, зокрема заборони товариства «Відродження» на Волині («Пласт» заборонили на Волині

1928 р., а 1930 р. – в Галичині, товариство «Січ» – 1924 р., діяльність «Сокола» обмежили лише територією Галичини).

Наслідком такої офіційної державної політики стало те, що польська влада створювала додаткові перешкоди антиалкогольній діяльності цілого ряду легальних українських товариств та антиалкогольних гуртків молоді. Ю. Каменецький засвідчував, що навіть спроба українських вчителів-абстинентів організувати окреме антиалкогольне товариство на взір польського, наразилася на активний спротив «адміністраційної» влади. Та попри все, продовжував дослідник, «праця між молоддю ведеться, існують по деяких школах протиалкогольні та протинікотинні гуртки у Львові та в краю, але не систематично та не планово», оскільки в «державних заведеннях натрапляє на труднощі управ цих шкіл» [135, с. 267].

Виходом із такої «патової» ситуації, на думку Ю. Каменецького, могло стати «вкраплення» організації українських вчителів-абстинентів в «організм» педагогічних товариств «Учительська Громада» та «Рідна Школа» як окремих секцій. Така ідея видавалася йому дуже вдалою, позаяк «справа протиалкогольного і протинікотинного виховання особливо для нашої української молоді, що походить і так з зубожілого громадянства є надзвичайно важна, тим більше, що немає пластової організації, яка в своїх рядах виховувала завзятих абстинентів» [135, с. 267].

Ю. Каменецький визначив конкретні завдання для «цеї організації», сформулювавши їх таким чином: 1) «зорганізувати численних вже у нас вчителів-абстинентів, які по школах словом і добрим прикладом виховували б молодь в протиалкогольному і протинікотинному дусі»; 2) об'єднувати «нових вчителів»; 3) видавати «протиалкогольну літературу для вчителів і молоді»; 4) «випрацювати систему протиалкогольного виховання»; 5) підтримувати активні «зв'язки з іншими протиалкогольними вчительськими організаціями інших народів та з міжнародньою організацією вчителів-абстинентів в Берліні» [135, с. 267].

До першої Світової війни (станом на 1914 р.), вказував відомий на теренах Галичини педагог, редактор та громадський діяч І. Герасимович [60], товариство «Відродження» зуміло зорганізувати «кілька тисяч діяльних членів», «6 Філій, багато Кружків (по селах)», «закласти споживчу крамницю і безалкогольну чайню й молочарню у Львові» та «уладнати багато викладів і відчитів та щорічно вишкіл для майбутніх відродженецьких діячів у краю» [62, с. 324]. Проте війна знищила всі ці досягнення й лише у повоєнні роки, було відновлено активну діяльність Товариства «Відродження», яке розпочало роботу з новими силами. «Нині (1934 р.), – писав І. Герасимович, – числить «Відродження» 27 Філій (22 в Галичині і 5 на Волині), 135 Кружків, 21 гуртків молоді і 6.000 членів» [62, с. 325].

Цікавим джерелом, що інформує про основні напрями профілактичної діяльності українського протиалкогольного й протинікотинового товариства «Відродження» у Східній Галичині в міжвоєнний період, є стаття І. Костюка «Протиалкогольне виховання української молоді», надрукована 1933 р. в квітневому номері «Рідної Школи».

Роль і значення товариства «Відродження» важко переоцінити з погляду розвитку ідей «звільнення українського суспільства від вживання нікотину, алкоголю та інших отрут (наркотиків), і утвердження тверезості як необхідної умови духового, тілесного та розумового розвитку українського народу» [333, с. 38].

Товариство «Відродження» до моменту примусового приєднання Західної України до складу СРСР (1939 р.), було найбільш відомим та діяльним об'єднанням з-поміж інших українських громадських організацій Східної Галичини, які сповідували «тверезницьку» ідеологію та активно займалися пропагандою здорового способу життя й профілактикою шкідливих звичок серед дітей та молоді.

Протиалкогольне й протинікотинове товариство «Відродження» засноване у Львові 14 лютого 1909 р. [54, с. 270] з ініціативи о. В. Стернюка [83, с. 28]. Головними діячами товариства були: Др. І. Раковський

(перший голова товариства), Др. С. Парфанович, проф. Ю. Каменецький, П. Волчук, І. Костюк, І. Герасимович, М. Ценко та ін. Осередки товариства активно діяли на Івано-Франківщині, Самбірщині, Золочівщині, на Волині та інших регіонах.

Для поширення своїх ідей товариство «Відродження» (1909–1939 рр.) здійснювало низку заходів: 1) видавало ілюстрований місячник «Відродження» (1928–1939 рр.) і додаток до нього – «Ми Молоді»; 2) видавало велику кількість друкованих антиалкогольних матеріалів: книг, брошур, листівок, плакатів, календарів тощо (наприклад, читанка для народних і середніх шкіл Ю. Каменецького «Одна чарка»; тверезницька наукова література Т. Масарика «Про етику й алкоголізм», М. Чайковського «Чарка горілки – море сліз», «Алкоголізм і школа» та багато ін.); 3) проводило (перша така виставка відбулася 7–15 лютого 1932 р. в приміщенні Львівського Природничого музею Наукового Товариства ім. Т. Шевченка) мандрівні антиалкогольні виставки в 1932–1939 рр.; 4) влаштовувало протиалкогольні з'їзди та віча (у 1920–1930-х рр. відбулося понад 400 таких заходів) [333, с. 38]; 5) проводило антиалкогольні читання в навчальних закладах; 6) засновувало секції та гуртки «тверезої» молоді, долучаючи до своїх лав нових прихильників (наприклад, «Союз українських студентів тверезників», «Союз протиалкогольних гуртків молоді» та ін.); 7) проводило спільну роботу з церковним рухом за тверезість, підтримувало зв'язки з братствами тверезості (митрополит А. Шептицький був почесним членом «Відродження»); 8) створювало заклади для лікування алкозалежних та душевнохворих; 10) засновувало нові філії товариства; 11) підтримувало тісні зв'язки з зарубіжними антиалкогольними організаціями (з понад 40 організаціями світу). «І це все, – наголошував І. Герасимович, – без ніякої державної допомоги, та поборюючи всякі перепони, завдяки відданому великій справі проводові та піддержці тих, що в поборюванні алькоголю й нікотини бачать джерело моральної, фізичної й матеріальної сили нашого народу» [62, с. 325].

І. Костюк закликав українську спільноту, зокрема вчительство, до подальшої «жертвної праці» над поширенням антиалкогольного й антинікотинного руху серед молоді, зазначаючи, що «змагати до якнайкращого виховання української молоді у тверезому дусі, знаючи добре, що тільки твереза, здорова фізично та морально молодь – це запорука кращого майбутнього» [165, с. 107]. На його думку, щоб як слід оцінити вагу та завдання антиалкогольного та антинікотинного виховання української молоді, потрібно насамперед «зорієнтуватися» у шляхах розвитку цього руху в Галичині.

«Скрystalізування» активного протиалкогольного руху серед української молоді в Галичині, стверджував І. Костюк, відбулося в повоєнний період (після закінчення Першої світової війни) у м. Рогатині, де учні гімназії «Рідної Школи» «дали почин» до видавання протиалкогольного журналу «Ми молоді», який через два роки перетворився у повноцінний ілюстрований часопис «Відродження».

Після входження Галичини до складу Польщі, підтверджував І. Герасимович, польська влада не зважилася заборонити діяльність ключових наукових, культурних та господарських українських товариств (НТШ, «Просвіти», «Рідної Школи» тощо). Не заборонила вона й діяльності товариства «Відродження». І саме завдяки старанням активістів цієї організації, які роками домагалися від офіційної влади прийняття антиалкогольного законодавства, у квітні 1920 р. польський уряд прийняв ряд «протиалкогольних» законів. У них заборонялося торгувати корчмам у святкові та ярмаркові дні, а закладам торгівлі спиртними напоями розташовуватися на відстані меншій за 500 метрів від місць праці хоч би 15 людей; алкоголь дозволялося продавати лише від 15 до 19 години особам, які досягли 21 року. У разі порушення законодавства було передбачено низку «каральних» санкцій: штраф, втрата торгової концесії або позбавлення волі терміном до трьох років. Також нове польське антиалкогольне законодавство дало можливість зацікавленим товариствам (передусім «Відродженню» та «Просвіті») організувати плебісцити з метою ліквідації корчем. За деякими

підрахунками, у 20-х рр. ХХ ст. відбулися у 402 українських громадах «протиалкогольні плебісцити», із них 75% – у 1929–1930 рр. [335, с. 155].

Окрім цього, зазначав І. Герасимович, під тиском «протиалкогольних організацій», польська влада зобов'язала шкільні адміністрації здійснювати профілактичну діяльність та «протиалкогольну боротьбу»: «Міністерство Освіти рішенням з 3.IX.1927 р. ч. 752/27 поручає м. і. закладати по школах самоврядні кружки для боротьби з алькоголізмом під наглядом визначеного дирекцією опікуна (куратора), а мастеріяльний розпорядок з 11.I.1928 р. ч. 1197/27. поручає, щоби в народніх школах загальноосвітніх, середніх школах, учительських і захоронкарських семінаріях та фахових школах, та для батьків дітей при проведенні шк. Конференцій і на радонових вчительських конференціях присвячувати виклади і гутірки по боротьбі з алькоголізмом» [62, с. 325].

Пияцтво й алькоголізм, за оцінкою І. Герасимовича, стали справжнім національним лихом для українського народу, яке призводило до катастрофічних соціальних та культурних наслідків: масового зuboжіння населення, передчасної смерті великої кількості людей, моральної й інтелектуальної деградації осіб, зростання рівня злочинності в суспільстві тощо. «Здається нема другого народу на світі, – зазначав дослідник, – що стільки горя зазнав би від тих ворогів («алькоголь і нікотина»), як український» [62, с. 324].

На думку І. Герасимовича, така масова алькоголізація населення, могла довести український народ «до цілковитої заглади», якби своєчасно «не найшлись би люди великого розуму й серця, що зуміли здержати той нестримний розгін у пропасть!» [62, с. 324].

Український педагог та громадський діяч І. Раковський у праці «Чому ми заснували Т–во «Відродження»?» так про це пише: «Польський сойм, поборюючи алькоголізм і нікотинізм посеред польського народу видав закон, що кожна громада мала право загальним голосуванням громадян усувати коршму та продаж алькоголю зі свого села. На основі цього закону почались

т. зв. Протикоршемні плебісцити. На українських землях вона захопила весь народ. Вислід був надсподіваний. До двох літ на українських землях під Польщею коло 800 громад рішило усунути з свого села коршму і продаж алкоголів, а у двоє стільки громад було вже готових до переведення таких протикоршемних плебісцитів» [281].

Глибинна проблема алкоголізації українського народу в Галичині була найперше усвідомлена українською інтелігенцією з середовища греко-католицького духовенства ще у першій половині XIX століття. «Сто літ тому, – вказував І. Герасимович, – звернули наші церковні власти увагу на необхідність боротьби з алкоголем, а дев'яност літ тому (1844 р.) з наказу митрополита й кардинала Михайла Левицького повстають церковні брацтва тверезости», що з його точки зору, «спинило неминучу катастрофу» [62, с. 324].

Австрійська влада, особливо після революційної весни 1848 р., доволі прихильно ставилася до антиалкогольної кампанії, яку провадила українська церква поміж населенням. Однак, ставлення влади досить швидко змінилося внаслідок «великих впливів власників горалень», що змусило «уряд поборювати протиалкогольну акцію» [62, с. 324]. Проте, підкреслював І. Герасимович, «ці переслідування», на щастя, не спинили «апостолів тверезости» від «ведення спасенної протиалкогольної акції» [62, с. 324].

Наступну хвилю руху тверезості з кінця 60-х років XIX століття очолив галицький митрополит Йосиф Сембратович – «найревніший ширитель брацтв тверезости», за наказом якого були створені групи священників, котрі під час святої літургії виголошували антиалкогольні проповіді з метою привернення уваги громадськості до «протиалкогольної та протинікотинної» ідеї. Наслідком такої діяльності стало те, що вже «у 1888 році три четвертини усіх парохій мали у себе брацтва тверезости» [62, с. 324]. І цей рух, наголошував дослідник, не призупинявся ні на мить, а навпаки, набрав обертів на початку XX століття. За даними сучасного дослідника Я. Стасіва, в 1910–1913 рр. у галицькому краї діяло не менше 465 братств тверезості, які об'єднували 33-35 тис. осіб [335, с. 154].

На початку ХХ ст. греко-католицьке духовенство й надалі було головним рушієм «тверезницької» ідеї в Галичині, але боротьба за неї мала вже не тільки антиалкогольне, а й соціально-політичне спрямування. Як наслідок, пише І. Герасимович, у грудні 1909 р. «повстає українське протиалкогольне й протинікотинне товариство «Відродження»», що поставило собі за мету: «Матеріальне й духове відродження українського народу та визволення його від самовбивчих налогів: пиття алькогольних напунків і курення тютюну» [62, с. 324].

Заснували це товариство, згадував І. Раковський у статті ««Чому ми заснували Т-во «Відродження»?» (*Краківські вісті*. 1942), «не якісь нерозважні мрійники або себелюбці-лизаки, які таким способом хотіли звернути на себе увагу», але відомі науковці, священники, педагоги, громадські та політичні діячі – Ю. Балицький, о. Войнаровський, О. Гарасевич, о. Городецький, Ю. Медведцький, А. Пеленський, І. Раковський, К. Трильовський, А. Чайківський, М. Чайківський та ін. [281].

У своєму звідомленні відомий громадсько-політичний і церковний діяч М. Коновалець [150] подав інформацію про проведені у Львові 6 квітня 1935 р. Загальні Збори Товариства «Відродження». Він високо оцінив роль Товариства «Відродження» щодо налагодження комплексної системи профілактичних дій «у справі виховання українського молодого покоління, на здорових, свідомих і характерних громадян» й підкреслював, що його «благодатна» діяльність «дуже близька та потрібна Рідній Школі» та всьому українському народу.

Ознайомлення зі змістом резолюції Зборів переконує, що члени Товариства почували себе відповідальними за майбутнє української нації та ставили перед собою амбітну мету – не лише профілактику й боротьбу з алкоголізмом і тютюнопалінням в середовищі українського суспільства, а й цілковите його звільнення від вживання алкоголю, нікотину та інших «отрут», та утвердження тверезості як необхідної умови розвитку українського народу й виховання здорового підростаючого покоління.

Визначаючи завдання своєї організації на найближчий період, члени Товариства на перший план виносили питання попередження й профілактики вживання алкогольних речовин і тютюнопаління серед дітей та шкільної молоді. Першим кроком до її здійснення делегати Загальних Зборів визнали запровадження в «усіх народніх, середніх та фахових школах систематичного навчання алькогології та нікотинольогії» [151, с. 131]. З цією метою було надано персональне доручення Головній Раді Товариства «Відродження» підготувати відповідне звернення до «шкільних влад» та до Головної Управи «Рідної Школи».

У ділянці культурно-освітніх справ делегати Загальних Зборів «Відродження» звернулися з конкретними пропозиціями до всіх представників українських організацій та установ і з метою координації спільних зусиль на шляху профілактики та «боротьби з тими великими суспільними лихами», які «наносить алькоголізм і нікотинізм» українському народу. Ось деякі найважливіші положення, які на нашу думку, не втратили актуальності й сьогодні: 1) всі громадські заходи («прилюдні імпрези») мають відбуватися «без алькоголю» та «всі наради, анкети, засідання, збори без курення тютюну»; 2) провідники центральних культурно-освітніх та економічних установ, представники духовенства, керівники партійних осередків та організацій під час публічних виступів мають «в реальний спосіб» закликати до абстиненції, «бо й вони стоять в рядах борців з налогами: п'янством та куренням»; 3) всі українські організації та установи мусять надавати перевагу при працевлаштуванні «в першу чергу абстинентам», бо «нетроєні алькоголем та тютюном працівники дають запоруку ідейної та обов'язкової праці»; 4) вся українська преса має відмовитись від реклами на своїх сторінках алкогольних напоїв та тютюнових виробів та «стояти на суто абстинентському становищі»; 5) українські кооперативні установи та крамниці повинні припинити реалізацію алкогольних напоїв та тютюнових виробів, бо «ці отрути спричинюють загальне зубожіння населення, обниження його життєвої відпорности і фізичне виродження»; 6) свідомі українські громадяни мають обходити всі родинні,

релігійні та національні свята без алкогольних напоїв та тютюну, а «всі заощаджені гроші давати на загальнонародні цілі для підкріплення боротьби з алькоголем і тютюном» [151, с. 131].

Насамкінець М. Коновалець наголошував, що українське суспільство високо цінує «жертвну працю» товариства «Відродження» на шляху пропагування «абстинентських» ідей серед молодого покоління. Він висловлював щире сподівання, що тісна співпраця Товариства з українськими «освітянськими» закладами продовжуватиметься, «не зважаючи на всі перепони і труднощі», та «принесе бажані успіхи», «бо вона є важним чинником на шляху до кращої майбутності нашого народу» [151, с. 131].

Звертаючись до потенційних виховників молоді, відомий педагог, визначний діяч товариства «Рідна Школа» Л. Ясінчук також закликав не боятись («розвіяти свій острах») виховної й просвітницької праці в «протиалькогольній ділянці» та брати активну участь у становленні, відновленні та оздоровленні «духового й морального» життя молоді. «При розумінні діла, – писав педагог, – при вияві терпеливості й тепла, коли при тій праці живе заінтересоване, а не шабльони, висліди будуть безсумнівні, молодь переродиться» [407, с. 108].

Насамперед він покладав великі надії на виховників позашкільної молоді з громадських організацій, оскільки був переконаний, що вони, поряд із вчителями, спроможні рятувати українську молодь від денаціоналізації, духовного та морального знищення. «Виховання, – писав Л. Ясінчук, - що правда – залежить у великій мірі від особових прикмет вихованця. Від його вдачі, що може бути або спадковою, або набутою. Але в неменшій мірі залежить воно від виховника, від його методи. А ця метода мусить бути різна, примінена до особовості молодої людини. Значить – виховувати – це велика штука, звана мистецтвом духа. Його можна набути наукою, життєвим досвідом або просто мати це мистецтво вроджене» [407, с. 108].

Усвідомлюючи, який внутрішній виховний потенціал мають українські громадські організації, Л. Ясінчук все ж наголошував, що «плянове виховання»

молоді кардинально відрізняється від «пропаганди цілей і симпатій до якогось товариства серед молоді як майбутніх членів». Кінцевим «завданням» будь-якого українського товариства, яке залучає «позашкільну молодь» до своїх лав, вважав педагог, є «виховання громадянина, а не навчання, що її найвищою метою є вартісна людина, а не якраз людина образована... Бо як одна може бути ціль нації, а нашого покоління зокрема, так мусить бути одне змагання: мати повновартісну молодь, повновартісних громадян» [407, с. 109]. «Пам'ятаймо, – продовжував Л. Ясінчук, – що від прикмет одиниць, прикмет набутих при допоміг виховання, від життєвості, рухливості, вітривалості, послідовності й характерності тих одиниць – залежить деколи доля народу». Але остаточне наше завдання, резюмував дослідник, – «виховати не одиниці, але маси на націю, здібну до державної організації» [407, с. 109].

Натомість безіменний автор статті «Чому мусимо боротися зі суспільними отруями?» (*Шлях молоді*. 1936. Ч. 17.) задавався питанням, хто ж має ще, окрім педагогів та громадсько-освітніх діячів, «виявити якнайбільше активності й зрозуміння для протиалкогольної акції та праці» [382, с. 3]. На це запитання він дає однозначну відповідь – важлива роль у пропаганді «тверезницьких ідей», здорового способу життя та профілактиці розповсюдження шкідливих звичок серед неповнолітніх «належить» самій молоді. «Ідейно» сформована молодь, на думку автора, може зробити надзвичайно багато «на протиалкогольному і протинікотинівому фронті», якщо буде чітко усвідомлювати ті загрози для «одиниці, народу, краю та держави», що «приносять зі собою страшні суспільні отруї – алкоголь і тютюн» [382, с. 4]. Особливі надії, він покладав на свідому українську молодь, яка була об'єднана в громадські організації та гуртки, що тісно співпрацювали з товариством «Рідна Школа», Українським протиалкогольним товариством «Відродження», товариством «Просвіта». Завдяки підтримці таких потужних українських громадських об'єднань, «ідейні українські хлопці і дівчата» отримали можливість здійснювати профілактичну діяльність на більш «професійному» рівні. З огляду на це, їхня профілактична діяльність

здійснювалася у таких формах: 1) обговорення питань профілактики тютюнопаління та алкоголізму на зібраннях молоді; 2) цілковита заборона на вживання алкогольних напоїв та тютюнових виробів членами організації; 3) індивідуальні й групові бесіди, обговорення поведінки членів організації на зборах; 4) проведення тематичних молодіжних вечорів; 5) публікації в пресі; 6) проведення профілактичних рейдів; 7) театралізовані вистави профілактичного характеру; 8) розповсюдження антиалкогольних та антинікотинових видань тощо.

Зазначимо, що після входження Галичини до складу Польщі, український народ досить швидко зрозумів, що майже всі кошти, вилучені за алкогольні напої та тютюн, «ідуть в руки ворогів». Як наслідок, узагальнював І. Раковський думки свого колеги І. Герасимовича, «український народ отрясся з отруту; на очах виростало нове покоління, що не вживало отруту, алькоголю і нікотини, та зайнялося освітою, руханкою і змагом». Окрім того, «гріш не викинений на згадані отрути, залишився в українського народу і був ужитий на підвищення життєвої стопи та на освіту. Видання, призначені для широких народніх мас, здобувають чимраз більше поширення і збут, а сотки українських приватних шкіл могла «Рідна Школа» вдержати тільки завдяки отверезінню і збогаченню нашого народу» [281].

Резюмуючи вище наведений матеріал зазначимо, що активна просвітницька діяльність громадських організацій, «протиалкогольних» та «протинікотинових» товариств, широкий «тверезницький» рух, що охопив терени Східної Галичини у першій третині ХХ ст., послуговували добрим підґрунтям для започаткування та провадження цілеспрямованої профілактичної роботи з українськими дітьми та учнівською молоддю.

2.3. Основні напрями профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх

На різних етапах історичного розвитку зміст та основні напрями профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх були неоднакові та залежали значною мірою від конкретних історичних та соціально-політичних умов, панівної ідеології в суспільстві, наявного рівня розвитку педагогічної науки та практики тощо.

Як підтверджують досліджувані матеріали, педагогічні ідеї профілактики й нейтралізації негативних впливів соціального середовища, які провокували виникнення соціальних відхилень у неповнолітніх, спонукали багатьох галицьких науковців, педагогів, психологів, медиків та громадсько-освітніх діячів (С. Балея, В. Бригідер, І. Герасимович, Ю. Каменецький, М. Коновалець, С. Конрад, І. Костюк, І. Раковський, Е. Сельський, О. Тисовський, М. Чайковський, Я. Чума, Л. Ясінчук та ін.) висловлювати власні думки стосовно цих нагальних питань на сторінках педагогічних періодичних видань Східної Галичини 20–30-х рр. ХХ ст. Їхній внесок у конкретизацію змісту та окреслення основних напрямів профілактики соціальних відхилень складно переоцінити (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Напрями педагогічної профілактики

	Основні напрями	Автори
1	недопущення вживання неповнолітніми алкогольних напоїв, тютюнових виробів, наркотичних речовин	П. Волчук, О. Гарасевич, І. Герасимович, Ю. Каменецький, М. Коновалець, І. Костюк, С. Парфанович, А. Пеленський, І. Раковський, Р. Савицький, К. Трильовський, М. Чайковський, Я. Чума
2	підвищення виховної ролі українських закладів освіти у попередженні й подоланні соціально відхиленої поведінки дітей та підлітків	П. Біланюк, І. Витанович, О. Горицький, П. Ісаїв, С. Конрад, Д. Коренець, В. Кузьмович, Д. Лукіянович, О. Макарушка, Р. Савицький, С. Сірополко, М. Терлецький, О. Тисовський,

		М. Чайковський, Л. Ясінчук
3	підвищення ролі сім'ї в профілактиці відхиленої поведінки неповнолітніх	П. Біланюк, В. Бригідер, О. Власійчук, С. Кривоносюк, В. Кузьмович, Р. Савицький, Л. Ясінчук
4	розвиток раціональної взаємодії школи та сім'ї з метою попередження й подолання соціально відхиленої поведінки у неповнолітніх	С. Балеї, В. Бригідер, П. Будз, О. Власійчук, О. Горицвіт, А. Животко, П. Ісаїв, І. Казанівський, С. Конрад, П. Кривоносюк, Д. Лукіянович, О. Макарушка, С. Сірополко, М. Терлецький, О. Тисовський, А. Чайківський, І. Ющишин, М. Яцків
5	формування в дитини чітких моральних орієнтирів, позитивних ціннісних орієнтацій, культури поведінки, вольових якостей та почуття власної гідності	Л. Білецький, В. Бригідер, П. Будз, О. Горицвіт, П. Ісаїв, Д. Коренець, В. Кузьмович, Д. Лукіянович, О. Макарушка, Р. Савицький, М. Терлецький, О. Тисовський, Л. Ясінчук
6	підвищення ролі спеціальних установ із перевиховання й виправлення протиправної поведінки дітей і підлітків	О. Макарушка, І. Раковський, С. Русова, Е. Сельський, С. Сірополко, Л. Ясінчук
7	використання потенціалу учительських, просвітницьких, студентських, учнівських, «абстинентських» громадських і релігійних організацій з метою активізації профілактичної діяльності	П. Будз, П. Ісаїв, Ю. Каменецький, С. Конрад, І. Костюк, В. Кузьмович, В. Паньчук, М. Терлецький, О. Тисовський, К. Трильовський, М. Чайковський, І. Филипчак, Л. Ясінчук
8	активізація внутрішнього потенціалу дітей та молоді з метою виправлення й подолання негативних якостей і звичок, формування позитивно вмотивованого ставлення неповнолітніх до власного здоров'я та активного залучення їх до здорового способу життя	С. Балеї, В. Бригідер, П. Будз, І. Герасимович, Ю. Каменецький, С. Конрад, Я. Кузьмів, Д. Лукіянович, М. Паньчук, В. Полянський, М. Терлецький, І. Филипчак, М. Чайковський

Акцентуємо увагу на тому, що за спільним переконанням українських дослідників із Східної Галичини 20–30-х рр. ХХ ст., головною проблемою тогочасного українського суспільства та справжнім «суспільним лихом» були явища алкоголізму, дитячого та підліткового наркотизму, які вважали

першопричиною інших соціальних відхилень. Власне тому науковці, педагоги, психологи, медики, громадсько-освітні та культурні діячі наголошували на необхідності вдосконалення й урізноманітнення форм і методів профілактики зазначених негативних соціальних явищ.

У 1910–1930-х рр. пияцтво в Західній Україні набрало неабияких масштабів. Л. Сливка зауважує, що в тогочасній пресі траплялися згадки про п'яних школярів та про вживання спиртовмісних речовин дітьми шестирічного віку [311, с. 278], а В. Дидик відзначає, що дівчина, яка не вживала алкоголь, не подобалася хлопцям, і тому їй важче було вийти заміж [83, с. 26]. «Алькоголь, неначе страшний демон з розпаленими очима смертоносним розмахом іде в село й кладе потоком гори людей, а що страшніше молоді», – так характеризував поточний стан речей дописувач часопису «Шлях молоді» 1939 р. [102, с. 4].

За оцінками тогочасних авторів, таке масове вживання спиртних напоїв призвело суспільство до катастрофічних наслідків. Більшість злочинів (80%) скоювалися у стані алкогольного сп'яніння, на 100 самогубців припадало трохи менше половини (41%) алкоголіків [40, с. 145].

Громадсько-освітній діяч Я. Чума (праця «Вчитель і протиалкогольна справа». *Українська Школа*. 1943. Ч. 10–12) розглядав проблему алкогольної залежності молоді як негативне соціальне явище, яке становило серйозну небезпеку як для окремої особистості, так і для всього українського суспільства. «Що алкоголь – суспільне лихо, – вказував дослідник, – ворог родинного і особистого життя – про те не треба довго розводитись. Наукові дослідження над його погубним впливом на фізичне й духове здоров'я людей і на зріст злочинності доказали безсумнівно, що пословиця «чарка горілки – море сліз» це не тільки поетична метафора, але й сумна, іноді жахлива дійсність» [383, с. 128].

Я. Чума вважав, що пияцтво є давньою і головною проблемою українського суспільства в Галичині. Вживання алкоголю, твердив він, стало масовим явищем, яке з одного боку було пов'язане з традиціями та звичаями, а

з другого – було своєрідною реакцією на «стан війни». Явище алкоголізму, твердив Я. Чума, завдає непоправної шкоди всьому українському суспільству, оскільки спричинює великі економічні втрати, знижує рівень здоров'я та число працездатного населення, деформує сімейні зв'язки, руйнує культурні й соціальні цінності, провокує зростання рівня злочинності. Але «найгіршим» наслідком цього явища є розвиток психологічних і фізіологічних дефектів у підростаючого покоління.

Я. Чума наголошував на необхідності стимулювання та формування стійкої мотивації педагогів до активної діяльності у сфері профілактичної роботи з учнями. «Колись перед українськими вчителями рубом стануть питання: Чому ми серйозно не попрацювали над вивченням алькогольного питання? Чому не досліджували його впливу на довірену нашій опіці молодь? Чому не боролися з алькоголізмом у своїй школі, в своєму середовищі?» [383, с. 128].

Педагог підкреслював, що чимало людей і передусім учителі загалом добре розуміють потребу боротьби з алькоголізмом, особливо дитячим та підлітковим, але поза цю «пасивну свідомість не вміють вийти» [383, с. 128].

За Я. Чумою, в організації та здійсненні профілактичної роботи серед українського населення в Східній Галичині існувала низка суперечностей: 1) поряд із поширенням явищ тютюнопаління, пияцтва та алькоголізму спостерігалася відсутність швидкого реагування українського суспільства на проблему; 2) попри нагальну потребу в посиленні профілактичної роботи з підлітками та юнацтвом, спостерігалася неготовність і небажання значної частини педагогів школи займатися цією проблемою; 3) дуже низька ефективність профілактичної роботи в школі; 4) відсутність між педагогами школи, батьками, громадськими організаціями, соціальними інституціями злагодженого механізму функціонування, єдиної стратегії «протиалькогольної» діяльності, розподілу функцій і сфер впливу; 5) спрямованість зусиль громадських організацій та інших соціальних інституцій на боротьбу з

наслідками, а не на превентивні заходи щодо формування в людей негативного ставлення до алкоголю та тютюну.

Зазначимо, що на сторінках преси того часу українські науковці, педагоги, психологи, медики та культурно-освітні діячі неодноразово зверталися до проблеми антинаркотичного виховання української молоді. Зокрема, у журналі «Українська Школа», у статті «Абстинентизм і виховання» [277] І. Раковський, аналізуючи історичні витоки вживання наркотичних речовин у різних регіонах світу, акцентує увагу на тому, що наркоманія є результатом складного переплетення та взаємодії біологічних, психологічних, економічних, культурних, історичних, соціальних (тощо) факторів. Тож важко, на його думку, одночасно врахувати всі чинники, що спричиняють вживання наркотичних речовин неповнолітніми.

Особливого значення І. Раковський надавав питанню попередження наркоманій серед неповнолітніх. Педагог наголошував, що поширення та вживання наркотичних речовин стало гострою проблемою для українського суспільства, оскільки через дефіцит знань про шкоду наркотиків у багатьох молодих людей склалося неправильне уявлення про наркоманію як про своєрідну розвагу. Цю проблему, на думку дослідника, ще більш загострила тривала війна, яка призвела до важких соціальних наслідків: загального зниження рівня життя населення, криміналізації суспільства, трансформації виховної функції багатьох сімей, дитячої бездоглядності, незайнятості молоді тощо [277, с. 14]. На його думку, у «цей важкий час» саме школа та вчителі повинні стати «найважливішим полем» і активними учасниками боротьби з наркотизмом молоді.

Безперечно цікавими в аспекті нашої проблематики є погляди І. Раковського на основні напрями профілактичних заходів для зниження рівня споживання (а в ідеалі – цілковитої відмови від споживання) наркотичних речовин неповнолітніми. Уважаємо, що наведені нижче міркування галицького освітянина можуть і сьогодні бути творчо використані педагогічними працівниками у справі антинаркотичного виховання дітей та шкільної молоді:

1) ґрунтовно «познайомитися з абстинентським питанням», спираючись на спеціалізовану літературу; 2) «докласти всіх сил, щоб освідомити наш народ, а передовсім шкільну молодь про незвичайну шкідливість уживання оп'янливих напоїв і курення»; 3) «особистою цілковитою здержливістю від згаданих наркотиків давати добрий, зразковий приклад усім громадянам, а передовсім шкільній молоді; ніколи не вживати згаданих отрут у школі і в присутності молоді»; 4) «взяти чинну участь у боротьбі із згаданими наркотиками»; 5) проводити «серед шкільної молоді посилену і наладнану абстинентську діяльність з метою передовсім вияснити їй та переконати її про шкідливість наркотиків взагалі, а оп'янливих напоїв і тютюну зокрема»; 6) організувати та підтримувати абстинентську діяльність шкільних гуртків; 7) «навчаючи всіх шкільних предметів, використовувати кожную нагоду, щоб освідомити шкільну молодь про шкідливість уживання алькогольних напоїв і курення тютюну»; 8) «докласти всіх сил, щоб батьки й опікуни шкільної молоді не давали і не дозволяли їй пити алькогольні напої і курити тютюн»; 9) заснувати гуртки «вчителів абстинентів» при всіх педагогічних товариствах, а в ідеалі у кожній українській школі [277, с. 15].

Не втрачають актуальності в умовах сьогодення думки українського педагога з приводу того, що профілактика має включати різноманітні «щохвилинні» заходи – від запобігання вживанню «отруйних наркотиків» до зменшення спричинених ними «страшних» наслідків для особи неповнолітнього й суспільства. Проте найважливішими педагогічними завданнями в плануванні та здійсненні профілактичних заходів з неповнолітніми в освітніх закладах було, для І. Раковського, формування в дітей та молоді позитивно вмотивованого ставлення до власного здоров'я та пошук ефективних шляхів залучення їх до здорового способу життя. Він уважав, що профілактична робота у школі має бути побудована таким чином, щоб питання ведення здорового способу життя стало наслідком внутрішнього переконання вихованців, а не штучним, нав'язаним зовні рішенням.

Актуальність пропагування здорового способу життя було зумовлене ще й тим фактом, що у міжвоєнний період у Східній Галичині склалися несприятливі тенденції щодо здоров'я населення загалом. За даними українських науковців, у тогочасній школі швидкими темпами прогресувало явище захворюваності учнів та вчителів на туберкульоз, яке «принімало застрашаючі розміри». О. Барвінський [10], український лікар, член Українського лікарського товариства, який для боротьби з туберкульозом одним із перших застосував профілактичне щеплення вакциною Фрідмана, з жалем констатував, що «90 % української молоді – це діти вже заражені туберкульозом» [9, с. 33].

Природно, що такий стан речей не задовольняв українську інтелігенцію, духовенство й свідому українську молодь. Тож, боротьба за здоровий спосіб життя, за тверезість стала в українському суспільстві пріоритетними напрямками діяльності більшості українських громадських організацій, і її перебіг активно висвітлювався на сторінках українських періодичних видань. Окрім «Відродження», протиалкогольний рух у Західній Україні був репрезентований такими потужними українськими громадськими товариствами, як: «Рідна Школа», «Просвіта», «Луг», «Сокіл», «Пласт», «Орли-КАУМ», «Український Спортовий Союз», «Каменярі» та ін. Часописи, на шпальтах яких публікували протиалкогольні матеріали – це «Народна Справа», «Свобода», «Новий Час», «Правда», «Громадський Голос», «Українське Життя», «Віра і Наука», «Діло», «Жіноча Доля», «Нова Зоря», «Жорна», «Батьківщина», «Вісті» та багато ін. [334, с. 173].

На думку сучасників дослідників В. Дидика, М. Лук'янченка, Б. Савчука, Л. Сливки, Я. Стасіва, поширення руху тверезості серед шкільної та студентської молоді, який дав поштовх до заснування молодіжних антиалкогольних та антинікотинових гуртків, стало одним із найбільших здобутків українців Східної Галичини у міжвоєнний період.

Проблема антиалкогольного, антинікотинового та антинаркотичного виховання української молоді неодноразово піднімалося на шпальтах

педагогічних часописів: «Учительське слово», «Світло», «Учитель», «Рідна Школа», «Українська школа», «Шлях молоді» та ін.

Українські педагоги акцентували увагу на ідеї залучення до профілактично-виховної роботи свідомого українського юнацтва з метою створення єдиного дитячо-дорослого педагогічного середовища, яке б змогло успішно протидіяти негативним впливам соціуму на неповнолітніх.

І. Костюк у статті «Протиалькогольне виховання української молоді» (*Рідна Школа*. 1933. Р. II.) наводив приклади діяльності самоврядних учнівських організацій, які активно займалися пропагуванням здорового способу життя, «абстинентської» поведінки, реалізовували роботу щодо профілактики соціально відхиленої поведінки серед однолітків. Ось один із них: українська молодь рогатинської гімназії, виходячи зі своїх ідейних засад, провадила широкомасштабну антиалкогольну кампанію не лише серед учнів свого навчального закладу, а й серед громадськості. Вони першими, наголошував дослідник, «кинули відродженецькі кличі в народ», почали «з великими успіхами переводить по громадах рогатинського повіту пропаганду за абстиненцією» і дали поштовх до проведення «протикоршемних плебісцитів» (в рамках кампанії блокування корчм) [165, с. 106]. З ініціативи цієї свідомої молоді (велику роль у цьому процесі відіграли учні, члени організації «Пласт», які 1924 р. заснували перший гурток у рогатинській гімназії [82, с. 28]) по українських школах почали створюватися антиалкогольні та антинікотинові гуртки, які для координації діяльності об'єдналися в «Союз Протиалькогольних Гуртків Молоді» [165, с. 106]. На чолі цього руху, наголошував І. Костюк, стояли професори рогатинської гімназії М. Чайковський та Ю. Каменецький.

З другої половини 20-х років ХХ ст. «акція творення протиалькогольних та протинікотинових гуртків по українських школах» швидко поширилася у Львові та поза його межами. «У Львові тепер начисляється 10 протиалькогольних та протинікотинових гуртків із 500 членами (зауважимо, що стаття була опублікована у квітні 1933 року). З поза місцевих гуртків – при

гімназії «Рідної Школи» в Чорткові, Городенці, Яворові, Станиславові, Коломій. Українське студентство гуртується в Секції Українських Студентів Абстинентів і проявляє визначну діяльність у поширюванні організаційної сітки Т-ва «Відродження»» [165, с. 107].

У контексті «протиалкогольної» проблематики, вигідно вирізняється стаття українського науковця, педагога та культурно-освітнього діяча з Галичини М. Чайковського [376] – «Алькоголізм і школа» (*Українська школа*. 1929. Ч. 1–4) У ній учений на підставі власного досвіду запропонував прогресивну, як на той час, модель антиалкогольного та антинаркотичного виховання українських учнів, елементи якої можна було б з успіхом використовувати і в сучасних школах.

У своїх публікаціях [377; 378] М. Чайковський роздумував про перспективи розвитку «модерного» протиалкогольного руху, який, на його думку, обов'язково має спиратися на чітку наукову базу та використовувати досягнення науки «Алькогології»; звертався до вчителів із закликом використовувати у школі здобутки цієї науки для побудови повноцінної системи протиалкогольної освіти.

На його переконання, елементи протиалкогольного навчання потрібно вводити в ті шкільні дисципліни, що дотичні до «алькогології». До них М. Чайковський зараховував насамперед шкільну гігієну, яка була в тогочасних школах окремим предметом. Тим паче, що програмою цієї навчальної дисципліни і так були передбачені теми, що стосувалися проблем алкоголізму.

Ще однією базовою дисципліною, яка якнайбільше відповідала встановленим критеріям, була, на його думку, «наука природи». М. Чайковський пропонував піднімати «алькогольну» тематику на уроках природи в кожному класі середньої школи, починаючи від першого.

Під час вивчення хімії та ботаніки автор також радив одну-дві години «лишити на алькоголізм». Допускав навіть можливість проведення експерименту над невеликим звірятком («собакою, кріликом чи куркою»): напоївши його алкоголем, дати можливість дітям спостерігати за його

реакцією, одночасно супроводжуючи такий експеримент відповідними коментарями. При опануванні цих же предметів у старших класах передбачав збільшення кількості годин, які мали би бути відведені на профілактичну роботу та пропонував «обробляти справу загальніше й ширше, приміром, поставити питання всіх наркотиків» [378, с. 75].

Окремою дисципліною, яка, на думку М. Чайковського, чудово вписувалася в рамки антиалкогольної та антинаркотичної «кампанії», була фізкультура («наука руханки»). Він писав: «Учитель-руховик має обов'язок захопити молодь фізичними вправами та впоїти в неї замилювання до спорту; а що спорт уже з природи річі є смертельним ворогом наркотиків, той тут є безліч нагод до протиалкогольного, а й протинікотинного навчання» [378, с. 75].

На уроках літератури М. Чайковський пропонував формувати в учнів критичне ставлення до алкоголю на прикладі біографій тих письменників, які зловживали алкоголем: «на вчителя літератури спадає обов'язок розвівати легенду, начеб то алкогільне подразнення було потрібне та корисне для поетичної чи мистецької творчості» [378, с. 76]. Він закликав критично аналізувати літературні твори, які містили згадки про пияцтво, а також переглянути зміст шкільних підручників і усунути з них усякий матеріал про нього. У цьому ж контексті, вимагав вилучити з шкільного співочого репертуару так звані «п'яцькі» пісні, позаяк уважав, що «слова гарної пісні також глибоко залишаються в пам'яті, отже можуть заподіяти не одне лихо» [378, с. 76].

Будучи математиком за професією, М. Чайковський не оминув увагою і свій предмет, включивши його в обов'язковий перелік дисциплін, де вчителі можуть та мають займатися профілактичною роботою. Пропонував здійснювати її творчо – через використання спеціальних математичних вправ на «алькогольну» тематику. М. Чайковський посилався на досвід французьких колег, які з успіхом застосовували у навчальному процесі спеціально дібрані математичні завдання [378, с. 76].

На уроках геометрії пропонував вчителям разом із дітьми малювати тематичні діаграми на основі статистичних даних та вивішувати їх на стінах класу чи в шкільному коридорі. Предмети географії та історії також, на думку М. Чайковського, якнайкраще підходять для антиалкогольного та антинаркотичного виховання: «Географ може говорити про вигублення американських Індіан алкоголем, про поширення наркотиків на Сході та про необхідність абстиненції під час тропічних та полярних виїздів» [378, с. 77] тощо.

Учитель історії може прислужитися протиалкогольній пропаганді, «коли при всяких нагодах буде згадувати про ширення пияцтва по різних краях та його шкідливі наслідки» [378, с. 77]. Особливо М. Чайковський наполягав на тому, щоб за приклад брати теми з української історії – «від княжих часів аж до недавньої визвольної боротьби» [378, с. 77].

Не оминув увагою М. Чайковський і дитячих психологів. Вони, на його думку, мають «на кожному кроці виказувати, як алкоголь руйнує цю штудерну будівлю, якою є людське думання, і валить її від вершків аж до основ» [378, с. 77].

Варто наголосити, що М. Чайковський чудово розумів, що така профілактична модель не може бути прийнятною для усіх без винятку освітніх закладів у Галичині, оскільки не всі педагоги, на його думку, готові до її запровадження та й далеко не всі вчителі, як свідчили реалії тогочасної школи, розуміють доцільність такої діяльності. Тож, як тимчасовий необхідний крок, він пропонував заснування та впровадження інституції «мандрівних інструкторів», які б почергово відвідували школи та «вели систематичний курс алькогології» [378, с. 78].

Приділяючи багато уваги питанню антиалкогольної орієнтації школярів, М. Чайковський стверджував, що вона має два плани – антиалкогольне виховання й антиалкогольну пропаганду, які взаємопов'язані, адже «в школі узагалі неможливо розмежувати обі ці ділянки» [378, с. 78]. Якщо перше передбачає педагогічний вплив і покликане формувати у дітей з раннього віку

негативне ставлення до алкогольних традицій, негативні алкогольні настанови, то друге – ілюстративна частина антиалкогольної орієнтації. Її завданням є підтримувати негативне ставлення дітей до вживання алкоголю на основі вироблених унаслідок антиалкогольного виховання поглядів.

Учений наголошував, що для того, щоб правильно організувати антиалкогольне виховання неповнолітніх у школі, педагогам належить створити відповідне середовище, у якому школярі могли б «поглиблювати своє протиалкогольне знання, закріплювати свої переконання та розвіяти свої сумніви» [378, с. 78]. Таким середовищем, зазначав М. Чайковський, міг стати «протиалкогольний гурток», який мав охопити своїм членством якнайбільше дітей. «Він не сміє бути мертвою, паперовою організацією, він мусить бути живий. Доповіди й дискусії повинні відбуватися як найчастіше; гурток повинен як найживіше кольпортувати всю протиалкогольну літературу й пресу і просто змушувати загаль молоді до її лектури» [378, с. 78]. Але такий гурток зможе функціонувати та розвиватися лише за умови, наголошував М. Чайковський, коли матиме відповідального й активного керівника («опікуна-провідника»), який обов'язково мусить сповідувати ідеї повної абстиненції («здеклярований абстинент») [378, с. 80].

Антиалкогольний гурток, вказував учений, обов'язково повинен включати «протинікотинову секцію», яка б відчувала молодь та педагогів від паління і тим способом приносила б не тільки гігієнічну користь, але також підносила б престиж школи як «святині наук» [378, с. 79]. Однак головною метою діяльності таких гуртків у школах має стати, на думку дослідника, не лише формування у школярів переконань про шкідливу дію спиртних напоїв, тютюнових виробів та наркотичних речовин, а й «перетворення» молоді на стійких «фанатиків» антиалкогольного руху. Такий «протиалкогольний фанатизм», на відміну від «інших фанатизмів: релігійного, партійно-політичного і т.д.», є надзвичайно корисним суспільним явищем, оскільки, переконаний М. Чайковський, протидіє лише одному ворогу – залежності. Антиалкогольне виховання, на його переконання, має ще одну далекосяжну

мету: воно вчить шкільну молодь у кожному конкретному випадку зіставляти свою поведінку і поведінку інших людей з моральними й правовими нормами, коригувати вчинки відповідно до цих норм і вимагати цього від інших.

М. Чайковський, розмірковуючи над формою та змістом антиалкогольного виховання дітей та молоді в українських школах, виділяв його «позитивні користи», зокрема: 1) учнівська молодь, яка ознайомлюється з «алкогольним питанням», вчиться провадити здоровий спосіб життя; 2) молодь, яка вихована в «протиалкогольному дусі» має позитивний вплив на «решту громадянства, головно на батьківський дім»; 3) абстинентська молодь «впливає дуже благородно на отверезіння наших сіл» та «отверезіння міщанства й інтелігенції», тим самим виконуючи «велику культурну й національну місію»; 4) молоді люди з чіткими антиалкогольними поглядами, виховані в антиалкогольному дусі («нове незатроєне покоління»), після закінчення школи стануть добрими громадянами та принесуть багато користі українському народу.

Узагальнюючи міркування М. Чайковського, вважаємо за доцільне виокремити основні думки та поради галицького освітянина стосовно педагогічних засад розв'язання антиалкогольної проблеми, позаяк вони можуть і сьогодні бути своєрідним орієнтиром у справі антиалкогольного виховання дітей та молоді: 1) алкоголь вкрай негативно впливає на здоров'я людини, скорочує тривалість її життя; руйнує сімейні стосунки; знижує трудову активність та призводить до втрати працездатності; зумовлює матеріальні труднощі; морально деградує особистість, сприяє втраті людиною моральних цінностей; 2) важлива роль у справі антиалкогольного виховання належить школі; 3) учитель своєю поведінкою не має давати учням «лихого прикладу», мусить бути абстинентом, оскільки такий його спосіб життя «може багато більше доброго зробити, як не одна освідомлююча книжка чи брошура, особливо, коли він тішиться авторитетом і симпатією в молоді»; 4) антиалкогольне і антинікотинове виховання потрібно «розбити на всі шкільні предмети»; 5) важливу роль в означеній ділянці виховання відіграє «гармонійна

співпраця» усього «учительського збору»; 6) антиалкогольне виховання школярів вимагає створення антиалкогольного гуртка – «відповідного середовища, в якому молодь могла б поглибити своє протиалкогольне знання, закріплювати свої переконання та розвіювати свої сумніви»; 7) антиалкогольне виховання «вчить молодь шукати собі ідеалів і до них змагати»; 8) відповідним чином вихована молодь («абстинентська молодь») зможе кардинально вплинути на «отверезіння» «старших», а отже виконати «велику культурну й національну місію» [119; 311; 377; 378].

Зазначимо, що на сторінках українських педагогічних періодичних видань Східної Галичини міжвоєнного періоду неодноразово піднімалося питання статевого виховання неповнолітніх та профілактики статевих девіацій у молодіжному середовищі. Особлива увага українських педагогів, психологів та громадсько-освітніх діячів до проблем статевого виховання була зумовлена кількома причинами, серед яких найважливішими були: 1) майже повна відсутність в українських школах та сім'ях статевого виховання як складової частини загального виховного процесу; 2) низька теоретична та практична підготовка українських вчителів з питань статевого виховання дітей та учнівської молоді; 3) низький рівень педагогічної культури батьків; 4) нівелювання більшістю неповнолітніх прийнятих у суспільстві моральних цінностей; 5) низький рівень обізнаності неповнолітніх у питаннях статевої сфери; 6) сумнівні шляхи отримання неповнолітніми інформації про статеві стосунки; 7) сексуальність підлітків та пов'язані з нею проблеми (ризикована поведінка, ранні статеві стосунки, інфекції, передавані статевим шляхом тощо). Ці явища свідчили про дуже низький рівень статевої просвіти та статевого виховання підростаючого покоління, що не могло пройти повз увагу провідних українських науковців, педагогів та громадсько-освітніх діячів.

У січневому номері «Української школи» за 1929 р. було вміщено статтю німецького професора Г. Клятта «Полове виховання молоді а алкоголь» («Geschlecht leben und Alkohol»), вільний переклад та обробку якої здійснив український педагог і громадський діяч Ю. Каменецький. Г. Клятт піднімав

питання про шкідливий вплив алкогольних напоїв на статеве виховання підростаючого покоління. «Алькогольні напитки є найбільшим ворогом для нас, батьків і вчителів, бо перепиняють нам забезпечити молоді спокій і здоровий половий розвій» [141, с. 64]. Він стверджував, що статеве виховання молоді нерозривно пов'язане з антиалкогольним вихованням, але в процесі здійснення антиалкогольної кампанії закликав фахівців апелювати насамперед не до молоді, а до батьків і вчителів. Г. Клятт акцентував увагу на важливості активної позиції дорослих осіб стосовно цілковитої заборони вживання алкогольних напоїв до досягнення дітьми повноліття. «Ці родичі, які є противні протиалкогольному вихованню молоді, є звичайно тої думки, що можна її допускати до товариства старших і дозволяти пити з ними. Чи може бути в вихованню молоді більш недоцільний і злочинний погляд? Давати молоді алкогольні напитки в період полового дозрівання, це значить доливати оливи до вогню», – резюмував автор [142, с. 64–65].

Несерйозний підхід батьків та родичів до протиалкогольного виховання дітей та молоді може мати ще й інші шкідливі наслідки, вважав Г. Клятт. Через те, що молоді люди «дівчина чи хлопець», має тугу «до зрілості і мужеськості» і хочуть, щоб їх «вважали дорослими і зрілими» (а це на його думку цілком природне явище), вона в усьому наслідує старших. «А коли 12. чи 13-літний хлопчина бачить, що старші пють, а йому це пиття заборонюють, то тоді зівсім природно розуміє, що коли він стане пити, то тим самим зрівняється зі старшими і стане їм рівним, одним словом зрілим мущиною. І не оглянеться, як за рік-два пічне такий хлопчина пити, заходити до кнайп, волочитися по ночах та й шукати інших неприємностей. Звичайно не відказується від курення, бо це також одна з ознак мужеськості. Для нього тепер вже нема ніякого сумніву; він став мущиною» [142, с. 65]. Однак, продовжував Г. Клятт, очевидна шкода здоров'ю, яка спричинюється раннім вживанням алкоголю та тютюну, не є найгіршими наслідками для «доростаючої молоді» – «багато більші спустошення викликає воно в її духовому розвою, в її психіці» [142, с. 65].

На думку Г. Клятта, повна абстиненція серед неповнолітніх могла б усунути величезну кількість проблем, у тому числі статевих, виникнення яких провокується якраз уживанням спиртних напоїв у ранньому віці. «Алькогольні напої розбуджують не тільки полові пристрасти але нищать також дуже критичний змісл, нищать всі морально-етичні перепони, які виплекав дім, школа і самовиховання та дозволяють гуляти розгнuzданим диким інстинктам», вважає він [142, с. 66]. Натомість «цілковита поздержаність», продовжував вчений, може «дати тільки добрі наслідки» [142, с. 65].

На «високій місії» виховника-учителя стосовно статевого виховання дітей та молоді наголошував відомий психолог із Галичини, професор Варшавського університету С. Балеї [7]. Він зазначав, що для виконання завдань морального та статевого виховання вчителі та психологи мають тонко володіти педагогічним тактом, мати великий життєвий досвід, а також користуватися «глибокою довірою» в учнівської молоді.

Розуміючи психологію молоді людини, С. Балеї давав рекомендації педагогічним працівникам, як правильно налагодити довірливі стосунки з учнями під час обговорення тем, які, зазвичай, не могли піднімати в розмові зі старшими, бо «лякаються насмішки чи здивування ... і воліють мовчати навіть тоді, як їм бажалось би пізнати погляд на ті речі зрілих, компетентних осіб» [6, с. 84].

Така упереджена позиція молодих людей стосовно обговорення з дорослими статевих питань, на думку С. Балея, в більшості випадків підтверджується невдалим досвідом попереднього спілкування зі старшими, які не змогли або просто не зуміли об'єктивно оцінити всю «трагічну велич молодечої проблеми». Для подолання такої «дразливої осторожності» учнів дослідник радив вчителям та психологам якнайщиріше перейматися проблемами молодого покоління та навчитися збагнути їхню цікавість: «Треба обласкавити молодого чоловіка, треба, щоб набрав він переконання, що його гадка, пориви та сумніви не є для старшого дивоглядні, що цей старший не тільки поводитьься так, неначе б усе те мало для його якусь вагу, але дійсно

сердечно й почутливо заінтересований у клопотах молодечої душі, і тоді аж розгорнеться перед старшим картина цієї душі» [6, с. 85].

Проблеми взаємодії школи та сім'ї з питань статевого виховання учнів знайшли своє відображення у поглядах відомого науковця та педагога, доктора філософії, професора Львівського університету В. Бригідера [38]. Аналізуючи тогочасний стан реалізації статевого виховання учнів в українських школах, дослідник подавав власне бачення організації цього процесу. Сучасна школа, казав він, ставиться до проблеми статевого виховання учнів так, начебто її зовсім «небуло й немає». «Для одних вистачає конкретизований аргумент, що молодь розпочинає полове життя після покінчення школи, отже в мурах її не доводиться про нього говорити, другі віддають усю справу домові, називаючи його самотнім чинником у тій справі» [37, с. 34].

В. Бригідер наполягав на повній неприпустимості ігнорування педагогами «сексуального питання» у процесі виховання підростаючого покоління в межах школи. Головним завданням школи, стверджував він, є «вишукати» всебічно розвинену особистість, тому вона (школа) «мусить звертати увагу на полове життя вихованця», позаяк «виховує не безполіх людей, а навпаки – полові істоти, для яких щаслива розв'язка пологої проблеми в пізнішому житті залежатиме, без сумніву, в великій мірі від того, як до цієї проблеми поставилася школа» [37, с. 34].

Варто зазначити, що В. Бригідер критично ставився до поглядів тих учителів, які вважали, що «полові проблеми» не потрібно піднімати в школі й радили вирішувати «полові питання» винятково в родинному колі. Висловлюючи повагу до інституту сімейного виховання, він усе ж був переконаний, що «сьогоднішній дім, за малими виїмками, не доріс до цього завдання. Він не тільки не знає, як за цю справу взятися, але здебільшого не має в нього навіть доброї волі й охоти нею зацікавитися» [37, с. 35]. Таку позицію батьків дослідник вважав «дивовижною», але знаходив їй логічне пояснення, оскільки усвідомлював, що «старання батьків спрямовані перш за все в

матеріальний бік дому й дитини, душа останньої для них завжди ще «terra ignota» [37, с. 35].

«Дивовижна постава» батьків та педагогів до здійснення статевого виховання дітей та молоді пояснювалася ще й іншими причинами, передусім загальною неготовністю тогочасного суспільства до публічного обговорення статевої проблематики, оскільки ці питання в «думці громадянства» вважалися гріховними, а навіть більше – «брудними та поганими». «Через такі погляди, – стверджував він, – збувається дитину, що ведена природною цікавістю, ставить на цю тему різні питання, мовчанкою або конструюються виминаючі відповіді й заспокоюється всілякими готовими, а негідними з правдою байочками. Зовсім не рідко стрічають дитину лайка, а навіть побої! Принижена таким робом, тратить вона раз на завсіди довіря до своїх виховників, через що утруднює їм виховну працю, а нераз навіть зводить її наслідки до зера» [37, с. 35]. Прогалину в знаннях діти заповнюють інформацією, яку надають їм «старші товариші» зі школи чи з неформального оточення, «підправляючи з правила свої пояснення порнографією й масними дотепами» [37, с. 35]. Переважно, зазначав В. Бригідер, такі відомості були невідповідними й передчасними для їхнього віку, та могли «до ґрунту» змінити психіку дитину та завчасно підштовхнути до раннього статевого досвіду, передусім до «онанії (мастурбації)» [37, с. 36]. У старших класах, вказував дослідник, учні зверталися до послуг повій («проституток»), що нерідко закінчувалося «венеричними недугами» [37, с. 36].

Унаочнюючи свої спостереження, В. Бригідер посилався на багаторічні дослідження польських науковців Лазовського, Ковальського й Сівіцького, які встановили, що 58% хлопців отримали інформацію про «тайну полового життя» вже у віці 9 – 12 років, «при чому ні одному з них не розкрито її батьками чи виховниками», а понад 80 % студентів Варшавського університету розпочали статеве життя ще у шкільні часи і 24 – 26 % з їх числа вже нездужали на венеричні захворювання у цей же період [37, с. 34–35]. Припускаючи, що ця сумна статистика не зовсім відповідає реаліям українських шкіл, автор все ж закликав вчителів та батьків не ігнорувати цієї проблеми, а налагодити тісну

співпрацю й активно займатися статевим вихованням дітей та молоді. «Батьки й виховники повинні рано приступити до освідомлювання, а не ждати, аж хлопці довідаються про все з невластивого боку й дадуться звести еротичній цікавості» [37, с. 37–38].

Сім'я і школа, на думку В. Бригідера, «можуть багато доброго зробити, наколи при добрій волі співділатимуть разом і підмогати один одного» та в майбутньому стануть осередками «раціонального статевого виховання молоді й таким робом по можности протиділати цій струї зла, яке несе само життя в сучасних формах суспільного ладу» [37, с. 37]. Усвідомлюючи необхідність залучення вчителів та батьків до просвітницької діяльності в контексті статевого виховання, учений наголошував, що статеве виховання не може зводитися лише до статевої просвіти. «Вплив умілого [полового] освідомлення, значить такого, що не тільки заспокоює жадобу знання, але дає його з ніжністю, теплом і любовю, не кінчається в сфері інтелекту, але сягає в ділянку почувань і волі» [37, с. 39]. Проблема статевого виховання дітей та молоді, на глибоке переконання дослідника, – прерогатива передусім школи, бо тільки вона, а не сім'я, що ще не була готова до виконання такої місії, могла комплексно вирішувати такі завдання.

Першочерговим завданням школи в питаннях статевого виховання, на думку В. Бригідера, була профілактична діяльність («профілякційна акція»). «Енергійна, профілякційна акція школи рішучою, але доцільною боротьбою запобіжить не одному половому промахові. Коли говорю про боротьбу школи, покладаю найменше надії на успіх кар, а більше на етичні, абстинентські кружки самої молоді, на похвальні виклади й відчити з відповідними проєкційними образами» [37, с. 41].

Характеризуючи «безпосередню акцію школи на полі сексуального виховання», В. Бригідер зазначав, що статеве виховання не може проходити відірвано від «загального виховання». На підкріплення своєї позиції, він цитував німецького філософа і педагога Ф. Ферстера (F. W. Foerster), який вказував, що «полове поведіння молодої людини є вислідом її цілого

виховання» [37, с. 41]. Доповнюючи Ф. Ферстера, В. Бригідер додавав, «що точніше знатиме вихованець, чого оминати, коли з правильним загальним вихованням йтиме в парі полове освідомлення» [37, с. 41].

Роздумуючи над тим, як правильно організувати «освідомлюючу акцію», В. Бригідер наголошував, що школа має проводити її із дотриманням двох «застережень»: 1) «полове освідомлення мусить стояти в органічному зв'язку з навчальним матеріалом і впливати з нього логічно й самозрозуміло для учнів»; 2) «на скільки воно переступає межі за лекційним матеріалом, або з ним у даній хвилі не пов'язане й стає навмисне й спеціально звернене до виховання полового – тоді мусить бути тільки індивідуальне, а в іншому випадку – колективне» [37, с. 41].

Для стійкого засвоєння знань статевої сфери, автор пропонував передусім проводити статево виховання та просвіту молоді під час вивчення таких шкільних дисциплін, як природа, гігієна та релігія. Він писав: «Нема предмету, що не давав би наректи полового освідомлювання безпосередньо, чи посередньо, коли є добра воля, педагогічний хист і такт у роботі. Все ж таки думаю, що наука природи, гігієни й релігії у сьогоднішній школі стоїть найближче з усіх предметів до справи полового освідомлювання» [37, с. 42].

Учитель природи, на думку В. Бригідера, «з натури свого предмету» міг би організувати, враховуючи вікові особливості школярів, колективне інформування дітей про особливості та механізми статевого життя, озброїти їх загальними знаннями щодо норм взаємин з представниками протилежної статі та правильного ставлення до питань статі. «Вказавши на половий гін як на загальний біологічний закон очистить учитель природи його поняття від цього пята бруду, гріха й потайности, що заборонює навіть говорити про нього голосно» [37, с. 43–44].

Шкільний лікар «на ґрунті, підготованім учителем природи», має проводити консультації та підготовку старших школярів та їхніх батьків у галузі медико-гігієнічних питань статевого виховання. «Коли натураліст практично розгляне справу зі становища біольогії, отже, в найширших межах то

завдання лікаря є звести її до вузких і роздивлятися полове життя в приміненні до людини, зі становища медицини. Тоді може ввійти в інтимне життя вихованця. Лікар повинен очевидно навести дуже тісний контакт із батьками й обмінюватися з ними поміченнями, важливими для полового життя дитини» [37, с. 44].

Насамкінець, характеризуючи фахівців, які мають насамперед займатися статевою просвітою молоді в школі, В. Бригідер висловлював щирий жаль, що священники практично не долучалися до такої роботи, а що гірше, взагалі упереджено ставилися до ідеї статевого виховання в системі шкільної освіти.

Отже, зазначимо, що упродовж 1918–1939 рр. українські педагоги, психологи, громадсько-освітні діячі (С. Балей, О. Барвінський, В. Бригідер, І. Герасимович, Ю. Каменецький, М. Коновалець, І. Костюк, С. Парфанович, І. Раковський, М. Чайковський, Я. Чума та ін.) на сторінках українських періодичних педагогічних видань неодноразово піднімали питання профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх.

Аналіз тематичних праць, уміщених на сторінках часописів Східної Галичини міжвоєнного періоду ХХ ст., свідчить про те, що в публікаціях значну увагу приділено не лише обґрунтуванню необхідності проведення цілеспрямованого та систематичного антиалкогольного, антинаркотичного й статевого виховання шкільної молоді, а й розробки такої системи запобіжної педагогічної діяльності, яка б змогла протистояти негативним явищам, передусім пияцтву, алкоголізму, наркоманії, розпусті, бродяжництву.

Висновки до другого розділу

У розділі проаналізовано чинники детермінації соціальних відхилень у поведінці неповнолітніх; здійснено інтерпретацію профілактичних ідей, пропагованих культурно-освітніми громадськими товариствами, що діяли на теренах Східної Галичини в 20–30-х рр. ХХ ст.; визначено основні напрями профілактики соціальних відхилень неповнолітніх у окреслений період.

Зазначено, що глибока трансформація суспільних відносин у Другій Речі Посполитій, зумовлена наслідками Першої Світової війни та повоєнними економічними та політичними негараздами, призвела до істотного посилення негативних соціальних явищ в дитячому та молодіжному середовищах («суспільних недугів»), основними виявами яких були безпритульність, масове пияцтво та «куренья тютюну», алкоголізм, наркоманія, статева розпуста, підліткова злочинність, суїцидальна поведінка тощо.

Розгляд наукових поглядів галицьких педагогів міжвоєнного періоду (О. Барвінського, П. Біланюка, В. Бригідера, Ю. Каменецького, І. Раковського, Р. Савицького, Е. Сельського, Л. Ясінчука) допоміг встановити, що у Східній Галичині, окрім загальних детермінант, суттєвий вплив мали регіональні чинники, які обумовлювали генезис відхиленої поведінки у неповнолітніх, а власне: складні соціальні, економічні, політичні умови буття українського суспільства в межах Другої Речі Посполитої; провальна економічна та соціальна політика польських властей на теренах Східної Галичини стосовно українського населення; денаціоналізаційна політика в галузі освіти, метою якої була повна полонізація освітнього простору; масове закриття українських навчальних закладів; утруднений доступ українцям до здобуття фахової освіти; створення проблем з працевлаштуванням для українських педагогічних працівників; поборювання та нищення українських культурно-освітніх та економічних товариств; заборона діяльності українських громадських дитячих та молодіжних організацій тощо.

Аналіз досліджуваних матеріалів підтвердив, що складні обставини, у яких опинилася Східна Галичина в міжвоєнний період ХХ ст., детермінували й розвиток ідей профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх в аспекті соціально-педагогічних перетворень, зокрема: поступове усвідомлення суспільної потреби швидкого реагування на соціально-негативні явища як на реальну загрозу для фізичного й морального здоров'я учнівської та студентської молоді; перетворення українських закладів освіти в профілактичні осередки, здатні протистояти посталим соціальним загрозам; активізація

освітнього простору українських шкіл в контексті профілактики соціальних відхилень; удосконалення підходів до організації профілактичної роботи з неповнолітніми в українських закладах освіти; підвищення професійного рівня педагогічних працівників з метою практичної реалізації профілактичних завдань; пропагування «абстинентських» ідей серед неповнолітніх, педагогів, батьків та серед широкого загалу; вироблення нових і вдосконалення наявних соціально-педагогічних форм і методів роботи з профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх; використання можливостей, досвіду і ресурсів громадських організацій для активізації профілактичної роботи в середовищі неповнолітніх.

Установлено, що провідними напрямками діяльності з профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх на теренах Східної Галичини у 20-30-х рр. ХХ ст. стали: недопущення вживання неповнолітніми алкогольних напоїв, тютюнових виробів, наркотичних речовин; підвищення виховної ролі українських закладів освіти у попередженні й подоланні соціально відхиленої поведінки дітей та підлітків; підвищення ролі сім'ї в профілактиці соціально відхиленої поведінки неповнолітніх; розвиток раціональної взаємодії школи та сім'ї з метою попередження й подолання соціально відхиленої поведінки у неповнолітніх; формування в дитини чітких моральних орієнтирів, позитивних ціннісних орієнтацій, культури поведінки, вольових якостей та почуття власної гідності; підвищення ролі спеціальних установ із перевиховання й виправлення протиправної поведінки дітей і підлітків; використання потенціалу учительських, просвітницьких, студентських, учнівських, «абстинентських» громадських і релігійних організацій з метою активізації профілактичної діяльності; активізація внутрішнього потенціалу дітей та молоді з метою виправлення й подолання негативних якостей і звичок, формування позитивно вмотивованого ставлення неповнолітніх до власного здоров'я та активного залучення їх до здорового способу життя.

Основні положення розділу викладено у публікаціях: [110; 114;116;118;119;125; 317; 448].

РОЗДІЛ 3

АКТИВІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ШКІЛ ТА ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ІЗ ПРОФІЛАКТИКИ СОЦІАЛЬНИХ ВІДХИЛЕНЬ У НЕПОВНОЛІТНІХ

3.1. Організація освітньо-виховного простору школи в контексті профілактики соціальних відхилень неповнолітніх

Відповідно до Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 р. метою української системи освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору [271]. Але ця мета буде недосяжною без активізації діяльності закладів освіти та позашкільних установ спрямованої на розвиток духовності й зміцнення моралі дітей і молоді та профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх.

Серед таких важливих та актуальних проблем, що неодноразово піднімалися у 20–30-х рр. ХХ ст. на сторінках західноукраїнських педагогічних видань, чільне місце посідає питання організації виховної та профілактичної роботи з дітьми та учнівською молоддю в школі та в позашкільних закладах. Ця проблематика була відображена й на сторінках українських педагогічних періодичних часописів та додатків до них, зокрема: «Учительське слово», «Світло», «Життя і школа», «Шлях навчання та виховання», «Методика і шкільна практика», «Учитель», «Українська школа», «Рідна школа» та ін.

Аналізуючи ідеї тогочасних українських науковців і педагогів-практиків, можемо зробити висновок, що в педагогіці 20–30-х рр. ХХ ст. відбулися ґрунтовні зміни в парадигмі мислення про процес виховання дітей та учнівської молоді. Українські педагоги, поряд із традиційним розумінням процесу виховання як цілеспрямованого і систематичного впливу вихователя на вихованців з метою привити їм толеровані суспільством якості, почали розглядали його як: а) підтримку природніх процесів психофізичного, розумового й соціального розвитку особистості неповнолітнього; б) організацію відповідного соціально-виховного середовища не лише в школі та в позашкільних освітньо-виховних закладах, а й у найближчому соціальному оточенні (сім'ї, родині, серед друзів); компенсування в разі потреби відсутності останнього чи активну протидію негативним його впливам.

Таке бачення дуже наблизило розуміння поняття «виховання» до сучасного поняття соціалізації, яке окреслює чітку взаємозалежність соціального середовища і процесу становлення особистості. Значний вплив на формування таких поглядів українських галицьких педагогів відіграли педагогічні ідеї знаних та часто цитованих у тогочасній педагогічній пресі західних науковців: П. Бергеманна, Дж. Дьюї, Е. Дюркгайма, П. Наторпа, Г. Кеншенштейнера та ін.

Завдяки їхнім ідеям немала кількість українських галицьких науковців та педагогів усвідомила, що виховання не може розглядатися тільки як процес впливу на неповнолітнього в системі координат «виховник-вихованець». До багатьох із них прийшло розуміння, що на розвиток і формування особистості неповнолітнього впливають різноманітні зовнішні фактори, тому їх необхідно враховувати та уміло використовувати в процесі виховання.

Інтенсивне наукове осмислення проблеми виховання підростаючого покоління в умовах повоєнного суспільства підштовхнуло багатьох українських педагогів до простого висновку, що процес виховання дітей та молоді нерозривно пов'язаний з профілактикою. Прийшло усвідомлення, що добре спланована й налагоджена виховна діяльність є одночасно діяльністю

профілактичною, адже формуючи у вихованців «високо суспільні духові вартості», виховник разом запобігає формуванню негативних ціннісних орієнтацій, які часто спричиняють відхилення у психологічному та соціальному розвитку дітей і молоді, у їхній поведінці, стані здоров'я, організації життєдіяльності та дозвілля. Попри те, що виховна діяльність має набагато ширше коло завдань, ніж діяльність профілактична, такий підхід міцно закріпився в тогочасній теорії і домінував у педагогічній періодиці Східної Галичини 20–30-х рр. ХХ ст.

Педагогічні ідеї стосовно налагодження ефективної виховної та профілактичної роботи української школи в умовах повоєнного суспільства спонукали багатьох українських науковців, вчителів, освітніх діячів висловлювати власні погляди на цю проблему та здійснювати пошук і вибір найбільш продуктивних ідей у цьому напрямі. Так, у статті Р. Савицького «Післявоєнна молодь» (*Рідна Школа*. 1937. Ч. 5–6) підкреслювалося, що виховання – «це річ і праця вельми складна», а «виховання молоді в нинішніх умовах є річчю ще тяжчою». Значне звуження ролі сімейної педагогіки у вихованні та соціалізації дітей, уважав педагог, «потягнуло» за собою величезну кількість проблем у сферу шкільного виховання, і «тому на це треба в нинішніх часах звернути виїмкову увагу» [288, с. 80].

На думку П. Біланюка, першочергове завдання «нового виховання» полягало в регуляції соціальної поведінки індивіда відповідно до цінностей і норм, що домінують у соціумі. Серед інститутів «нового виховання» особистості дитини провідна роль, уважав дослідник, належить школі [24, с. 294].

Характеризуючи виховні засоби школи, громадський діяч С. Конрад [158] зазначав, що організація школи з поділом на класи та об'єднання в них учнів «без різниці такого чи іншого походження, матеріального становища батьків та соціальної групи», повністю відповідає її виховним цілям. У класі, який, на думку С. Конрада, є своєрідним відображенням замкненої соціальної групи, у якій всі члени рівні, й пов'язані один з одним внутрішніми законами, правами й

обов'язками, найкраще розвиваються такі «високо суспільні духові вартості»:

- 1) «дисципліна, послух одному прововоді, здібність підпорядкувати свої особисті інтереси інтересам загалу»; 2) «почуття і розуміння солідарности, готовність допомогти іншим членам з даної суспільної групи, коли цього треба»; 3) «почуття пошани і вміння оцінювати людину на основі її дійсної вартости характеру, а не на основі її походження чи матеріального забезпечення» [154, с. 27]. Усі ці моменти, підкреслював дослідник, становлять основу соціального виховання, на них ґрунтується «клясова організація школи», яку не можуть замінити «впливи батьківського дому». І навпаки, «індивідуальне» виховання дитини часто завдає дітям непоправної шкоди. На думку С. Конрада, «такі люди можуть бути здібні до ганебних, антигромадських, ба навіть дуже неетичних вчинків, щоб тільки заспокоїти свої егоїстичні забаганки і мрії» [154, с. 27].

Велику увагу на сторінках періодичних педагогічних видань автори публікацій приділяли питанням пристосування виховного і навчального процесів до реального життя, ознайомлення учнів із соціальною дійсністю, оточенням і тими змінами, що в них відбуваються.

Школа, на думку науковця, педагога, громадського діяча, просвітянина І. Витановича [49], упродовж тривалого часу розглядалася державою як єдиний соціальний інститут, що відповідає за виховання дітей. Проте соціальні зв'язки «довоєнної школи», наголошував дослідник, були орієнтовані передусім на покращення навчально-виховного процесу і «мало мали контакту із своїми суспільними середовищами», так само, як і держава, «що опікувалася шкільництвом», мало цікавилася «життям і працею» своїх громадян.

Війна та повоєнна доба, продовжував І. Витанович, докорінно змінила баланс взаємодії держави та суспільства, створивши умови, коли офіційна влада почала активніше втручатися у приватне життя громадян та перебирати на себе функції, які ніколи їй не були притаманні. Такий «брак рівноваги» («суспільно-фізичної» та «суспільно-духовної») негативно позначився на

«новій школі», позаяк остання, «щоб належно виповнювати суспільну функцію, мусить розгублюватися в пошуках за виховними ідеалами» [50, с. 126].

Про нові виклики, які стояли перед українською середньою школою, роздумував педагог, громадський діяч та історик М. Терлецький [342]. Він стверджував, що загальноосвітня школа має здійснити прорив до якісно нової освіти, яка вимагає уваги до навчального змісту і методик, котрі формують світогляд; ціннісні орієнтації дітей шкільного віку, їхнє вміння самостійно вчитися, їхню здатність до самовдосконалення й самореалізації, також вміння й навички, необхідні для життєвого і професійного вибору [343, с. 113].

На думку українського педагога Д. Коренця, новий зміст української школи має формувати у дітей: почуття патріотизму, громадянськості, законслухняності, совісті, честі, толерантності як ціннісних орієнтацій, що мають бути «втілені» у норми поведінки особистості. Молодь, вважав педагог, повинна навчитися «громадянської дисципліни, карности, послуху законам, треба в неї виробити самостійний характер, визволити з під чужих культурних впливів, виробляти в неї почуття відповідальности за свої слова і діла, поборювати непорядність, неграмотність, егоїзм, матеріалізм, хамство, нахил до рабства» [160, с. 9].

Узагальнюючи, Д. Коренець сформулював основні, на його думку, соціально-виховні завдання національної школи: 1) «В школі треба подати молоді якуто суму знання, потрібного для розуміння нинішнього життя у всіх його головних проявах; 2) «Виробити у неї [молоді] думання, обсервацію, характер, почуття особистої і народної честі та достоїнства, навчити її солідної праці, любови всього рідного, витворити запал до духової праці і поступу, виробити віру у себе і свій нарід, чого в нас так часто і зріла людина немає» [160, с. 11].

Проблема належного виховання учнів і молоді була предметом дослідження українського громадського й освітнього діяча в Галичині Л. Ясінчука. Зокрема, у статті «Рідна Школа й молодь», що вийшла друком 1937 р. на сторінках часопису «Рідна Школа», він зазначав, що справа

виховання «правдиво вартісної» молоді – це найголовніше завдання, яке стоїть перед українською школою на сучасному етапі. Під типом «вартісної, суспільної людини» він розумів особистість, яка «вирозуміла на хиби, охотно спішить з помічу слабшим і потребуєчим, чи це буде друга людина, чи справа», яка «ніколи не знесе нікчемности й фалшу; гидиться лизунством; є людиною отвертою, повздержливою, свідомою своєї відповідальности перед громадянством і судом часу; вимагає багато від тих, що їх вирізняє, але ще більше від себе» [407, с. 107].

Пошук моделі виховання такої людини був вкрай актуальним для Л. Ясінчука. Розуміючи реалії, з якими стикалася українська школа в Галичині у 20–30-х рр. ХХ ст., потрапивши під вплив виховних систем і програм навчання, прийнятих польською владою, він пропонував звернути увагу на українські товариства, зокрема товариство Рідної Школи, які можуть допомогти «закінчити» «душевну формацію молоді», коли «школа кінчається» [407, с. 108].

Пошук моделі виховання майбутніх свідомих членів народу в міжвоєнний період був актуальним не тільки для українських педагогів, а й загалом для європейської педагогіки [379]. Галицький педагог П. Біланюк, зокрема зазначав, поділяючи ідеї Е. Дюркгайма та Г. Кершенштейнера і спираючись на них: «Чоловік стає людиною тільки через людину, тільки на тлі людського середовища набирається людина «образу і подібія Божого» [24, с. 295].

Підхід до шкільного виховання, в основу якого покладено «два головні постуляти виховання – суспільний і індивідуальний», П. Біланюк уважав прогресивним, позаяк, він «дає можливість учням виявляти себе індивідуально в збірній праці», пізнавати «належне йому місце», ставати «незаступним, тобто індивідуальним членом огортаючої його цілоти» [24, с. 296].

Окреме бачення проблеми організації навчально-виховної роботи в школі висловлював у своїх публікаціях [28; 29] професор Л. Білецький [27] та окреслював головні завдання, які мусить вирішувати українська школа в найближчому майбутньому з урахуванням новітніх досягнень педагогічної

науки та передового освітянського досвіду. Провідним завданням української школи, на думку вченого, є підготовка підростаючого покоління – «бути добрими громадянами свого народу, у всіх галузях життя, будівничими його добробуту, бути провідниками його економічного, культурного й політично-державного життя» [29, с. 24].

Розглядаючи проблему «організаційної праці шкільного виховання» Л. Білецький з'ясував «перше й основне» практичне завдання української школи – «підготувати людину до науки фахової (університет, політехніка й інш.) або в школах спеціальних і мистецьких, професійних, технічних і інших) або до практичного життя» [28, с. 41]. Однак, стверджував він, у суспільстві існує хибне уявлення про систему шкільної підготовки до «фахового знання». Л. Білецький критикував підхід, коли рівень школи визначали винятково за тим обсягом фактичних знань, які учні «механічно» засвоювали в процесі навчання. На його думку, в основу шкільної організації навчання потрібно на перший план виносити не «вправу пам'яті учня, не накопичення знання з усіх галузів шкільної науки», а «виховання мислення», у складі якого в гармонійному поєднанні відбуваються процеси інтелектуального, вольового й емоційного характеру [28, с. 41].

Його підхід підтримував і український педагог, журналіст та громадський діяч С. Конрад [158], який зазначав, що навчальний процес («навчання») має тісно переплітатися з виховним процесом та творити з ним нерозривну цілість. У практичному житті, наголошував він, набуті в школі знання, мають лише тоді значення, коли людина може їх з користю використати не лише для власних потреб, а передусім на благо свого найближчого оточення, суспільства та народу. Кожний шкільний предмет, кожна лекція, повинні розвивати виховні моменти: моральні, етичні, естетичні, суспільні і т. п., які є «напрямними цілостями» виховного процесу [155, с. 261].

Шкільне виховання, стверджував Л. Білецький, має розвиватися одночасно у трьох напрямках: 1) «в напрямку виховання інтелектуального зацікавлення»; 2) «вмілого й доцільного досягнення об'єктів

заінтересовання через певні вольові акції»; 3) «виховання духових емоцій в напрямі нормального розвитку почуття естетичного, морального, творчої і репродуктивної фантазії та виявлень інтуїції – і багато инш.» [25, с. 42]. Відповідно, шкільні дисципліни мають розприділятися таким чином, щоб вони «відповідно до своєї природи впливу на певну сторону душі ученика в повній гармонії розвивали духову його істоту» [28, с. 42].

Узагальнюючи Л. Білецький наголошував, що лише при такій організації навчання школа набуде вигляду «виховуючого» закладу, «бо тоді школа творить нормальних, живих людей і з певним напрямком мислення та світогляду» [28, с. 42].

До висвітлення окремих аспектів питання шкільного виховання українських дітей звертався у своїх статтях український письменник і педагог Д. Лукіянович [196]. На його думку, основні положення нової української виховної системи мають складатися з таких послідовних елементів: 1) «треба наставити всю виховну працю не на впомповування голого знання, а на плекання здорового тіла»; 2) «вишколення духових здібностей»; 3) «розвиток характеру, особливо вирощування сильної волі, рішучості, радісної відповідальности»; 4) «тільки наостаток розвиток знання» [195, с. 10–11].

Як і більшість тогочасних педагогів, Д. Лукіянович поділяв виховні засоби на дві основні групи: 1) запобіжні – «захищають молодь перед від'ємними впливами» та 2) «освідомно вишкільні», покликані розвивати «духовні сили, прикмети і при звичаєння» [195, с. 11].

Аналізуючи систему взаємин між «виховником та вихованцем», Д. Лукіянович вказував, що вони повинні базуватися на таких засадах: 1) з дітьми не може працювати той учитель, в «чийому серці не тліє любов до дітвори», позаяк вона має «заступити матерню любов і бути джерелом і регулятором наших метод і самої виховної праці»; 2) «основа взаємин виховника і вихованців – це правда, правдомовність та щирість» [195, с. 11].

Одним із пріоритетних напрямів виховної роботи в українській школі Д. Лукіянович вважав громадянське виховання – процес формування свідомого

громадянина, людини з притаманними їй особистісними якостями й рисами характеру, «державно-громадським» та релігійним світоглядом і способом мислення, почуттями, вчинками та поведінкою, спрямованими на побудову кращого «майбутнього своєї Батьківщини» [195, с. 12].

Українська школа, підкреслював громадський діяч та педагог В. Кузьмович [177], має питому виховну ціль, окреслену педагогічними ідеалами і власною програмою, а саме: «з дійсно здібної молоді витворити інтелектуальну еліту, спосібну до творчої, самостійної праці, що зуміла-б ставитись активно до оточення і складалася-б з людей, духовно повних і тугих» [176, с. 11]. Позаяк розвиток і виховання підростаючого покоління українців, наголошував він, відбувається у складних та несприятливих соціальних умовах чужорідного панування, то «рідне шкільництво» має акумулювати зусилля для досягнення такої амбітної мети шляхом: 1) створення окремих осередків «для керування суспільно-виховною сторінкою життя» у кожній українській школі чи гімназії. «До цього осередка належало би ціле внутрішнє життя школи з усіма організаціями молоді (пласт, шкільні крамниці, спортові, самоосвітні, протиалькогольні й аматорські гуртки з її збірними виступами (концерти, національні свята, збірки на Р.Ш., Просвіту і гуманітарні цілі, ощадність, наукові прогульки, усі научні засоби школи, перш за все бібліотеки і читальні» [175, с. 12]; 2) взяти на себе ініціативу, щоб «надати тон і напрям двом справам: дошкільному і позашкільному вихованню» [176, с. 13]. Проаналізуємо зазначене докладніше.

«Створення окремих осередків «для керування суспільно-виховною сторінкою життя». В. Кузьмович обстоював думку, що головною запорукою ефективності виховного процесу в українських школах є передусім «проблема національного виховання» і його продуманого та систематичного проведення. Дослідник уважав, що кожен навчальний заклад, де навчаються українські діти, повинен стати осередком становлення громадянина-патріота України, готового брати на себе відповідальність за «добро своєї спільноти» й відмовитись «від зразків примітивної романтики і хоробливого сентименталізму» в процесі

виховання національно зорієнтованої особистості. Під національною зорієнтованістю В. Кузьмович розумів «подальше вироблювання почуття солідарности одиниці з добром і інтересами нації, яке в особняку повинно витворити своєрідну етику (підчинення свого «я» під інтереси збірноти), а в збірноті своєрідну публичну мораль (яка-б обов'язувала без зовнішнього натиску)» [176, с. 13].

Дошкільне і позашкільне виховання. На думку В. Кузьмовича, значна роль у вихованні, соціальному становленні, розвитку особистості української дитини належить дошкільним та позашкільним закладам, діяльність яких охоплює вільний час дітей та молоді, заснована на добровільності, особистісно орієнтованому підході до інтересів і здібностей кожного вихованця. Однак, зауважував автор, українська спільнота недооцінює ваги дошкільного та позашкільного виховання, «всі справи виховання залюбки спихає на школу» тому спроби їх налагодження нерідко наражаються на невдачі [176, с. 13].

Педагог наголошував, що дошкільне виховання є фундаментом освітньо-виховної системи, цілісного розвитку майбутніх громадян української держави, фундаментом творення нового національного освітнього процесу. «Без опанування дошкільного виховання не можлива є розбудова українських шкіл, а недостача впливу на позашкільне виховання рівнозначна з резигнацією з впливу на десятки тисяч молодих душ», оскільки не всі діти українців мають змогу вступати до «своїх» шкіл, а тому останні «виховують лише малесенький відсоток усіх українських дітей у шкільному віці» [176, с. 13].

Як підтверджують досліджувані матеріали, педагогічні ідеї з приводу ефективної виховної роботи школи спонукали українських науковців, педагогів, вчителів-практиків висловлювати власний погляд на цю проблему.

Так, педагог Д. Лукіянович надавав великого значення фізичному вихованню, оскільки вважав його «підложжям» для «духової праці і розвою» та «гартування духа». Він зазначав з цього приводу у статті «В справі виховання в бурсах» (*Українська школа*. 1943. Ч. 1–3 (7–9)), що «при послабленій фізичній тугості народу слабне й духовна тугість, не вибиваються таланти. Не вільно

розвивати одну психічну сферу, занедбуючи інші; навпаки треба змагати до гармонійного духового розвитку» [195, с. 13].

Першорядної ваги у справі виховання підростаючого покоління Д. Лукіянович надавав розвиткові «інтелектуальних сил» учнів. Разом із тим педагог констатував, що «розвій інтелектуальних сил неможливий без рівномірного досконалення почувань», які лежать в основі духовного розвитку особистості. «Почування очолює духові процеси, бо ідея і воля як такі уявляють собою силу, але тільки в об'єднанні з почуванням виявляється їх повна вартість» [195, с. 13]. Дослідник уважав, що духовна культура людини буде неповною, якщо вона не володіє знаннями, які є основою моральної культури. Вчителі-виховники повинні культивувати у вихованців систему позитивних поглядів на життя, дати найнеобхідніші знання про емоційно-психічні й духовні потреби людини та навчити користуватися цими знаннями в житті, праці, взаєминах з іншими людьми, щоб «зробитися суспільно корисною людиною» [195, с. 13].

На думку Д. Лукіяновича, моральне вдосконалення дитини має посідати чільне місце у процесі виховання. Він його тісно пов'язував із процесом навчання, наголошуючи, що людські знання розвиваються завдяки «моральним спонукам шукати правди, часто з посвятою власних інтересів» [195, с. 13]. При цьому справжнім рушієм, який спонукає кожну людину до активних дій, є «особистий, чи матеріальний, чи моральний інтерес», заснований на егоїстичних намірах. Тож учителі-виховники, які у школі є носіями і провідниками морально-духовної культури, повинні «взяти в основу своїх завдань, мети і праці, розвій альтруїстичних почувань у вихованців», пристосовуючи «особисті їх почування до загальних виховних цілей» [195, с. 13].

Не менш важливим для українських педагогів, уважає Д. Лукіянович, є підтримка «особистих почувань» вихованців, їхніх власних амбіцій, які можуть мати «побажаний вплив на цілість психічного життя, піднести інші почування,

зміцнити волю і побуджують до ініціативи, енергії діяння» за умови, що спирають на етичні та моральні норми.

Дуже цінною рисою характеру, яку треба плекати у вихованців є, за Д. Лукіяновичем, відвага. Він писав: «Відважний, довіряючи власним силам, вірить у перемогу над усіма труднощами, його життєздатність імponує оточенню й заспокоює нервових товаришів» [195, с. 14].

На жаль, стверджував дослідник, в українських школах часто можна зустріти дітей, «що їх від колиски» лякали видуманими страхіттями, згодом – кимось, хто сильніший, та привчали лише до покори. «Від сильного афекту інтелігенція слабне, – наголошував він, – від постійного переляку тратиться пам'ять, схильні до боязливості й боягузи не виробляють собі власних поглядів на справи, їм вигідніше переймати чужі думки, бо в себе не вірять, а шукають опори у того, кого вважають за сильного» [195, с. 14].

Ще один дуже важливий компонент морального вдосконалення особистості, який, на думку Д. Лукіяновича, потрібно розвивати у підопічних, – це «суспільно пристосована, сильна воля» (моральність волі). Як і особистість загалом, воля тісно пов'язана з усіма психічними сферами, вона накладає відбиток на функціонування інтелекту людини, на її сприймання, емоції, установки, самооцінку та багато іншого. Він уважав, що вольові якості формуються поступово у процесі виховання, стають рисами характеру й невід'ємною ознакою особистості, виявом її індивідуальності і можуть, отже визначати її життєдіяльність. «Хто хоче вийти переможцем із загальної боротьби буття – усе одно: чи одиниця, чи нація – мусить виробити в собі сильну, незломну волю, здобутись на енергійне діяння, на витривалість зусиль та змагань» [195, с. 15].

Д. Лукіянович виділяв педагогічні прийоми й засоби, за допомогою яких педагоги, батьки та й самі школярі, можуть «працювати над зміцненням волі» та «виробляти корисні спонуки параліжуючи шкідливі». До них він відносив: 1) «повторювання тих самих чинностей» – це передусім, фізичні вправи, фізична праця, вишивка, гаптування і т. п.; 2) «інтелектуальна праця», яка коли добре

усвідомлювати її кінцеву мету й виконувати її правильно, докладно, систематично, якнайкраще підходить для зміцнення сили волі та сили духа; 3) «зусилля, щоб панувати над собою, тобто підчинення імпульсів під контролем вищих сил духа» передусім пов'язані зі складовою частиною морального характеру та духовних сил школяра – внутрішніми переконаннями [195, с. 15].

Найважливішим завданням учителів, батьків та шкільних отців-катехитів, на думку українського філолога і педагога О. Макарушки [210], є «ублагороднення» кожної «молодої душі». З цього приводу він писав: «Хлопчина, що благородно думає, навіть при деяких хибках своєї вдачі чи темпераменту витворить у собі скорше й легше диспозицію для припинання нових зображень, ніж моральний дикун. У благородної дитини витворюються почуття совісності, які її склонюють до сповнювання шкільних обов'язків, плекання здорової амбіції й честі» [208, с. 11].

Першорядне завданням школи, наголошував О. Макарушка – це стати для учнів прикладом «взірцевої родини», а вчитель має стати «правдивим батьком дитині». Та, на жаль, констатував дослідник, «наша школа є ще за німецька, бо скомпліковані чинники родинного і приватного життя, які впливають на ученика поза школою, мають поки що перевагу над впливами школи» [208, с. 12].

Галицький педагог О. Горицвіт звертав увагу на те, що в контексті ідейного виховання української молоді важливою є особа «дорослого виховника» (вчителя і батьків), які мають можливість безпосередньо впливати на світогляд учнів. На думку педагога, для багатьох українських учителів, після того, як в 30-их роках ХХ ст. посилювався колонізаторський вплив на молодь, через спроби впровадження так званого державного виховання, нові реалії стали справжнім викликом, оскільки доводилося жертвувати національно-патріотичними почуттями на догоду офіційній владі. А така поведінка, навіть вимушена, твердив О. Горицвіт, часто мала негативний вплив на «ідеологію» молоді [69, с. 232].

За спостереженням відомого педагога та громадського діяча М. Чайковського, школа дає шкільній молоді дві цінності: знання й виховання. Обидві ці цінності потрібно подавати згідно з «нинішнім станом поодиноких наук і науки про виховання, а не в заскорузлому, перестарілому вигляді; тому не вільно сьогодні в шкільній праці промовчувати алькогольного питання» [378, с. 71].

Педагог мав чітку певність, що кожен учитель, у зв'язку з актуальністю проблеми, мусить бути підготовлений до антиалкогольного та антинікотинного виховання як теоретично так і практично. Для цього, констатував М. Чайковський, учителям необхідно поглиблювати свої знання у цій царині та постійно їх вдосконалювати. І аж ніяк педагоги не можуть ставитися до «цих студій» з упередженням, позаяк «факти, що їх подає алькогольогія, такі сильні, такі бючі», що потрібно бути справжнім циніком, щоб відверто ними нехтувати чи їх ігнорувати [378, с. 72].

Надзвичайно цікавим є бачення М. Чайковським «активної праці школи» в питаннях антиалкогольного та антинаркотичного виховання (п. 2.2.).

За П. Будзом, головним завданням виховання дитини у школі є «вироблення у вихованців усебічних прикмет характеру, що мали б керувати їх волею й усіма їх поступками як у особистому, так і громадському житті» [39, с. 18]. Найціннішою «прикметою характеру» він уважав дисципліну, на яку спирається все «життєве діяння вихованої людини». П. Будз розглядав особисту дисциплінованість через призму понять «громадської дисципліни» та «дисципліни порядку», які, мають першорядне значення, особливо в період воєнних потрясінь [39, с. 18].

За його визначенням, дисципліна – це «готовність підкорити власну волю авторитетові», а шкільна дисципліна – це готовність учнів виконати всі вимоги шкільних правил й усі розпорядження вчителя, чітке й організоване виконання ними своїх обов'язків, підкорення громадському порядку. Показниками високого рівня дисципліни є розуміння учнями необхідності дотримуватися її в школі, громадських місцях та в особистій поведінці.

З «виховного» пункту зору П. Будз, поділяв дисципліну на «зверхню» (зовнішню) і внутрішню (свідому). «Зверхня» дисципліна – це виявив беззастережного й відрухового виконання приписів та наказів. У шкільному житті вона застосовується як дієвий засіб для утримання «ладу і порядку» та спонукає до зосередження уваги [39, с. 18].

Педагогічна практика показує, стверджував педагог, що «зверхня» дисципліна вкрай необхідна в шкільному житті, проте «було б хибою обмежитися в школі лише до неї». На його думку, мета школи – виховати повноцінну людину, свідому своїх особистих, громадянських, суспільних, державних і загальнолюдських завдань. Тож школа має: 1) «поставити перед учнями високі ідеали добра, краси й загальнолюдської моралі, має виробити в учнів замилювання до праці, обовязковість, совісність, альтруїзм, громадський і суспільний змісл, культурність і взагалі всі прикмети повної, характерної, життєздатної, творчої людини»; 2) «виробити в учнів почуття особистої, громадянської й національної чести, щоб кожний із них міг сам собі кожночасно з'ясувати, що гідне, а що негідне, та щоб кожний із них зумів перед кожним своїм учинком призадуматися над потребою й доцільністю та способами свого поступування»; 3) «виробити в учнів свідомість відповідальности за їх учинки й поступки та самокритицизм і критицизм у оцінці поведінки товаришів» [39, с. 19–20].

Внутрішня, тобто свідома, дисципліна, на думку П. Будза, відіграє в житті людини надзвичайно важливу роль. На кожному життєвому етапі, на кожному суспільному «щаблі» особа «має над собою» певні соціальні «авторитети», яким «мусить підкорятися». До них він відносить: 1) владу; 2) закони, 3) інститут сім'ї; 4) соціальну спільноту; 5) батьківщину і націю. Окрім цього, зазначав дослідник, кожна людина має власний, «внутрішній авторитет» («голос совісти»), «що на нього складаються прикмети характеру, переконання, досвід, культура, мораль, виховання, а навіть звички» [39, с. 20], який уміє проаналізувати кожную справу з усіма її додатними й від'ємними сторонами та який стає керманичем людської волі» [39, с. 20].

За спостереженням П. Будза, у процесі виховання зовнішня й внутрішня дисципліни не можуть існувати паралельно або відірвано одна від одної. Вони мусять діяти одночасно, як єдиний чинник, що формує молоду людину. Дисципліна нерозлучна з «розумовим аналізом», і тому «треба її змалку виробляти вихованням». Школа, на думку педагога, якраз і є тією виховною інституцією, яка «має тут велике й вдячне поле до праці» [39, с. 20].

Шкільна дисципліна, зауважував П. Будз, є умовою нормальної навчально-виховної діяльності школи. За її відсутності не можна провести на належному рівні ні уроку, ні виховного заходу, ні будь-якої іншої справи. Вона є і засобом виховання школярів, сприяє підвищенню виховної ефективності діяльності учнів, обмежує їхні нерозважливі дії та вчинки.

У контексті зазначеного доцільно висвітлити погляди українських педагогів на проблему, що неодноразово заторкувалася на сторінках українських педагогічних періодичних видань: застосування методів покарання у процесі виховання неповнолітніх.

1943 р. український педагог П. Ісаїв [127] опублікував статтю під назвою «Звичка, кара й гін у вихованню», у якій аналізував такий специфічний метод виховання як покарання («кара»). Ставлення до цього методу в педагогічній теорії та практиці, вказував автор, завжди було неоднозначним – «від найсуворішого і якнайчастішого стосування їх як необхідного засобу аж до цілковитого виєлімінування поза дужки виховних чинників». П. Ісаїв підкреслював, що «вина і кара» – це основне питання моралі, яке присутнє «у всіх релігіях, філософіях, карних кодексах, в гарному письменстві, мистецтві й – педагогії», але ця проблема його цікавила передусім у «педагогічній площині» [128, с. 74].

Авторитарна педагогіка, наголошував П. Ісаїв, у всі часи була схильна до широкого вживання покарань у навчально-виховній роботі з дітьми та й загалом у суспільстві. Але такий підхід, стверджував автор, спрямований передусім на пригнічення особистості та формування «соціального раба». Він не заперечував проти використання методу покарань у педагогічній практиці,

проте застерігав від бездумного його застосування, наголошуючи, що сучасна українська педагогіка має використовувати метод покарання лише з метою загальмувати негативну поведінку вихованців.

Роздумуючи над методами і прийомами виховання, П. Ісаїв вбачав у покаранні своєрідний засіб удосконалення навичок гальмування негативних проявів особистості, що частково транслюються на колектив: «Ціль кари – це потреба, щоб вихованець зрозумів хиби своєї поведінки і рішився її змінити» [128, с. 75]. Для цього, вважав педагог, часто достатньою є «батьківська балачка в чотири очі», нагадування, догана чи похвала. На його думку, розмова з вихованцем сам-на-сам, у якій виховник повідомляє вихованцеві його провину і в якій виявляє прихильність до нього, іноді куди успішніша за всякі інші покарання.

П. Ісаїв наголошував, що педагогічно неправильне застосування покарань може нанести велику шкоду справі виховання, навіть призвести до погіршення поведінки неповнолітнього. «Покараний гостріше вихованець обурюється, в ньому родиться ненависть, лють і жага відплати, пімсти. Зігнана в підсвідомість лють намагається знайти для себе вихід і виявляється як жорстокість і брутальність супроти людей чи звірят навіть у пізньому віці», – наголошував дослідник [128, с. 74].

Не втрачають актуальності й сьогодні сформульовані автором критерії педагогічних вимог щодо застосування методів покарань. Передовсім, твердив П. Ісаїв, вони мають бути обґрунтованими, заслуженими та «співвідносними зі ступенем» провини: «Якщо проступків скоєно відразу декілька, то покарання має бути суворим, але єдиним, та за всі провини одночасно» [128, с. 74]. Також він стверджував, що не можна поспішати з покаранням, доки у вчителя немає впевненості у його справедливості: якщо не приносить результату, воно втрачає сенс.

Батьки та вчителі, за спостереженням П. Ісаїва, «відрухово схильні до кари», реагуючи на поганий вчинок дитини. Але, покарання, на його думку, – це передусім метод педагогічного впливу, який має попереджувати небажані

вчинки та гальмувати їх, викликаючи при цьому у дитини почуття провини перед собою та іншими людьми. Тож застосовувати його спонтанно чи відрухово є великою помилкою, оскільки цей метод вимагає педагогічного такту, ґрунтовного знання вікової психології і розуміння того, що одним покаранням справі не допоможеш. Окрім цього, переконаний він, покарання необхідно застосовувати лише в комплексі з іншими методами стимулювання поведінки, такими, як заохочення та схвалення.

Такої ж думки дотримувався і відомий український письменник, громадський і політичний діяч А. Чайківський, який у статті «Про завдання народнього учителя на селі» (*Учитель*. 1925. Т. 1.) зазначав, що покарання для неслухняного учня не повинно призначатися учителем «в спільчivosti». Він вказував, що учитель «караючи ізза горяча, може покарати в ряди годи невинного, або покарати його за строго. Се викликає почування кривди і воно не добре». Натомість «справедлива, обміркована на холодно кара ніколи не знівечить любови і пошани ученика до учителя», – наголошував дослідник [375, с. 15].

П. Ісаїв також звертав увагу на те, що покарання в жодному разі не може бути своєрідною «профілактикою» чи «про всяк випадок», принижувати гідність вихованця або завдавати шкоди його фізичному чи психічному здоров'ю і не повинно позбавляти дитину заслуженої похвали. При цьому застосування методів покарань залежить передусім від кваліфікації, вихованості, особистісних рис педагога, його авторитету.

Поділяючи погляди М. Монтессорі, П. Ісаїв уважав, що застосування покарань у сучасній педагогіці – це крайній засіб, який можна використовувати лише тоді, коли вже вичерпалися всі інші позитивні засоби. Він наполягав, що успіх виховного процесу значною мірою зумовлюється застосуванням методів стимулювання «корисної» [позитивної] поведінки дитини: схвалення, заохочення і лише у рідкісних випадках – покарання [128, с. 77].

На переконання П. Ісаїва, до «корисної» поведінки дітей спонукають передусім: 1) «звички та вроджені нахили, що їх слід якнайбільш

використовувати»; 2) «пошана й любов до виховника, яку слід здобути»; 3) «опінія однолітків»; 4) «самоуправні і самовиховні організації молоді»; 5) «повчення з цікавими й живими прикладами»; 6) релігія. Але «добра й корисна» поведінка, вважав педагог, має лише тоді «справжнє значення», коли вона випливає із внутрішнього переконання, бажання, імпульсу, любові, побожності та «взагалі із вищих спонук». Якщо ж основою «корисної» поведінки є страх перед покаранням, то вона «не є довготривала ні певна» [128, с. 77].

На думку українського педагога, громадсько-просвітницького діяча, одного з фундаторів національного дошкільного виховання А. Животка [93], різні виховні моменти, а передусім «момент кари», який часто використовувався у процесі виховання підростаючого покоління, «мають вплив і значіння яких ми недооцінюємо» [92, с. 72]. Дослідник стверджував, що «момент кари у вихованню наших дітей» часто «приносить багато болючих та жахливих наслідків» [92, с. 72]. Він був категорично налаштований проти фізичних та «психологічних» покарань і дав лаконічний, але ґрунтовний аналіз окремих заходів впливу на дітей, які вважав несумісними з «новою педагогією».

Будь-яке фізичне покарання, вказував А. Животко, «тягне за собою лихо в майбутньому, яке непомітно опановує єство дитини і відбивається на її здоровлю як фізичному так і духовому; впливає також на бік психічний» та призводить до «раннього індеферентизму, апатії, заляканости, а в дальшому – тупости та зникну правильного розвитку природних здібностей» [92, с. 73].

«Психологічні кари», наголошував А. Животко, маючи завданням «застидати дитину і таким робом вивести її на правдиву стежку», зазвичай «лишають в її душі глибокий слід» та часто призводять до «глибокого переживання їх наслідків, іноді навіть навіки» [92, с. 73].

Варто зазначити, що А. Животко не був категоричним противником застосування покарань до дітей у процесі виховання, але при цьому наголошував, що вони не можуть бути основним методом виховання, а лише

одними із «останніх способів» батьківського впливу чи впливу педагогів на дитину. Кара, на його думку, не може бути джерелом позитивної мотивації дитини, а лише пересторогою і допомогою в усвідомленні меж моральної відповідальності дитини та прикрих наслідків її порушення.

Страх і покарання, на думку педагога, є тими негативними «виховними» засобами, з якими свідомі батьки, а тим паче свідомі педагоги, мусять боротися «як з важкою, небезпечною хворобою, що віднімає у родини дитину, а у громади члена здорового і міцного духом і тілом, а дає натомість істоту безвольну, апатичну, часто духово розбиту, нервову» і загалом «той психологічний тип дитини, а в дальнішому дорослої людини, яка стає навіть шкідливою для людей й оточення» [92, с. 74].

А. Животко характеризував страх як найбільш небезпечну емоцію, яка порушує адаптаційні можливості дитини та нерідко стає причиною серйозних поведінкових проблем у майбутньому. «Ніяке почуття, – твердив педагог, – так не шкодить фізичному й духовому станові дитини, а звідси й розумовому розвитку її, як почуття страху» [92, с. 74].

Страх, як і будь-яка інша емоція, може бути корисною, коли точно виконує свої функції, а потім зникає. Він може бути позитивним лише тоді, коли має короткотривалий вплив і переживається дитиною у формі емоції, а не у формі почуття. Якщо дитина переживає страх у формі почуття, то наслідком цього, є зазвичай негативний вплив на різні структурні компоненти її особистості, що накладає відбиток на все її подальше життя. А. Животко наголошував, що «залякування й посіяння в її [дитини] душу зерен страху веде в майбутньому до певного ненормального поведження відносно скритості, до багатьох психічних ненормальностей, а іноді навіть до божевілля» [92, с. 75]. «Виховання», стверджував А. Животко, яке ґрунтується на покаранні та залякуванні, є надзвичайно шкідливим для психофізичного стану дитини й «виховує людей з глибокими недостачами, кволих, боязких душею» [92, с. 76]. Отже, підсумовував автор, «кождий з нас, хто підходить до дитини, повинен завжди пам'ятати, що тут не допоможуть жадні виправдовування, і що підходячи

до дитини, мусимо забути своє особисте, а працюючи з дітьми мусимо віддатися їм спокійно, витримано й ласкаво» [92, с. 77].

Варто зазначити, що українські педагоги звертали увагу на важливість нерозривного зв'язку виховання з профілактичною діяльністю. Український педагог В. Бригідер розглядав профілактичну діяльність школи у двох напрямках: 1) «плекання в ділянці етичного виховання сильної волі й характеру» та 2) «фізичне виховання молоді» [37, с. 40].

У його розумінні, профілактична діяльність школи може бути продуктивною лише тоді, коли процес статевого виховання «випереджується» вихованням у школярів сильної волі в контексті їхнього загального етичного виховання. «В міру як наближується полова зрілість тисячу разів важніша готовність волі за підготовку ума. Найбагатше гігієнічне знання й свідомість полових небезпек нічого не допоможе, коли людина в ході спокуси не має сили поступити згідно з приказом свого знання. Тому збереження молоді перед половою небезпекою являється більше питанням сили, ніж питанням знання. Полова педагогіка мусить бути перш за все педагогікою волі» [37, с. 40].

Другим напрямом, у якому, на думку В. Бригідера, повинна розвиватися профілактична діяльність школи в питанні статевого виховання, є фізичне виховання молоді. «Бездіяльність і фізична дегенерація – це найкращий ґрунт для всяких сексуальних збочень. Навпаки: фізична праця й гарт це найпригідніші умови сексуального здоров'я» [37, с. 41]. Він досить гостро критикував тогочасну українську школу за надмірне перевантаження її «духовою» культурою, через що учні перебувають, за його висловом, у своєрідній «абстракції». Він писав: «Коли школа стане мініатурою трудової суспільности, зв'язаною з життям, створеною для життя й праці, тоді проблема фізичного виховання найде гідну себе розв'язку, а сексуальне питання найвідповідніший ґрунт для раціонального поставлення» [37, с. 41].

1925 р. професор Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі С. Сірополко [306], помістив у часописі «Учитель» статтю «На шляху творення нової школи» (*Учитель*. 1925. Т. 1.), де доводив,

що, попри несприятливі «умови соціального устрою», важливо якнайшвидше запроваджувати виховні принципи нової школи в педагогічну практику українських навчальних закладів.

Усе, що пояснювало ідеологію змін в українській шкільній освіті, розкривало «істоту» виховних принципів «нової» школи, С. Сірополко постарався звести до таких тез: 1) нова школа мусить ґрунтуватися на культурі свого народу, прищеплювати любов до рідної мови й народу, плекати національну ідентичність; 2) нова школа мусить бути єдина в тому розумінні, що вона обслуговує всі верстви громадянства, дає можливість кожній дитині незалежно від соціального чи економічного становища батьків отримати рівний доступ до якісної освіти; 3) школа має налагодити тісну співпрацю з батьками, громадами та заручитися активною підтримкою з їхнього боку з метою належного виховання дітей; 4) виховний процес у новій школі має бути невід'ємним складником всього освітнього процесу і орієнтуватися на загальнолюдські моральні цінності; 5) нова школа – це школа праці, трудова школа, яка має надавати можливість учням самостійно розвивати закладені в них здібності, засвоювати нові знання, набувати вміння і навички, необхідні для подальшої трудової діяльності; 6) нова школа повинна не переобтяжувати голови українських дітей другорядними фактологічними знаннями, «відірваними від реального життя», а насамперед «навчити жити, а жити – значить пізнавати дійсність і перетворювати її»; 7) внутрішній «устрій» школи має будуватися не на основі авторитарної дисципліни, а спиратися на самодисципліну, що «утворюється умовами спільного життя та спільної праці учителя та його учеників»; 8) нова школа велику увагу повинна звертати на естетичне виховання учнів, яке має стати складовою частиною шкільного життя; 9) велику увагу нова школа має приділяти фізичному вихованню учнів, яке повинно спиратися на «духовий ідеал» й створювати умови для поліпшення розумового, морального й естетичного виховання; 9) нова школа повинна активізувати діяльність спрямовану на розвиток духовності та зміцнення моралі дітей та учнівської молоді; 10) нова школа повинна вживати заходів,

спрямованих на підвищення правової культури учнівської молоді, утвердження здорового способу життя; 11) нова школа потребує нового учителя, який має свободу творчості й «може самостійно вирішувати, на якому матеріалі, на яких його формах, себто якими методами найкраще можна розвивати й виховувати здібності дітей»; 12) відповідно повинна змінитися роль українського учителя, який з «урядовця» і «ремісника вчительського фаху», зв'язаного «розпорядженнями та обіжниками висшого начальства» має перетворитися на творчого й відповідального наставника, здатного допомогти дитині в залежності від її індивідуальних освітньо-виховних потреб [302;303;305].

Таким чином, на підставі проаналізованого, можемо зробити висновок, що західноукраїнська педагогічна громадськість (П. Біланюк, Л. Білецький, В. Бригідер, П. Будз, І. Витанович, О. Горицвіт, П. Ісаїв, С. Конрад, Д. Коренець, В. Кузьмович, Д. Лукіянович, О. Макарушка, Р. Савицький, С. Сірополко, М. Терлецький, М. Чайковський, Л. Ясінчук та ін.) приділяла багато уваги питанню використання потенціалу освітньо-виховного середовища «нової» української школи з метою оптимізації процесів виховання свідомої, моральної особистості, формування її системи цінностей, готовності до самореалізації в суспільстві та для ефективного вирішення завдань профілактики соціальних відхилень у поведінці неповнолітніх.

3.2. Потенціал учителя в контексті профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх

Характерною особливістю публікацій, присвячених різним аспектам проблеми подолання негативних явищ на сторінках українських педагогічних періодичних видань Східної Галичини міжвоєнного періоду ХХ ст. було розкриття потенціалу українського учителя в контексті профілактики соціальних відхилень серед дітей та учнівської молоді. Так, у цьому аспекті звертають на себе увагу статті М. Чайковського «Алькоголізм і школа»

(*Українська школа*. 1929. Ч. 1–4); Ю. Каменецького «Чи треба нам організації вчителів абстинентів?» (*Рідна Школа*. 1937. Ч. 19); І. Герасимовича «Праця учителя поза школою» (*Українська Школа*. 1942. Зшиток ½); В. Полянського «Праця в лучених клясах народної школи» (*Українська Школа*. 1942. Зшиток ½); Я. Кузьміва «Школа-село-учитель» (*Українська Школа*. 1942. Зшиток ½); Д. Лукіяновича «В справі виховання в бурсах» (*Українська школа*. 1943. Ч. 1–3 (7–9)); П. Будза «Як виробити дисципліну у школі?» (*Українська школа*. 1943. Ч. 1–3 (7–9)) та ін.

1929 р. професор М. Чайковський у статті «Алькоголізм і школа» (*Українська школа*. 1929. Ч. 1–4) обстоював думку про те, що українські педагоги несуть велику відповідальність за соціальне оздоровлення суспільної моралі та належне моральне виховання дітей та молоді. При цьому відомий педагог підкреслював, що процес формування моральної культури у підростаючого покоління значною мірою залежить від сформованості моральної культури самого українського вчителя, його національної свідомості та почуття обов'язку перед цілою українською громадою. Український учитель, казав він, є публічною особою, яка для інших є уособленням цілісної, світоглядно, морально і психічно урівноваженої особистості, здатної позитивно впливати на морально орієнтовану мотивацію поведінки дітей та шкільної молоді.

Особистість вчителя, його кришталеву чисту репутацію та високий моральний авторитет, підкреслював М. Чайковський, часто є для українських школярів єдиним джерелом правильних моральних орієнтирів, взірців моральної поведінки, яке оберігає їх від негативного впливу несприятливого соціального середовища. На його думку, «вчитель-абстинент уже одним своїм прикладом може багато більше доброго зробити, як не одна освідомлююча книжка чи брошура» [378, с. 73]. Він гостро критикував упереджене ставлення багатьох шкільних педагогів до профілактичної діяльності в «протиалькогольній ділянці», називаючи його цинізмом. Особливе обурення

викликали в нього вчителі, які відверто насміхалися над ідеєю «алькогольної абстиненції», особливо популярні серед шкільної молоді, зосібна тієї її частини, що була членами громадських організацій. Таке кепкування учений прирівнював до насміхання над чужими політичними чи релігійними переконаннями, глузування з чужої національності чи з людського каліцтва. Окрім цього, вважав дослідник, таке насміхання було ознакою дуже низької педагогічної культури педагогів, що негативно характеризувало в очах учнів увесь «учительський збір».

Більш конкретно з приводу активної участі педагогів у «протиалькогольному русі» висловлювався у статті «Чи треба нам організації вчителів абстинентів?» (*Рідна Школа*. 1937. Ч. 19) відомий галичанин, педагог, пластун та український громадський діяч Ю. Каменецький. Звертаючись до свідомого українського вчительства, він наголошував, що «алькоголізм є одним з найбільших суспільних лих», бо «впливає шкідливо на масове зубожіння широких народніх мас, а податкове пияцтво на виродження майбутніх поколінь». Тож, боротьба з алкоголізмом, наполягав дослідник, «нікому не повинна бути чужою», а особливо вчителям, покликаним «дбати про майбутність Нації й Держави». А для цього, резюмував Ю. Каменецький, «мусимо в першу чергу виховати тверезу молодь» [135, с. 267].

Питання громадянської відповідальності українських педагогів перед українським суспільством за процес морального, національного та громадянського становлення й розвитку вихованців порушував у статті «В справі виховання в бурсах» (*Українська школа*. 1943. Ч. 1–3 (7–9)) відомий письменник та педагог Д. Лукіянович. На його думку, розрив між моральними, правовими нормами суспільства і морально-правовою свідомістю значної кількості українських дітей, що виник внаслідок тривалого «виховання» в умовах «нещирої лояльності» до чужої держави («Польщі»), – це результат «неправильної» роботи педагогів. Українські діти, зазначав Д. Лукіянович, часто схильні до «недовір'я й обережності», а деколи й до «конспірації» у висловлюванні своїх істинних думок. Тож, українське суспільство очікує від

українських педагогів активної роботи в «ділянці світогляду і суспільно-політичних ідеалів», позаяк залишки описаної вище атмосфери «ускладнюють чесноту дитячої правдомовності й щирости» [195, с. 12].

Відомий український педагог та організатор українського вчительства в Галичині І. Герасимович намагався з'ясування причини, які заважають вчителю особистим прикладом, авторитетом надихати підростаюче покоління на те, щоб вести здоровий спосіб життя, досягати успіху в самостійному житті. Він прагнув пробудити свідомість українських вчителів та підштовхнути їх до пошуку ефективних методів і прийомів виховної та профілактичної роботи.

Відповідаючи на запитання, яким чином вчитель може приймати активну участь у подальшому житті своїх вихованців, І. Герасимович стверджував, той «повинен самий бути зразковим членом тих установ та організацій, в яких бажав би, щоб його вихованці були членами. Ввічливість в поведінці, точність, солідність і послідовність зеднають йому загальну пошану й довіря, і такий учитель стане духовним провідником своєї громади й добрим прикладом світитиме для цілої околиці» [64, с. 32].

Про важливу роль, яку відіграє робота вчителя в засвоєнні учнями правил поведінки у школі та поза нею, у вихованні почуттів обов'язку й відповідальності, писав знаний галицький педагог П. Будз. У статті «Як виробити дисципліну у школі?» (*Українська школа*. 1943. Ч. 1–3 (7–9)) він, зокрема, зазначав, що вчитель-виховник, який зумів виробити в учнів дисципліну, може оцінити наслідки своєї діяльності впродовж дуже короткого часу. «Учні поправно поводяться в школі й поза школою, є точні й совісні, додержують порядку, виконуючи завдані чинності, цікавляться наукою і виявляють активність підчас шкільних годин. Зростає теж в очах учнів вплив і авторитет учителя й школи. Затіснюється товариський зв'язок між учнями, будиться серед них шляхетна солідарність і емуляція, а ціле життя в класовій збірності нагадує життя в гідній і свідомій своїх завдань сім'ї» [39, с. 20].

Педагог В. Полянський, оцінюючи роль вчителя і характеризуючи завдання, які стоять перед ним в процесі соціального виховання неповнолітніх,

зазначав, що «діти – це відбиття середовища, серед якого живуть», тому «кожний учитель, мусить пізнати середовище, терен праці у всіх його складних проявах, мусить пізнати його світла й тіні, мусить уміти поставитися критично також і до своєї власної особи» [263, с. 18]. На думку дослідника, вчителі мають добре усвідомлювати високу мету своєї педагогічної роботи – виховання повноцінної, національно свідомої й високоморальної людини. У статті «Праця в лучених клясах народної школи» (*Українська Школа*. 1942. Зшиток ½) він писав: «Коли вчитель не почуває в собі покликання до вчительського звання, то краще не братися йому за це діло: стане він тільки шкідником у ділянці виховання молодого покоління» [263, с. 18].

Український психолог, педагог, випускник філософського факультету Львівського університету Я. Кузьмів [174] безпосередньо звертався до питання розкриття ролі вчителя сільської школи у процесі формування високоморальної, культурної, всебічно й гармонійно розвиненої особистості дитини зі стійкими моральними переконаннями, прагненнями до самоосвіти, самовиховання та самопізнання, здібної до соціально значущої діяльності.

Праця народного вчителя, зазначав Я. Кузьмів, ніколи не була легкою. Навпаки, «це звання» вимагає тривалої підготовки, «широкого» знання, досвіду і передусім «замилування». Відводячи народному вчителю вирішальну роль у здійсненні навчально-виховного процесу, Я. Кузьмів все ж вказував, що громадськість часто оцінює вчительську працю на основі діяльності «поза школою» та «всього, чого хто тільки хоче; лише не на основі його праці в школі» [175, с. 9]. Звичайно, вказував педагог, добрий вчитель не може «відгородитися муром від довкілля» та обмежити свою діяльність лише стінами школи, але й не може сконцентрувати свої зусилля суто в напрямі суспільної позашкільної праці. «Не буде добрим учителем той, хто механічно виконує свою роботу тільки в класі. Не буде добрим і той, хто в класі буває тільки тілом, думки його ширяють світом широким» [175, с. 9–10]. На думку Я. Кузьміва, «основне завдання вчителя – виховувати й навчати молоде покоління, розвивати духа і тіло дитини, впливати на її моральний устрій, але ж

широке поле суспільної позашкільної праці серед батьків не може йому бути чуже. Постійний контакт з батьками, це теж могутня зброя вчителя» [175, с. 10].

З'ясовуючи роль сільського народного вчителя в навчально-виховному процесі, Я. Кузьмів стверджував, що його педагогічна діяльність не може зводитися до «механічного навантаження» дитячих голів всілякими відомостями», а повинно бути пронизане «виховною думкою». Діяльність вчителя, продовжував Я. Кузьмів, не може обмежуватися лише «працею в годинах, визначеною поділом годин», оскільки «пізнання ближчого і дальшого довкілля, його природи та історичних памяток, гуртки молоді, опіка над молоддю, що закінчила школу, керування лектурою – це все в межах поділу годин не зміститься» [175, с. 10].

«Праця» народного вчителя «над селом», наголошував Я. Кузьмів, має здійснюватися у двох основних напрямках: господарському і культурно-освітньому. Але особливо важливою ділянкою, на думку педагога, є все ж культурно-освітня діяльність учителя в школі та поза нею [175, с. 10].

Значний інтерес викликають погляди Я. Кузьміва на проблему підвищення педагогічної майстерності та професійної кваліфікації народного вчителя. Він уважав, що для реалізації виховних завдань, учитель мусить повсякчас працювати над собою: «Щоб здобути вплив і пошану громади, мусить учитель визначатися криштальним характером і широким знанням. На нього дивляться очі молодших і старших громадян, які кожний невідповідний крок вмиль вичувають і суворо засуджують» [175, с. 12].

П. Будз теж виявляв турботу про забезпечення українських шкіл добре підготовленими вчителями, бо був переконаний, що, по-перше, саме в школі закладається основний фундамент моральності людини, від якої значною мірою залежить її майбутнє; по-друге, кожен із вчителів відповідальний за виконання цього завдання, позаяк поєднує в собі функції як учителя, так і «виховника».

На його думку, найдієвіші засоби й способи формування свідомої учнівської дисциплінованості – це: 1) «особовість» та приклад учителя-

виховника; 2) «підготовка вчителя до вибраного звання, тобто опанування речового навчального матеріалу, метод навчання й виховання та знання психіки шкільної дитини»; 3) «шкільна і домашня лектура»; 4) «гутірки і дискусії ведені з учнями на основі подій щоденного шкільного життя»; 5) учнівське самоврядування класу («класова самоуправа»); 6) співпраця з сім'єю («співпраця з домом»).

«Особовість» та приклад учителя-виховника. «Непохитність характеру, точність і обов'язковість, повага і ввічливість, доброзичливість та зацікавлення учнем, справедливість і виrozumілість – ось прикмети особовости вчителя, що зближують учнів до нього і виробляють у них повагу й прив'язання, а в висліді й послух до нього» [39, с. 20–21]. Учні, стверджував П. Будз, є дуже влучними і справедливими в оцінці своїх вчителів. Вони швидко зауважують слабкі сторони педагогів. Тож учитель мусить бути завжди «неначе вояк на стійці», бо учні стежать за його поведінкою й вчинками не лише в школі, а й поза нею.

«Підготовка вчителя до вибраного звання, тобто опанування речового навчального матеріалу, метод навчання й виховання та знання психіки шкільної дитини». Учитель – ключова фігура педагогічного процесу, наголошував П. Будз. Його особистий приклад – могутній чинник виховного впливу. Спілкуючись з учнями учитель виховує їх не тільки словом, а й усіма своїми якостями. Вплив авторитетного педагога на учнів залишає відбиток на все їхнє подальше життя. Тож «учні вже від першої появи вчителя в класі пильно йому приглядаються, обсервують його й горе тому вчителю, що йому не вдасться знайти відповідного підходу до учнів вже при першій зустрічі з ними, бо перше враження завжди найсильніше» – зауважує автор [39, с. 21].

На думку П. Будза, позитивні якості вчителя становлять основу його авторитету – визнання учнями його інтелектуальної й моральної сили та переваги. Він пише: «Вчитель, мусить завжди імпонувати учням у класі під кожним поглядом», «мусить бути всебічно підготований, як під матеріальним, так і під методичним поглядом» [38, с. 22].

Але навіть найкращий педагог не завжди, за спостереженнями дослідника, може зацікавити всіх без винятку учнів. На це є об'єктивні причини: у класі можуть бути різні типи дітей – «спосібні й неспосібні, спокійні й рухливі та розтріпані, активні й байдужі та нездарні, пильні й ліниві, обов'язкові й необов'язкові тощо» [39, с. 22]. Це може призвести до «захитання» дисципліни у класі. Проте, продовжував П. Будз, шкільне життя таке багате й різноманітне, що воно само дає можливість вчителю пізнати причини недисциплінованості учнів та дібрати індивідуальні виховні методи, щоб її усунути.

«Шкільна і домашня лектура». На думку П. Будза, найбільше цінного та суто виховного «матеріалу» для вироблення свідомої дисципліни у школярів дає шкільне й домашнє читання («лектура»). «В ній зустрічається учень із ясними і темними характерами як додатними й відємними прикладами людської поведінки. Учні, читаючи й обговорюючи під умілим проводом учителя призначену лектуру, глибоко переживають наведені в ній ситуації, проймаються ними, виідеалізують собі героя, обіцяють собі в душі ціле життя його наслідувати і таким чином формують власну особовість» [39, с.22].

Не менш цінним «матеріалом» для вироблення свідомої дисципліни в учнів, уважав П. Будз, є проведення вчителем виховних «гутірок й дискусій на основі подій щоденного шкільного життя». Під час таких бесід та дискусій учні мають аналізувати власні вчинки та поведінку, щоб дійти переконання, «що причини хиб, недоліків і невдач лежать якраз у нездисциплінованості», і навпаки, «здисципліноване виконання доручень приносить користь і добро для одиниць та класової, чи шкільної збірноти» [39, с. 23]. Ця форма виховної роботи, вважав дослідник, спрямована передусім на: попередження недисциплінованості школярів; формування у них правильних понять і уявлень про основні аксіоми поведінки, дисципліни, вимог школи та вчителя до особистості школяра; створення атмосфери співпраці, щоб педагоги не керувалися авторитарними методами у взаєминах із дітьми; формування

навичок моральної поведінки, оволодіння морально-духовними цінностями тощо.

Підсумовуючи, П. Будз наголошував, що обов'язком вчителя є «вжити всіх заходів, щоб учням зацепити такі прикмети зразкової дисципліни, які вийшли б на користь і їм самим і загалові, серед і для якого вони живуть» [39, с. 23].

Учнівське самоврядування класу («клясова самоуправа»). Стратегічною метою класного самоврядування, вважав П. Будз, є формування і розвиток соціально активної особистості з глибоко усвідомленою громадською позицією та підготовка до «громадянського життя». «Клясова самоуправа – це один із засобів, що виробляють в учнів особисті і громадянські чесноти» [39, с. 23]. Учнівське самоврядування значно полегшує вчительську працю, бо допомагає розширити діапазон спільної діяльності вчителя та учнів класу, створити спільний простір для творчого пошуку та ініціативи. Проте, вказував дослідник, для того, щоб учнівське самоврядування повноцінно запрацювало, необхідна кропітка, тривала та системна робота вчителя.

У народній школі П. Будз пропонував учителям, передусім «для вироблення свідомої дисципліни в громадянському розумінні», «замість класових самоуправ», послуговуватися іншою «відповідною методою», а саме: 1) доручати учням чергування («дижури») перед заняттями та на перервах, на прогулянках і під час шкільних свят; 2) чітко розподілити обов'язки серед учнів та призначити відповідальних за певні ділянки роботи у класі («вдержувати порядок, розділювати зшитки співучням, вести клясову бібліотеку» тощо). До виконання обов'язків відповідального за той чи той аспект діяльності в класі П. Будз радив залучати найменш дисциплінованих учнів, оскільки вважав, що в них може пробудитися «віра у власні сили, почування особистого авторитету, пошана для дорученої їм місії, що може не раз вплинути корисно на їх життєву поведінку» [39, с. 23].

«Співпраця з домом». Співпраця батьків і вчителів, на думку П. Будза, є багатофакторним, складним і суперечливим процесом, проте вкрай необхідним

для повноцінного виховання дитини впродовж усіх років її перебування в школі. Батьки й учителі по-різному долучаються до виховного процесу, в кожного з них є свої переваги та способи впливу на дитину. Перевага сім'ї полягає в емоційному зв'язку батьків з дитиною, а школи – у можливості спостерігати вихованця в природних умовах спілкування з однолітками, у процесі навчання тощо. Проте, і в перших, і в других, тобто і в батьків і в учителів, зазвичай немає повного уявлення про індивідуальні особливості кожної конкретної дитини, що суттєво ускладнює вибір найприйнятніших виховних впливів [39, с. 24].

У процесі виховної роботи вчитель-виховник, зауважував відомий галицький педагог та науковець Д. Лукіянович, повинен докласти максимум зусиль, щоб «видобути» зі своїх вихованців «усі можливі цінності» – фізичні, духовні, інтелектуальні, позаяк йому належить сповнити високу місію – підготувати молоде покоління до «життя», точніше, «заправити їх до життєвої боротьби» [195, с. 12]. Для досягнення цієї мети він має: 1) «наполювати на тіловиховних справах»; 2) розвивати «інтелект» учнів; 3) «розбуджувати і скріплювати почування та сферу волі», щоб «вихованець став характерною і сильною індивідуальністю, здисциплінованим працівником спільноти» [195, с. 12].

Провідну роль у реалізації окреслених завдань щодо виховання характеру молодшої людини Д. Лукіянович відводить вчителю-виховнику. Він виділяє також інші завдання, розв'язання яких допоможе педагогові «побільшувати скарб чеснот у своїх вихованців» та формувати у дітей «характер моральними засобами, продовжуючи працю до дому» [195, с. 18]. На думку Д. Лукіяновича, це привчати дітей до «скромності та ощадності», підсилювати «їх замилювання до ладу й порядку» [195, с. 18]. Для реалізації цих «естетичних» завдань дослідник радив вчителям та батькам привчати дітей з раннього віку до виконання домашніх (хатніх) обов'язків, позаяк «виробився у нас не в одній родині особливий звичай, що дитина, ходячи до школи, вже за весь час науки відчуває себе байдужою до турбот домашніх, і такою, що стоїть понад домом та

родиною, сепарує себе від родинних і домашніх зацікавлень, дозволяє, щоб рідні, а навіть батьки, обслуговували її» [195, с. 18]. «З цього ніби дрібного факту, – зауважував дослідник, – виростають великі шкоди; моральні: бо дитина вчиться егоїзму, недооцінює чорноробів, хоч би це були її найближчі; практичні: виростає на білоручку, затрачає зв'язок із реальним практичним життям» [195, с. 18].

Акцентуємо увагу на тому, що водночас на сторінках тогочасної педагогічної преси акцентувалася думка, що позакласна та позашкільна робота вчителя є необхідним елементом цілісної системи навчально-виховного процесу, який природно «добудовує» незаповнені проміжки соціального становлення особистості. Зазначимо, що досліджуваний нами період характеризувався активним пошуком нових форм позакласної та позашкільної виховної роботи. Цінними у цьому аспекті були погляди відомих галицьких громадсько-освітніх діячів, педагогів, науковців І. Герасимовича, С. Конрада, М. Паньчука, М. Терлецького, І. Филипчака та багатьох інших, які зосереджували увагу на проблемах організації спільної діяльності учнів і педагогів після навчальних занять, проведення конкретних просвітницько-пізнавальних та виховних акцій, розрахованих на масову чи диференційовану аудиторію.

Так, І. Герасимович у статті «Праця учителя поза школою» (*Українська Школа*. 1942. Зшиток ½) зауважував, що традиційна мета навчально-виховного процесу більшістю педагогами визначається набором знань, умінь і навичок, якими має оволодіти учень школи. Але такий підхід він уважав дуже спрощеним та недостатнім, оскільки для людини, на його думку, надзвичайно важливою є не так сума енциклопедичних знань, як здатність застосовувати їх під час вирішення тих проблем, що постають у процесі життєдіяльності. І. Герасимович писав, що «учитель не може бути тільки пасивним обсерватором і ментором, навпаки, він повинен брати живу участь у всіх проявах самоосвітнього, практичного, економічного й громадянського життя, служити досвідом і порадою, бути щирим приятелем, дорадником і духовим

керівником» для своїх вихованців навіть тоді, коли вони «вже покінчили школу» [64, с. 32]. Дослідник підкреслював, що учитель завжди повинен цікавитися тим, що роблять його вихованці, як використовують шкільну освіту в практичному житті, як дбають про свою подальшу самоосвіту, як поглиблюють знання в своєму фаху, чи беруть участь у громадському, культурному й економічному житті тощо [64, с. 32]. За І. Герасимовичем, учитель у цьому разі спонукає колишніх учнів до подальшого розвитку та підштовхує їх до змін у їхньому характері, вчинках і поведінці.

Педагог і письменник І. Филипчак [364] акцентував увагу на проблемі організації позакласної виховної роботи та наполягав на крайній необхідності залучення педагогів до позашкільної виховної та просвітницької діяльності. Спираючись на власний практичний досвід, він вказував, що неповнолітні, особливо в сільській місцевості, щиро цікавляться позакласними заняттями і долучаються до них за першої ж нагоди [374].

Питання про нагальну потребу запровадження по школах практики позакласної виховної роботи зі школярами та створення гуртків самоосвіти для української молоді піднімав на сторінках місячника «Світло» відомий у Галичині український педагог М. Паньчук. Проаналізувавши поточний стан справ, стосовно системи організації освітньо-виховної роботи з учнями в школі у позаурочний та позанавчальний час, автор дійшов невтішного висновку, що «школа полишила свою молодь в її змаганню до освіти з духом часу самій собі, без проводу й опіки» [243, с. 11]. І це при тому, вказував М. Паньчук, що позакласна та позаурочна робота є логічним продовженням навчально-виховного процесу. Українська шкільна молодь, твердив він, вже усвідомлено тяжіє до розумового, морального, фізичного й естетичного вдосконалення та шукає різні можливості на шляху до здобуття нових знань та практичних навичок.

Одним із таких шляхів, які відкрила для себе українська молодь, стало створення таємних «кружків самоосвіти», метою діяльності яких було поглиблення та розширення знань про «нові теорії, з природних наук,

філософії, (метафізики, етики) і особливо суспільних наук» та «в зв'язи з сими ідеями і науками багато труду присвячувано в кружках національному питанню» [243, с. 11].

Відсутність зацікавлення з боку вчителів в організації системної позанавчальної педагогічної роботи зі школярами, на думку М. Паньчука, часто призводить до дуже негативних, а деколи й трагічних наслідків. Він писав: «Молодий чоловік, вичитавши в творах одного філософа, що в людському життю більше горя, ніж радості, витягнув з того консеквенцію для себе і одного гарного дня відобразив собі життя. Перед історією відповідь за це не молодь, а сучасний суспільний лад, проти котрого борються й красні представники школи» [243, с. 11].

М. Паньчук критикував позицію тогочасних офіційних «шкільних властей», які до 1907 р. забороняли діяльність молодіжних гуртків при школах, вбачаючи у них загрозу для суспільного ладу через «революційність». Відповідаючи на закиди колег, які вважали, що в «середній школі молодіж не доросла до таких річей», стверджував, що «молодь висших клас давала собі досить добре раду з тими питаннями» і не потрібно «боронити молоді пізнати їх вже в середній школі, бо досвід учить, що навички і диспозиції, винесені з середньої школи, є незвичайно тревалі і приязнь з часів науки остає на довгі літа, а до ідеалів і мрій з тих часів часто вертаємо нашими думками і тугою» [243, с. 12].

М. Паньчук уважав, що існує «двоє користи» із легальних молодіжних гуртків : «реальна» – «себто присвоєне знання» та «формальна» – тобто набуті «душевні здібности, т.з. психічні диспозиції» [243, с. 12]. Автор підкреслював, що основним завданням гуртків є передусім «розбуджувати у молоді довіря до власних сил, охоту до самостійної праці над собою та інтерес до читання і науки», а переконувати молодь, що вона «нічого не знає і нездібна до самостійної праці над собою – вельми шкідливе» [243, с. 12]. Він категорично не сприймає зауваження «противників», які стверджували, що молодь «навіть висших клас середних шкіл має за мало знання, щоби виступати в ролі учителя

товаришів» та «любить вибирати собі затрудні теми до відчитів, що в наслідку того не може опанувати і зрозуміти предмету» [243, с. 12]. Такі закиди, наголошував М. Паньчук, слухні стосовно нелегальних гуртків, де молодь «полишена сама собі без проводу учителя», але зовсім недоречні стосовно гуртків легальних, оскільки такі «хиби» можна легко усунути «відповідною критикою і радою» учителя-провідника [243, с. 12].

Ще один докір «противників», який спростовував у статті «Кружки самоосвіти в школах» (*Світло*. 1921. Ч. 1.) М. Паньчук, – це твердження про те, що «заняття по кружках перетяжують і так обладвану шкільними обов'язками молодіж» [243, с. 12]. Українські діти, зазначав він, справді мусять багато часу приділяти вивченню «обовязкових й надобовязкових» шкільних предметів, проте «ті тенденційні знання», які вони здобувають у «не своїй школі» загалом приводять до отримання небажаних, з погляду «поневоленої спільноти» українців, «навичок, диспозиції та ідеології». Роль державної (польської) школи, твердив В. Паньчук, зводиться до того, щоб вкорінити в головах українських дітей ідею про те, що існуюче суспільство справедливе та гуманне, а роль учнів полягає лиш у «доброму його вивченні та відтворюванні». Підвалини цієї школи – це «квієтизм і філістерство, покірність і глибокий респект перед пануючим, недостача почуття власної гідности, здібність до совісної служби під всяким режимом, та трусливість і нездібність до ініціативи, до самостійного смілого діла за свободу і справедливість» [243, с. 13]. Така школа, на думку В. Паньчука, безперечно «відємно» впливає на бажання значної частини української молоді до «шкільної науки» та дає їй доволі багато вільного часу. «І хто хоче, щоби бодай частина молоді в критичнім часі свого полового дозрівання не займалася еротичними і черевовгодними думками й ділами, той не буде виступати проти занять учеників по кружках, ходьби ті заняття були тільки забавою, бо буде це забава ідейна» [243, с. 13].

«Піддержування і поширювання» ідейності серед шкільної молоді В. Паньчук визначав як надважливе і «вдячне завдання кружків». Педагогічна підтримка гурткового руху з боку українського вчительства, стверджував він,

особливо в умовах, коли українська молодь навчається в «чужій», а не «рідній» школі, є чудовою можливістю формувати її світогляд з позицій українських національних інтересів.

На тому, що сучасне шкільне виховання неповнолітніх має спиратися на різні «відповідні організаційні форми», неодноразово наголошував у своїх публікаціях відомий педагог, журналіст та громадсько-освітній діяч С. Конрад. У статті «Ідея співпраці та молодь» (*Рідна Школа*. 1933. Ч. 20–21) він, зокрема, пише, що «цей новий напрям виховання рад би бачити молодь в різних відповідних товариствах та організаціях, бо лише на тлі виховного впливу цілого суспільного середовища – може виховатись воля одиниці – але воля не егоїстична, а воля усупільнена» [157, с. 323].

Підтверджував цю думку й інший український педагог та громадський діяч, професор стародавньої історії в Українському високому педагогічному інституті у м. Празі М. Терлецький. У статті «Українське приватне середнє шкільництво» (*Українська школа*. 1938. Ч. 7–12) він акцентував увагу на тому, що «школа має не тільки вчити, але також і то передовсім виховувати». На його думку, воєнні потрясіння, що привели до «заломання і зміни світогляду» молодого покоління, спонукали українське суспільство до переосмислення попереднього досвіду педагогічної практики, пошуку нових освітніх концепцій та приведення змісту, форм, методів навчання, а передусім виховання у відповідність до вимог та потреб новітнього часу [343, с. 114].

Проблема управління виховним процесом, твердив М. Терлецький, є однією з найактуальніших у практичній діяльності загальноосвітнього навчального закладу. Педагоги часто забувають, що вони є «важним виховним чинником» у школі та нерідко переоцінюють такий педагогічний процес, як процес самовиховання, забуваючи про те, що мають «до діла з дітьми» і що «ум дитини щойно розвивається, отже не можна і не треба ставити вимоги у всьому самостійно доходити, бо це неможливо...» [343, с. 114]. Дослідник підкреслював, що вчителям «конче треба творити виховні ситуації, які

розвивали б у молоді почуття, що їх бажаємо розвинути, але усе це не значить, що роля вчителя другорядна, що молодь має сама виховуватися» [343, с. 115].

У ділянці самовиховання молоді М. Терлецький великі надії покладав на громадські дитячі та молодіжні організації, «бо часто більший вплив на молодь мають її провідники-товариші, вони ж психічно їм ближчі» [343, с. 115]. «Найкращою організацією молоді» він вважав Пласт, який трактував як окрему соціально-виховну інституцію, що допомагає дітям та молоді засвоювати позитивний соціальний досвід, формувати соціально значущі установки та уміння просоціальної поведінки [343, с. 115].

З цього приводу висловлювався і С. Конрад, вважаючи, що дитячі та молодіжні громадські об'єднання є якраз тим важливим суспільним інститутом, що на практиці вирішує актуальне педагогічне завдання – соціальне виховання дітей і учнівської молоді через «впоювання ідеї в життя молодого покоління та надання можливості молоді самостійно діяти» [157, с. 323].

Оцінюючи виховні (соціалізуючі) можливості дитячих та молодіжних громадських організацій, С. Конрад підкреслював, що «організації молоді» створюють «підложе, на якому утревалиться в молодечій душі ідея суспільної співпраці, організації, добровільного солідаризування для досягнення відповідних цілей» та «виховують людей для праці, вціплять солідарність в обличчя ідеї, суспільний альтруїзм, розвинуть політичну культуру та ініціативу» [157, с. 323].

За С. Конрадом, наступним етапом у процесі соціального виховання є виховання національне. Існує, переконаний він, тільки «одна різниця між суспільним та національним вихованням» – це «суспільний чинник», який «зміцнює нахил до соціального пристосування» [157, с. 323]. Національне виховання («національний чинник»), зазначав дослідник, – це «найвища ідея», створена упродовж віків самим народом, що «організовує цілість виховання» та якій «мають служити поодинокі цілі окремих одиниць» [157, с. 324].

На його погляд, провідними цілями «сучасного» виховання підростаючого покоління українців є: 1) «вціплювання організаційного хисту в

духове життя нашої молоді»; 2) «підпорядкування усіх організаційних виховних чинників найвищій національній ідеї» [157, с. 324].

Підсумовуючи зазначене, правомірно стверджувати, що галицькі науковці, педагоги, громадсько-освітні діячі були одностайними в думці про доцільність залучення широкого кола педагогічних працівників до роботи з учнівським контингентом на предмет профілактики негативних явищ. Вони наголошували на необхідності стимулювати активність загалу українського вчительства стосовно налагодження дієвої системи профілактики соціально відхиленої поведінки у неповнолітніх у умовах загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах.

Підкреслимо, що дослідження українських науковців та педагогів, які вивчали теоретичні та практичні аспекти проблеми організації шкільного та позашкільного виховання неповнолітніх на сторінках педагогічних часописів «Учительське слово», «Світло», «Учитель», «Українська школа» не втратили своєї актуальності і можуть слугувати потребам сьогодення та стати предметом подальших наукових досліджень.

3.3. Проблеми співпраці школи та сім'ї в контексті профілактики негативних явищ на сторінках українських педагогічних періодичних видань Східної Галичини (1918–1939 рр.)

Співпраця школи та сім'ї є однією з актуальних проблем сучасної педагогічної теорії й практики. Ефективна взаємодія цих двох провідних соціальних виховних інститутів може значно звузити сферу стихійного та некерованого впливу негативних факторів на підростаюче покоління, зробивши виховний простір цілісним і безперервним, забезпечити єдність виховного

впливу на дітей у школі та сім'ї, сприяти органічному поєднанню та взаємозбагаченню суспільного й сімейного виховання.

Вивчення цього питання в історичній ретроспективі дає змогу наповнити вітчизняну педагогічну науку новими матеріалами, які містять прогресивні ідеї та досвід учених, методистів і вчителів минулого, що допоможе віднайти відповіді на багато запитань, які гостро стоять перед сучасною вітчизняною педагогікою, зокрема, щодо налагодження співпраці та координації виховних впливів школи та сім'ї.

Соціальне здоров'я суспільства та держави, на думку українського громадського діяча й педагога С. Сірополка, напряму залежить від виховної діяльності сім'ї. На жаль, констатував він, «з розвитком суспільства та з ускладненням життєвих умов родина вже не є в силі забезпечити своїх дітей тим знанням і досвідом, яких вимагатиме від них боротьба за здобуття собі місця в житті» [308, с. 197]. На цьому етапі, вказував С. Сірополко, їй на допомогу приходять «другий чинник» виховання й освіти – дошкільні заклади та школа.

Такої ж думки дотримувався відомий український педагог, основоположник й організатор Пласту, доктор біологічних наук О. Тисовський [349]. Акцентуючи увагу на важливості родинного виховання та навчання, О. Тисовський наголошував, що сім'я аж ніяк не може замінити шкільної освіти «хоч би вже тому, що часто навіть інтелігентний дім не розпоряджає вимаганою в школі многосторонністю образування». Природнім обов'язком сім'ї, стверджував він, є передусім організація дошкільного виховання дитини таким чином, «щоби школа в своїй масовій виховній праці не потребувала боротися з хибами, яких сама не спричинила і які вже потім запізно направляти» [348, с. 2].

Для виконання таких завдань, вважав О. Тисовський, родина, а передусім батьки, повинні оволодіти новітніми педагогічними методами виховання, «щоби не допустити до утравлення таких елементів характеру, що їх пізніше годі буде безслідно викорінити а рівночасно дати дитині такий засіб життєвого

досвіду, який зберіг би її перед деяким шкідливим діланням масового виховання у школі» [348, с. 2]. Загалом науковець аргументував вибір саме цих «вчислених прикмет», детально аналізуючи кожен із них.

О. Тисовський зазначав, що дитина, яка «не плекана в достаточнім, свободнім руху на отвертому, чистому, здоровому воздусі, сипляюча в душних або задимлених тютюновим димом комнатах, змушена разом зі старшими пізно лягати спати а зате пересипляючи здорові свіжі ранішні години, невідповідно або мало живлена, злочинно поєна алкогольними напитками, носить в собі потім зароди незлічимих фізичних і психічних недуг і брак відпорности, що його значно збільшає довге годинне висиджування у школі» [348, с. 2].

Сама система шкільної освіти, твердив О. Тисовський, вибудувана таким чином, щоб «насилено втовкати в мозок знання вікової без упину зростаючої, щораз більше зложеної культури людства», а тому таку «наругу» без шкоди для здоров'я може витримати лише «направду здоровий молодий організм». Тож родина зобов'язана докласти максимум зусиль, щоб забезпечити необхідні умови для повноцінного фізичного й психічного розвитку дитини в передшкільному віці та дати їй «якнайбільший запас здоровля, щоби вона змогла школу «перебути»» [348, с. 2].

На думку педагога Д. Лукіяновича, сім'я («дім»), попри те, що має значний арсенал «своїх» виховних засобів («любов, правда – довір'я, вплив – послух») все ж односторонньо розвиває дитину, «з уваги на своє завдання і мету». Вона «не має спромоги підготувати, а тим більш впровадити дитину в ширші форми суспільного життя при сучасних дуже ускладнених суспільних, політичних, економічних і культурних умовинах і взаєминах, повних суперечок та колізій» [195, с. 11]. Навчаючи дитину чеснот, продовжував дослідник, «заправляючи» її до праці, батьки лише закладають підвалини її характеру, який повноцінно формується та розвивається у навчальних закладах, передусім у школі та «добрій бурсі». Проте, зазначив дослідник, школи та «бурси» в процесі своєї виховної роботи повинні використовувати ті ж виховні засоби, методи й підходи, якими послуговується сім'я, щоб «наскільки лише можна»

наблизитися до родинного життя, користуючись тими самими моральними засобами, до яких діти звикли вдома: любов, правда, «перші основи й початки праці» [195, с. 11].

Питанням взаємодії школи та «батьківського дому» в процесі виховання підростаючого покоління присвятив увагу у своїх публікаціях галицький професор М. Яцків. Зокрема, у статті «Завваги про самоврядування шк. молоді (*Українська школа*. 1933. Річник XVIII) він зазначав, що в післявоєнні роки дуже загострилися проблеми у сфері сімейного виховання дітей, головню через втрату батьківського авторитету. На його думку, батьки перестали виконувати свої найперші завдання – направляти, оберігати і встановлювати правила, полишивши «невимовно важний» процес виховання дітей та молоді «припадкові». А це, відповідно, призвело до значного звуження ролі сімейної педагогіки у вихованні підростаючого покоління [409].

Щоправда, у статті «Виховуймо словом і ділом» (*Рідна Школа*. 1935. Ч. 15-16) педагог О. Горицвіт зауважував, що часто втрата батьківського «авторитету», особливо в українських сім'ях, була зумовлена об'єктивними обставинами, адже старше покоління було вимушене «кривити душею» та не висловлювати в присутності дітей своїх справжніх думок, побоюючись переслідування з боку представників офіційної влади. Але «дитина живе в родині і не тільки слухає, що батько говорить, але ще більше слідкує за тим, що батько робить», – зазначав дослідник, і «горе тому цьому батькові, коли дитина переконується, що він фальшує». «Коли, – наголошував О. Горицвіт, – доросле покоління хоче виховати молодше покоління, мусить без упину доказувати свої ідеї реальними фактами» [69, с. 232].

Шукаючи виходу з цієї катастрофічної ситуації, М. Яцків висунув ідею, «щоби ролю виховника переняла на себе школа», і у своїй виховній діяльності «використала змагання молоді до самостійности, розбудила в ній почуття відповідальности за свої вчинки і привчила її до самодисципліни й самовиховання» [409, с. 67].

На проблемі взаємин сім'ї та школи акцентував увагу галицький педагог П. Кривоносюк. У статті «Вчімося виховувати назріваючу молодь!» (*Рідна Школа*. 1933. Ч. 9) [171] він вказував, що взаємодія сім'ї та школи як значуща педагогічна проблема почала усвідомлюватися українською громадськістю доволі пізно, лише після Першої світової війни. До цього моменту в українській педагогіці, на його думку, існував чіткий поділ виховання сімейного і виховання шкільного.

З аналізу висловлювань П. Кривоносюка видно, що його не задовольняв той факт, що сім'я і школа, як потенційні природні партнери у вихованні дітей, на практиці часто виявлялися супротивниками. Жертвами їхнього протистояння, на думку педагога, ставали діти, які, перебуваючи в епіцентрі «ворожих» взаємин, були вимушені пристосовуватися й лицемірити, що ставало джерелом аморальної поведінки.

Розуміючи, що єдність сім'ї і школи відіграє важливу роль у вирішенні завдань всебічного розвитку та виховання школяра, у набутті ним необхідного соціального досвіду, П. Кривоносюк виступав за зміну підходів нової української школи до проблеми взаємодії з сім'єю. Школа, зазначав педагог, повинна прагнути до такої взаємодії, проявляючи ініціативу, позаяк роль сімейного виховання та власне сім'ї як найбільш впливового фактора формування людини в післявоєнний період стрімко пішла на спад.

На думку П. Кривоносюка, окремі українські педагоги вже усвідомили необхідність контакту з батьками, що підтверджувала педагогічна просвіта батьків, інформування їх з приводу навчання й поведінки їхніх дітей, виклику батьків до школи тощо [170].

За його спостереженнями, почала змінюватися й сама українська школа, у практиці якої намітилися тенденції до пошуку шляхів зближення закладів освіти з батьками учнів. Проте ці зміни, вважав П. Кривоносюк, не стали системними, оскільки осмислення проблеми якісної взаємодії сім'ї та школи й надалі залишалися відкритими для більшості українських педагогів і батьків [169, с. 294].

Про кризу сімейних стосунків, яка безпосередньо зумовлювала проблеми у сфері виховання підростаючого покоління («Співпраця школи та родини в освітній справі». *Рідна Школа*. 1927. Ч. 1.) писав і український педагог С. Сірополко. На його погляд, у повоєнний період, в умовах системних національних, культурних, економічних утисків з боку польської влади на українське населення, відбувався поступовий процес руйнування української сім'ї як провідного соціального інституту виховання дітей. Однією з головних причин цього явища С. Сірополко називав важке економічне становище українських родин, за якого батьки не мали належної можливості для ефективного виховання своїх дітей. Недостатнє матеріальне забезпечення сім'ї, яке «приневолює батьків віддавати всі свої сили й час на боротьбу за існування, так що не залишається в них вже ні часу, ні сил для виховання своїх дітей» [305, с. 3], зазначав автор, призводить до вкрай негативних наслідків. Це передусім – руйнування народних традицій відповідальності батьків за виховання дітей, їхня психолого-педагогічної неграмотність, «перекладення» всієї відповідальності за процес виховання на відомчі соціальні інституції, що породжувало, на його думку, непрості проблеми в царині сімейного («родинного») виховання.

У цій складній ситуації, стверджував С. Сірополко, школа й дошкільні установи не мають права «відгородитися від родини», бо лише їй належить «перше й природне» право на виховання дітей, а сама природа наділила батьків інстинктом любови до своїх дітей та поклала на батьків обов'язок дбати про їхнє виховання та освіту» [305, с. 3]. Батьківське піклування та любов до дитини утворюють серцевину родини, закладають основи громадянства і держави. І саме в сім'ї, підкреслював педагог, дитина засвоює основні моральні норми, опановує навички спільної праці, формує естетичні смаки, громадянську позицію, власні життєві плани тощо.

На жаль, на практиці школа та сім'я, вказував С. Сірополко, перебувають у стадії перманентної конфронтації: шкільні педагоги дають негативні характеристики родині, звинувачуючи її в самоусуненні від виховання власних

дітей та в педагогічній некомпетентності, натомість батьки упереджено ставляться до вчителів, підозрюючи їх у непрофесіоналізмі та звинувачуючи у «зверхності» та небажанні «співпрацювати з родиною» [305, с. 3].

На думку С. Сірополка, таке взаємне поборювання й суперництво сім'ї та школи шкодить насамперед інтересам дитини, яка, перебуваючи в епіцентрі «бойових дій», вимушена пристосовуватися та лицемірити, що призводить до проявів аморальної поведінки.

Конкретніше з цього приводу висловлювався відомий в Галичині український громадський діяч, політик, багаторічний директор гімназії «Рідна школа» в Дрогобичі, згодом інспектор «Рідної школи» В. Кузьмович [177]. У статті «Мої помічення щодо виховання, навчання й організації гімназій «Рідної Школи»» (*Українська Школа*. 1929. Ч. 1–4) він зауважував, що досить часто школа не може повноцінно розв'язувати свої виховні завдання через невідповідне «відношення дому до виховання» і, «через низький культурний рівень середовища» [176, с. 6].

За такого ставлення, наголошував В. Кузьмович, дитина наражається на незлічену кількість небезпек, особливо в період соціальних потрясінь, неправильно формуючи або втрачаючи духовні й моральні орієнтири. «Окруження повоєнного нервового, неспокійного, часто злочинного міста, важкі економічні і політичні умовини витворюють у дальшому атмосферу мало пригожу для розвитку додатних первнів духовности молоді» [176, с. 6]. Відтак, резюмував В. Кузьмович, «...на тлі важкої економічної і політичної дійсності, малої культурности середовища, слабих організаційних первнів суспільности, неостаточного вивінування самої школи», шкільна молодь «заплутується у протилежні тенденції поміж своїми істотними завданнями і твердою вимогою родичів, а наслідком того продукує людський матеріал, який і з огляду на свій рівень, і на професіональну та громадську активність, і на свою соціально-культурну здатність, не стоїть у ніякому відношенні до вложених у себе коштів і енергії» [176, с. 6–7].

За уявленням педагога С. Кривоносюка, співпраця школи та сім'ї має відбуватися на засадах рівноправного партнерства. Лише за такої умови, твердив він, батьки й учителі зможуть більш ефективно виконувати свої виховні функції, а виховні завдання, реалізовані в родині та школі, не суперечитимуть одне одному. Школа та сім'я повинні працювати так, щоб діти постійно відчували єдність виховних вимог, бо інакше це може призвести до відхилень у їхній поведінці.

С. Кривоносюк добре розумів, наскільки складно реалізувати таку виховну взаємодію на практиці та віднайти шляхи поєднання засобів виховання дітей у сім'ї з соціальними формами виховання. Але, на його думку, така співпраця не тільки можлива, але й може відбуватися реально, якщо школа візьме на себе роль організаційного і керівного осередку. Саме школа, вважав С. Кривоносюк, покликана домагатися відповідності змісту виховної роботи сім'ї, змістові суспільного виховання. І здійснювати це вона повинна через організацію систематичної роботи з підвищення педагогічної культури батьків, тобто через «педагогічне просвітництво» [169, с. 294].

Безумовно, вказував С. Кривоносюк, таке «освідомлення», не може зводитися лише до переліку обмежень і заборон на певні виховні дії, позаяк це не дасть бажаного результату. Він наголошував на важливих аспектах, які мають бути враховані школою у процесі взаємодії з сім'єю, а саме – зацікавленості батьків у підвищенні своєї педагогічної компетентності та в усвідомленні власних дидактичних можливостей [169, с. 294].

Педагогічні колективи українських шкіл, на думку С. Кривоносюка, володіють значним психолого-педагогічним потенціалом, завдяки якому можуть піднести рівень педагогічної культури батьків, надавати батькам суттєву допомогу у вихованні дітей та налагодити ефективні взаємини з сім'ями.

Питання взаємодії школи та сім'ї порушував у своїх публікаціях і відомий в Галичині педагог та громадський діяч, секретар та голова педагогічної наукової комісії ТВПУВ (Товариство «Взаїмна поміч українського

вчительства») у Львові, редактор журналів «Учитель» (1910-1914 рр.) і «Учительське слово» (1922–1939 рр.) – І. Ющишин [399]. Він був автором численних статей з теорії виховання й методики навчання та дидактики в народних школах. Зокрема, у статті «Бесіди з родичами», що вийшла друком на сторінках «Учительського слова», І. Ющишин проаналізував тематичні публікації різних авторів «з рідної і чужої преси» з метою «занотувати...поважніші голоси, які відзивають в тій справі» та «цифровими сигналами зазначити хід їхніх думок» [398, с. 19]. Першою у його списку була стаття І. Казанівського «Про взаємне довіре між школою та сімєю», надрукована у часописі «Учитель».

І. Ющишин виокремив та назвав ті «найважливіші причини», які на думку І. Казанівського, призводять до «непорозуміння між школою а домом». До них відніс: 1) страх дитини перед школою і учителем, штучно викликаний «не розважними і некритичними родичами»; 2) «чудернацькі інформації», які отримують батьки про школу і учителя від своїх дітей, «котрі завдяки слабо розвиненій здібности обсервації, аперцепції і буйній діточій уяві, найбуденніші і найпримітивніші факти та ситуації репродукують не раз дуже невірно, а нерідко на основі якихсь подій компонують формально цілі історії, за яких жерелом не знають де шукати»; 3) «в діточій злостивости, буйній уяві і чи просто галюцинаціях, на основі таких інформацій подражнюєть ся любов родичів до своєї дітини, а в наслідок того зроджуєть ся нехить до особи учителя і вороговане з цілою школою»; 4) «діточа молодеца енергія виливаєть ся доволі часто в нечемности, бундючности, сварках, лайках і бійках з товаришами, а се все знов викликує велике негодоване родичів, котрі на прояви діточої живої натури знають одинокий лік: строгу дісципліну, яка по їх розуміню, повинна гамувати буту дітий; колиж того нема, відповідно – так міркує наш чоловік – що в школі нічого не роблять»; 5) «не раз родичі ставлять до школи і учителя того рода вимоги і бажання, що вони рішучо противлять ся дісципліні і карности шкільній, законowi науки і вихованя а інколи навіть законам шкільним; учитель не може їх сповнити і от вам «ворог тяжкий» вже готов»;

б) «родичі не посилають точно своїх дітей до школи: учитель, ідучи за голосом своєї совісти, сповняє свій урядовий і горожанський обов'язок, тай виказує кару; се, очевидно, найбільша причина ненависти до школи»; 7) «родичі часто не хочуть, а частійше ще не мають за що купити дітям книжок або інших приборів, а учитель змушує їх до себе морально а се немало гніває родичів» [398, с. 19–20].

Однак, як зазначав І. Ющишин, попри гостру актуальність проблеми, І. Казанівський досить поверхово підійшов до висвітлення наболілого питання співпраці української школи та сім'ї, і тому його стаття, ставить більше запитань ніж дає відповідей.

Наступним об'єктом для аналізу, І. Ющишин обрав статтю дослідника О. Карштадта «Природні протиріччя між школою і батьківським домом», що була опублікована в журналі «Педагогічний Кругозір» (O. Karstädt. Der natürliche Gegensatz zwischen Schule und Elternhaus. Pädagogische Rundschau, Heft 11. Wien 1910).

О. Карштадт роздумуючи над суперечностями, що постійно виникають між школою та сім'єю в розв'язанні питань виховання та навчання дітей, об'єктивно, на думку І. Ющишина, пояснює їхню природу. О. Карштадт стверджував, що сім'я («родинний дім») і школа репрезентують дві сильні «ідеї в природі», котрі за своєю суттю є антагоністами. Сім'я, за словами й розумінням автора, – це «individuelle Freiheit» («свобода особистості»), а школа – «sociale Gebundheit» («соціальна спільнота»), й тому між ними існує та й завжди існуватиме «природний розлам» [398, с. 20].

За твердженням О. Карштадта, ще один вагомий чинник, що суттєво перешкоджає плідній співпраці школи й сім'ї у вихованні дітей – «консерватизм мас». Це, насамперед, стосується старших людей, особливо «середно-інтелігентних», підкреслював автор, які, часто не розуміючи тих змін та процесів, що відбувалися в тогочасній школі, «недовірливо, а той таки ворожо» на них реагували та намагалися нав'язати молодому поколінню свою систему цінностей та власне світосприйняття [398, с. 20].

Огляд статті О. Карштадта І. Юцишин завершував загальними висновками. На його думку, важливим моментом цієї публікації було окреслення проблеми реальних стосунків між «родинним домом» і школою. Автор, стверджував І. Юцишин, чітко аналізує суперечності, які виникають між цими двома головними виховними інституціями, і радить їх якнайшвидше усувати. І. Юцишин настійно привертає увагу читачів до того факту, що О. Карштадт, як й І. Казанівський, «ані слова не сказав» про те, як це «непорозумінє» слід подолати.

Останньою у списку публікацій, які проаналізував І. Юцишин, була публічна доповідь директора мюнхенської школи Р. Ролла (R. Roll) «Дім і школа» («Haus und Schule»), виголошена на громадських зборах 10 травня 1910 р. та опублікована на сторінках часопису «Pädagogische Rundschau» (Heft 12, Wien 1910).

Р. Ролл зазначав, що актуальною проблемою часу є зосередження уваги на питанні активної співпраці школи та сім'ї на засадах взаємного довір'я та інформування, без якої неможливе повноцінне та правильне виховання дітей і молоді. Проте, така співпраця, зазначав він, буде неможливою, якщо зацікавлені сторони не дотримуватимуться чітких правил, зокрема: 1) «учителі будуть шанувати в можливих границях індивідуальність родичів своїх дітей»; 2) «родичі будуть відвідувати частійше школу і «в чотири очі» інформувати учителів, а учителі на відворот, також «в чотири очі» станут говорити родичам святу правду про їх діти»; 3) учителі устроюватимуть товариські сходини на котрих будуть поучати людей о шкільній науці і вихованю, а при тім уділятимуть родичам інформацій, або від них пребирати»; 4) «родичі здобуватимуть чимраз більший вплив на справи шкільні засідаючи в радах шкільних і комітетах»; 5) «при школах будуть основувати ся спеціальні бібліотеки, на котрих находилиб ся журнали і твори педагогічного змісту; доступні найширшим кругам громадян» [398, с. 21].

Високо оцінюючи поради німецького педагога, які стосувалися змін в підходах до організації співпраці школи та сім'ї на засадах педагогіки

співробітництва, І. Юцишин усе ж із жалем констатував, що мало знайдеться «його і наших товаришів, що схотять послухати його мудрого голосу» [398, с. 21].

Проблема налагодження співпраці школи та сім'ї була у центрі уваги педагогічних поглядів учителя-практика з Галичини О. Власійчука. У рефераті, виголошеному на Другому краєвому з'їзді українського учительства в Коломиї, він сформулював власне бачення шляхів налагодження співпраці школи й сім'ї у прив'язці до сільської місцевості.

Основною причиною суперечностей між школою та селянськими сім'ями О. Власійчук називав «недовіре між народом і учителем». Відповідальність за такий стан речей він покладав насамперед на народних учителів. Часто вчитель, наголошував автор, не розуміючи «душі селянина, його психологічного способу думання» та не враховуючи «єго потреби й бажання», намагається з висоти свого «світогляду», нав'язуючи свої «думки і погляди», давати поради батькам щодо виховання їхніх дітей. Таке грубе втручання у сімейне виховання, зазначав О. Власійчук, природньо наштовхується на глухий опір з боку селянства, оскільки авторитет вчителя на селі «ще незрівно малий» [55, с. 6–7]. Він називає причини такого упередженого та нешанобливого ставлення до вчителя на селі: 1) селяни асоціюють народного вчителя з його попередником – малоосвіченим «дяко-учителем», якого не поважала громада; 2) шанобливе ставлення до вчителя підривають «дуки-богачі селяни» – «принципіальні вороги кожного поступу, розорителі всякої колективної роботи в громаді». «Найгірше те, – писав О. Власійчук, – що вони чуючи ся сильними економічно, навіть далеко не раз сильнішими від учителя, мають великий вплив у громаді і своїм цинізмом нищать найгарнійші пляни найідейнішого учителя»; 3) непорозуміння між вчителями і духовенством, яке зумовлене тим, що «богато старших священників в відношенню до учителя не можуть позбутися давньої психології і помітують учителем»; 4) власна провина учителів – «нетакт, дивна зарозумілість, перецінюване себе самого й свого становища, часто

непошановане навіть сивого волоса – отсе сумні об'яви, які часто стрічають ся у молодого особливо учительства» [54, с. 6–7].

Узагальнюючи, О. Власійчук зазначав, що поодинці ані сім'я, ані школа не будуть спроможні розв'язати всі питання виховного характеру. Тож, для уникнення розбіжностей у вимогах щодо виховання дітей вони змушені взаємодіяти й така взаємодія повинна будуватися на засадах обопільного взаєморозуміння та взаємоповаги.

Український філолог і педагог О. Макарушка теж не оминув увагою питання налагодження співпраці між «домом» та школою. У серії статей «До реформи середньої школи», які виходили на сторінках журналу «Українська Школа» впродовж 1930–1931 рр., він наголошував, що для створення повноцінного виховного середовища в тогочасних гімназіях, де навчалася молодь у віці від 11 до 20 р., «виховникам-учителям» необхідно спиратися на допомогу «дому».

Для реалізації поставленої мети та з метою «впливу на одиниці», які «виказували» відхилення у поведінці, О. Макарушка пропонував здійснити ряд конкретних кроків, зокрема: 1) впроваджувати, окрім «періодичних конференцій» з родичами, методичні виклади, «а радше розмови» для батьків («Elternabende»), метою яких буде навчити їх не «дивитися на школу й на професорів як на найтящих ворогів своїх дітей», що значно полегшить «шкільну працю»; 2) у процесі навчання учителі-предметники повинні «використовувати кождо нагоду для вказання на значіння й вартість моральности»; 3) дати можливість учням створити органи самоврядування та «відбувати товариські суди» над товаришами, які вчиняють дисциплінарні проступки та аморальні вчинки; 4) для виховання сильної дитячої особистості добирати та пропонувати дітям для прочитання відповідну «лектуру» – художні твори, «у яких виступають сильні індивідуальності» і які «є в стані виховати неодну хлопячу індивідуальність»; 5) заохочувати учнів до створення «корпоративних гуртків», учнівських, дитячих та молодіжних організацій – «для підготовки в душах нашої молоді інтелектуального й морального підложя». Особливу роль у цьому

процесі О. Макарушка відводив Пласту, який, на його думку, «чинить науці знамениту прислугу, розвиваючи бистроту змислів, так конечно потрібну для поглядової науки, не згадуючи вже про деякі інші цінності Пласту, що служать для ублагороднення молодії душі. Крім цього становить Пласт для дитини багате джерело тої життєвої радости, до якої дитина має природне право, як риба до води, і якої вчителі не сміють дитині віднімать» [202, с. 11].

Загальні питання взаємодії школи та сім'ї були розглянуті у статті «Українське приватне середнє шкільництво», опублікованій на сторінках «Української школи» у 1938 р. за авторством відомого педагога та громадського діяча д-ра М. Терлецького [342].

Аналізуючи стан співпраці тогочасної сім'ї та школи, М. Терлецький оцінював його як критичний і стверджував, що здійснюється вона лише в «теоретичній» площині, на практиці ж її майже не існує. Така ситуація, на його думку, є неприпустимою, позаяк виховні завдання, які ставить життя перед школою, як головною інституцією в справі виховання й навчання молодого покоління, є настільки складними, що без реальної взаємодії «дому й школи» вирішити їх неможливо. Відповідальність за таку низьку ефективність співпраці школи та сім'ї М. Терлецький покладає насамперед на вчителів, які «мало цікавляться позашкільним життям молоді» й тому «т.зв. ділянка домашньої праці учня в самій школі здебільшого неналаднана, вона теоретизується, і в практиці тільки одиниці цікавляться нею» [343, с. 111]. Школа, говорив дослідник, має звернути увагу на «ту ділянку роботи» та «дати все, що школа повинна і може дати». А це передусім «педагогічний вишкіл» батьків через «роботу» із «Батьківськими Кружками» і «т.зв. класовими патронатами» з метою підвищення їх освітнього та культурного рівня. Лиш за умови, що педагоги зможуть «прорватися» через «непідготовленість» та «байдужість» батьків й перетворять сім'ю на додаткове «середовище педагогічної культури», можна буде говорити про реальну співпрацю школи та сім'ї [343, с. 113].

Відомий педагог С. Конрад називав «дім і школу» «найважнішими середовищами», у яких проходить «складний процес фізичного й духовного

розвитку людини від найперших її днів аж до часу, у якому ця людина стає вповні здібна самотійно працювати для себе й громадянства» [153, с. 135]. Аналізуючи зв'язок, між цими двома «суспільними виховними установами», С. Конрад наголошував, що вони «так із собою міцно зв'язані, що ніяк не можна їх відривати від себе і взаємно виєліменовувати» [153, с. 135].

Він був противником поглядів тих учителів, які шукали розбіжності у виховних підходах школи та сім'ї й намагалися розмежувати педагогічні завдання, кожної з цих «суспільно виховних» інституцій. Така позиція, на його глибоке переконання, загалом негативно позначалася на ефективності навчально-виховного процесу та порушувала його цілісність і безперервність [153, с. 135].

Сім'ю («батьківський дім») С. Конрад розглядав як найважливіший та незамінний соціальний інститут розвитку дитини, де відбувається первинний процес її соціалізації й закладаються основи моральності та світогляду. Сім'я, на його думку, характеризується винятковою специфічністю свого психологічного клімату – «атмосфери батьківського дому», високий потенціал якого забезпечується таким надважливим чинником, як «вроджена любов батьків до своїх дітей» [153, с. 135].

С. Конрад виокремив ті виховні завдання, які першочергово має вирішувати українська сім'я: 1) «національно-суспільне виховання»; 2) «моральне виховання і пошана до релігійності»; 3) «виховання до праці» [153, с. 137–138]. Під «національно-суспільним» сімейним вихованням він розумів симбіоз громадянського, патріотичного, національного та соціального («суспільного») виховання підростаючого покоління, метою якого є підпорядкування особистих амбіцій людини інтересам суспільства, нації та держави.

Занедбаня батьками морального та релігійного виховання, на думку С. Конрада, загалом призводить до вкрай негативних наслідків для дитини та накладає відбиток на все її подальше життя. «Спершу дрібненькі, незамітні дитячі проступки, які не згоджуються з загальновідомими моральними і

релігійним принципами – ведуть поступнево до щораз більших злочинів, які опісля ідуть у розріз з законами та за які треба відпокутувати» [153, с. 138].

Трудове виховання дітей та молоді («виховання до праці») С. Конрад розглядав через призму його значущості для майбутнього держави та народу. Першочергова мета трудового виховання у сім'ї, на думку педагога, полягала у прищепленні дітям «виховних основ любови до праці» та «свідомої відповідальності за наслідки виконаної праці». Тільки в цьому випадку школа зможе навчити чогось нового, розвинути та удосконалити трудові навички дитини.

Сім'я та школа, зазначав С. Конрад, мають «спільну мету виховного впливу» – це «виховання дитини на чесного, характерного, ідейного члена громадянства, народу й держави, щоб у майбутньому своєю активною творчістю, своєю щоденною муравлиною працею причинявся він до збільшення економічних, культурних і суспільно-політичних надбань» [153, с. 135–136]. Досягнення такої амбітної мети, на його глибоке переконання, можливе лише в тісному поєднанні навчального та виховного процесів, що якраз і зумовлює необхідність співпраці вчителів і батьків та постійної взаємодії цих двох «виховних середовищ» – школи та сім'ї.

Аналізуючи, наскільки важливим є зв'язок між «батьківським домом» і школою для «правильного й доцільного виховання дитини», С. Конрад констатував, що існує він здебільшого в теорії. На практиці взаємодія цих двох «головних виховних середовищ» є вкрай напруженою і складною, й основною причиною таких напружених відносин є, на його думку, посилення взаємних претензій та звинувачень, які висловлюють вчителі та батьки на адресу один одного. С. Конрад писав: «Батьки дорікають школі, що вона не прислухається до їх голосу у виховних справах. Школа ж знову ставить теж свої вимоги до батьків, щоб вони зацікавились ближче вихованням своїх дітей, їх дисциплінованістю, їх поведінкою в школі й поза нею, осягами дітей в науці тощо» [153, с. 136].

Тож, на думку С. Конрада, для подолання труднощів у взаєминах школи та сім'ї, потрібно відійти від хибної практики контактування цих двох виховних середовищ лише з причин «коли йде мова про якісь окремі випадки недисциплінованості, поганих оцінок з того чи іншого предмету, невстигання в науці» тощо. Педагогічна взаємодія школи та сім'ї, твердив він, повинна здійснюватися на постійній основі, бо інакше виховний процес «ніколи не буде систематичним і повним», особливо, якщо ще й поділяти його «на якісь окремі випадки чи етапи», і це мають зрозуміти як вчителі, так і батьки [153, с. 137].

Організація й налагодження процесу повноцінної співпраці школи та сім'ї повинна покладатися насамперед на педагогічних працівників, позаяк «мало батьків ясно усвідомлюють собі значення і процес виховання дітей, а тим самим вони не розуміють і значення систематичної виховної співпраці дому зі школою». Школа, на думку С. Конрада, повинна перетворитися на «виховний університет для батьків», та «зв'язати їх зі школою як співвиховників». Тільки за такої умови батьки зможуть скласти вичерпне уявлення про зміст виховної діяльності школи та сім'ї, зрозуміти переваги й недоліки шкільного та сімейного виховання, навчитися «вживати найвідповідніших метод і засобів виховання» дітей.

Налагодження співпраці між «школою і домом», на думку педагога П. Будза, є можливістю мінімізувати недоліки шкільного й сімейного виховання та сприяти виправленню взаємних помилок і коригування виховних дій в напрямку вироблення навичок свідомої дисципліни. Він писав з цього приводу, «що контакт учителя з батьками роз'яснює дуже часто неодну проблему в ділянці шкільного виховання» [39, с. 24].

За С. Сірополком, сім'я і школа, є потенційними природними партнерами у вихованні дітей, які покликані «звести інтереси дитини до спільного знаменника» [305, с. 4]. Він стверджував, що гострота взаємин між школою та родиною, в «новітніх умовах» може бути знята. Для цього, необхідно щоб суб'єкти виховної взаємодії («родина і школа») вибудували чіткі правила комунікації, засновані на турботі про інтереси дитини.

С. Сірополко пропонував своє бачення шляхів розв'язання проблеми взаємодії школи та сім'ї у справі виховання дітей та шкільної молоді.

Перший – при кожній школі має бути організований батьківський комітет, «завданням якого є не тільки дбати про поліпшення матеріального становища школи, але й про поліпшення педагогічної справи даної школи» [305, с. 4].

Другий – організація шкільних свят, де батьки «можуть ознайомитися з успіхами школи (виставки творчих і ручних праць учнів, виступ учнів з деклямацією, співами, спортовими вправами й т. п.)»;

Третій – надання шкільним іспитам «прилюдного характеру», що дасть кожному батькові чи матері «нагоду пересвідчитися, що саме дає школа учневі, яких успіхів досягла школа за певний час» [305, с. 4].

Четвертий шлях «зближення школи з родиною» – створення спеціальних організацій, які б мали право «відвідувати родини, знайомитися з економічними й соціальними умовами життя, дбати про поліпшення гігієнічних умов, у яких перебувають учні, досліджувати причини недбалого відвідування дітьми школи, піклування сиротами й т. п.» [305, с. 4].

Школа, зі своєю особливою організацією й відповідними засобами, говорив С. Конрад, загалом прямує до тих самих виховних цілей, що й батьківський дім. Виховання дитини – це один згармонійований процес, продовжував автор, «що його годі розділити на які-небудь окремі частини, які можна приділити окремим виховним установам» [154, с. 25]. Але школа має у своєму арсеналі такі виховні засоби, які притаманні лише їй і які вона використовує для досягнення загальної виховної мети, зокрема: 1) «сама організація школи», що «своїм громадським характером повністю відповідає соціальному устроєві, в якому живе людина, та достосовується по змозі до життя, до якого мусить людина підготовлятися, себто виховуватися»; 2) «навчання», «яке ніяк не можна відірвати від виховного процесу, а яке мусить як основна складова частина цього ж процесу творити одну згармонізовану цілісність із вихованням» [154, с. 25].

За С. Конрадом, батьки, що вважають за єдине завдання школи тільки накопичувати в головах дітей масу знань, не пов'язаних із практичним застосуванням, з виховним процесом, не розуміють справжнього завдання школи. І саме в цьому полягає «друге важне завдання школи» – виховувати батьків. «Виховні впливи школи мусять іти у двох напрямках: учнів і батьків. І тут, і там виховний процес один і той самий. Інші будуть тільки виховні засоби, що ними вчителі послугуватимуться у виховній праці над батьками», – резюмував автор [154, с. 28].

Своєрідне узагальнення першочергових завдань, які стоять перед українською школою й сім'єю в питаннях співпраці, зробив С. Сірополко. Він зазначав, що школа завжди повинна прагнути до взаємодії з сім'єю. Але контакт школи з родиною на засадах взаємодії може бути встановлений лише за умови, що ці дві головні виховні інституції усвідомлюють: тільки спільними зусиллями вони можуть створити умови для повноцінного розвитку та виховання дитини й допомогти їй у набутті необхідного соціального досвіду. «Тільки в дружній співпраці обох чинників – школи й родини, – підкреслював відомий педагог, – є запорука нормального розвитку культури й суспільства, бо «без родинного виховання не може бути суцільного організму, без шкільного виховання не може бути планомірної громадської культурної праці, разом же те й друге виховання забезпечують поступ культури й суспільства» [305, с. 5].

Отже, цілком правомірно можемо стверджувати, що дослідження українських науковців, педагогів, громадсько-освітніх діячів із Східної Галичини міжвоєнного періоду ХХ ст., які досліджували теоретичні та практичні аспекти взаємодії школи та сім'ї в контексті профілактики негативних явищ на сторінках періодичних педагогічних видань Східної Галичини в 20–30-х рр. ХХ ст., не втратили своєї актуальності та можуть слугувати потребам сьогодення й стати предметом подальших наукових студій.

3.4. Екстраполяція історико-педагогічного досвіду в сучасну соціально-педагогічну практику

На основі узагальнення провідних ідей галицьких науковців та практиків міжвоєнного двадцятиліття ХХ ст. виявлено можливості екстраполяції історико-педагогічного досвіду в сучасну соціально-педагогічну практику, а саме:

- формування просоціальної поведінки у неповнолітніх;
- вироблення стійкості неповнолітніх до негативних впливів соціального середовища;
- налагодження партнерської взаємодії батьків, школи, вчителів, громадських організацій, місцевих громад, посадових осіб, представників засобів масової інформації для пропаганди здорового способу життя;
- використання позитивного потенціалу неповнолітніх;
- запобігання можливим ризикам і небезпекам соціального занедбання неповнолітніх та творчого розв'язання наявних проблем, пов'язаних із соціально негативною поведінкою дітей та молоді.

Формування просоціальної поведінки у неповнолітніх. Узагальнення міркувань українських науковців, педагогів та культурно-освітніх діячів дали змогу акумулювати основні ідеї та практичні поради стосовно налагодження профілактичної роботи з неповнолітніми з різними формами прояву соціально відхиленої поведінки, які можуть і сьогодні бути своєрідним орієнтиром у справі антиалкогольного та антинаркотичного виховання: 1) алкоголь негативно впливає на здоров'я людини, перебіг захворювань, тривалість життя; руйнує сімейні стосунки; знижує трудову активність; морально деградує особистість, провокує втрату людиною моральних цінностей; 2) важлива роль у справі антиалкогольного виховання належить школі; 3) учитель своєю поведінкою не повинен давати учням «лихого прикладу», мусить бути абстинентом, позаяк такий спосіб життя «може багато більше доброго зробити, як не одна освідомлююча книжка чи брошура, особливо, коли він тішиться

авторитетом і симпатією в молоді»; 4) антиалкогольне і антинікотинове виховання бажано «розбити на всі шкільні предмети»; 5) важливу роль в окресленій ділянці виховання відіграє «гармонійна співпраця» всього учительського колективу; 6) антиалкогольне виховання школярів вимагає створення антиалкогольного гуртка – «відповідного середовища, в якому молодь могла б поглибити своє протиалкогольне знання, закріплювати свої переконання та розвіювати свої сумніви»; 7) протиалкогольне виховання «вчить молодь шукати собі ідеалів і до них змагати»; 8) відповідним чином вихована молодь («абстинентська молодь») зможе кардинально вплинути на «отверезіння» «старших», а отже, виконати в такий спосіб, «велику культурну й національну місію» [6; 19; 37; 61; 62; 135; 145; 151; 157; 165; 170; 176; 232; 247; 279; 312, с. 61; 377; 378].

В аспекті зазначеного актуальною є наукова позиція Г. Клятта та Ю. Каменецького стосовно актуальності антиалкогольного виховання та формування стійких внутрішніх переконань у дітей та молоді стосовно вживання алкогольних напоїв. Молодь слід не лише інформувати, але й переконувати, чому не варто вживати алкогольні напої: «коли ж зрозуміє і освідомиться в алькогольному питанню, тоді сама добровільно перестане пити. Здається, скажу не на вітер, що по такому протиалькогольному вихованню, по такому напруженню волі в означеному напрямі можемо сподіватися тільки добра» [142, с. 65].

Для того, щоб сформувати стійкість у неповнолітніх до негативних впливів соціального середовища, соціальні педагоги, класні керівники, вчителі мають створити відповідне соціальне середовище, у якому школярі могли б здобути знання про шкідливість та наслідки вживання алкогольних напоїв, тютюнових виробів, наркотиків та розвіяти свої сумніви щодо безпечності їх вживання, сформувати уявлення про безпечну сексуальну поведінку.

Так, доцільним є створення у школі гуртків (до прикладу, «Здоровий спосіб життя», «Моє життя – мій вибір», «Спілкуємося без алкоголю», «Будь здоровий!», «Безпечна поведінка – головне правило життя», «Насильству –

НІ!»), які могли б охопити якнайбільшу кількість учнів різного віку. Однак зауважимо, що такі гуртки можуть функціонувати та розвиватися лише за умови наявності керівника (соціального педагога), який обов'язково мусить сповідувати ідеї повної абстиненції.

Окрім іншого, діяльність таких гуртків сприятиме формуванню в неповнолітніх вміння у кожному конкретному випадку зіставляти власну поведінку та поведінку інших людей із моральними й правовими нормами, коригувати свої вчинки відповідно до цих норм і вимагати цього від інших. Адже досить часто неповнолітні не усвідомлюють відповідальності за свої вчинки, не вміють аргументувати власну поведінку, не можуть протистояти спокусам.

Діяльність таких гуртків у школах сприятиме формуванню в неповнолітніх твердих моральних орієнтирів, позитивних ціннісних орієнтацій, культури поведінки, волевих якостей та почуття власної гідності; переконань про шкідливу дію спиртних напоїв, тютюнових виробів та наркотичних речовин, що є надзвичайно позитивним суспільним явищем, оскільки лише особи зі стійкими поглядами на переваги здорового способу життя здатні протидіяти негативним тенденціям соціального середовища.

Учні матимуть можливість ґрунтовно ознайомитися з «абстинентськими» ідеями, спираючись на спеціалізовану літературу; брати участь у профілактичних заходах як у школі, так і поза нею.

Ефективність діяльності таких гуртків залежить від повноти інформації про здоровий спосіб життя. Зауважимо, що прогалини в знаннях неповнолітніх досить швидко заповнюються інформацією, одержаною від однолітків (а це зазвичай негативна інформація) і від виробників тютюнових та алкогольних виробів, які прагнуть збільшити кількість споживачів.

Налагодження процесу повноцінної співпраці батьків, школи, вчителів, громадських організацій, місцевих громад, посадових осіб, представників засобів масової інформації для пропаганди здорового способу життя

першочергово має покладатися на педагогічних працівників, оскільки мало батьків чітко усвідомлюють значення такої систематичної взаємодії.

Школа, на думку С. Конрада, повинна перетворитися на «виховний університет для батьків» та «зв'язати їх зі школою як співвиховників». Тільки за такої умови батьки зможуть скласти вичерпне уявлення про зміст виховної діяльності школи та сім'ї, зрозуміти переваги й недоліки шкільного і сімейного виховання, навчитися «вживати найвідповідніших метод і засобів виховання» дітей [153; 154].

Важливим постає питання про готовність вчителя до здійснення профілактичної діяльності, який має володіти знаннями про профілактику в контексті «норми та патології»; про чинники детермінації різних форм прояву соціально неприйнятних відхилень у поведінці неповнолітніх; про особливості діагностики та психолого-педагогічної допомоги дітям із відхиленнями у поведінці; про основні напрями профілактичної роботи.

Перш ніж долучитися до профілактичної роботи, М. Чайковський радив українським педагогам змінити власне ставлення до «алькогольного питання» й до «курення». Насамперед, сам учитель не повинен давати молоді поганого прикладу. Учений писав: «Молодь не сміє бачити свого вчителя не то п'яним, а навіть хоч би тільки з чаркою в руках; цього він повинен берегтися як вогню, щоби своїм прикладом не дати молоді причин до згіршення» [378, с. 73]. Те саме, стверджував він, потрібно віднести й до паління тютюну: «учителі повинні світити прикладом і задля тої молоді, якій присвятили все своє життя, виректися свого налогу» [378, с. 74].

В. Бригідер закликав учителів та батьків не ігнорувати «сексуального питання» у процесі виховання та налагодити тісну співпрацю між собою для вирішення цієї проблеми. На його переконання, школа не тільки «повинна зайнятись половим питанням для добра вихованців», але й стати тим «чинником, що разом з іншими муситиме з початку також працювати над вихованням самої сім'ї» [37, с. 35] з метою підвищення її виховного потенціалу у питаннях статевого виховання.

Учитель має усвідомлювати необхідність чіткої взаємодії з іншими суб'єктами профілактичної діяльності: соціальними педагогами, практичними психологами, поліцейськими, лікарями, представниками неурядових організацій та місцевих громад, провідними фахівцями соціальних служб, відповідальними посадовими особами.

Посилаючись на досвід інших країн, зокрема Швеції та США, М. Чайковський пропонував увести в програми українських шкіл окремий предмет, змістовим аспектом якого були б питання антиалкогольного та антинаркотичного спрямування.

Нагадуючи вчителям, батькам та лікарям, про їхню високу місію виховання здорового підростаючого покоління, Г. Клятт наголошував, що вони «для добра молоді повинні здобутися на самопожертву» та «змінити також своє відношення до алкогольного питання», якщо «хочуть мати колись кращі, ліпші покоління, чим маємо тепер» [142, с. 67].

Важливо, щоб неповнолітні отримували інформацію, яка б відповідає цінностям цивілізованого суспільства. Зауважимо, що сучасний медіапростір України переповнений комерційною рекламою (зокрема, рекламою алкогольних напоїв, тютюнових виробів), кінофільмами, які пропагують насильство, асоціальну та аморальну поведінку, що, безперечно, впливає на деформацію ціннісних орієнтирів неповнолітніх. Засоби масової інформації дають можливість неповнолітнім спостерігати світ дорослих, сприймати його, а відтак ідентифікуватися з ним. Тож важливим залишається батьківський контроль за процесом формування ієрархії цінностей неповнолітніх. Діяльність представників засобів масової інформації має бути спрямована на активізацію позашкільної зайнятості неповнолітніх, особливо шляхом залучення до спорту, пропагування правових знань тощо.

Одним із важливих аспектів використання позитивного потенціалу неповнолітніх є ретельне вивчення соціального оточення особистості, її інтересів, потреб, прагнень тощо; активізація внутрішнього потенціалу дітей та молоді з метою виправлення й подолання негативних якостей і звичок, формування

позитивно вмотивованого ставлення неповнолітніх до власного здоров'я та активного залучення їх до здорового способу життя.

До прикладу, у правильному антиалкогольному вихованні Г. Клятт вбачав великий потенціал для становлення «морально здорової молоді», яка в подальшому самостійно пропагуватиме «протиалкогольної ідеї» у своєму середовищі: «Молодь, відмовляючи собі від алкогольних напоїв та зриваючи з закоріненими пияцькими звичками і традиціями, переймається рівночасно протиалкогольною ідеєю, яку старається поширювати між своїм оточенням, вносить нові товариські форми». Така активна боротьба з «лихом за кращі життєві форми», на думку Г. Клятта, «сталить волю молоді, розвиває її спосібності та дає силу переводити в життя і інші ідеї чи пляни та в цей спосіб виявляти свою правдиву мужність та зрілість». «Не зробимо великої похибки, – резюмував учений, – коли скажемо, що молода людина, вихована в протиалкогольному дусі, розпоряджає силою волі в більшій мірі і уживе її найперше на поборошення полового гону і пристрасти» [142, с. 66].

Позитивне ставлення неповнолітніх до себе сприятиме формуванню впевненості у собі, усвідомлення власної значущості та належності до певного соціального середовища, упевненості в суспільних відносинах.

Запобігання можливим ризикам і небезпекам соціального занедбання неповнолітніх та творчого розв'язання наявних проблем, пов'язаних із соціально-негативною поведінкою дітей та молоді, передбачає усвідомлення суспільної потреби швидкого реагування на соціально-негативні явища, підвищення ролі спеціальних навчальних закладів для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання. Узгодженість дії різних соціально-виховних закладів дасть можливість посилити позитивні, регульовані впливи соціального середовища й нейтралізувати можливі негативні, нерегульовані. Ефективним шляхом реалізації цієї ідеї є висвітлення проблем соціального виховання, опіки над дітьми в періодичній пресі.

Неповнолітні, які перебувають в умовах нездорової моральної атмосфери в сім'ї не мають уявлення про те, навіщо вступати у шлюб, які сімейні стосунки

хочуть побудувати, які обов'язки на них накладає батьківство, як оптимально поєднувати сімейні і суспільні обов'язки тощо. Вони не готові взяти на себе відповідальність за сім'ю, за дітей, а відтак – нерідко відмовляються від новонароджених, не займаються їхнім вихованням тощо.

Суголосними залишаються ідеї профілактичної роботи з матерями, а особливо – самотніми:

1) формування відповідального ставлення матерів до власного здоров'я та здоров'я своїх дітей;

2) усвідомлення значущості дотримання санітарно-гігієнічних вимог;

3) формування психологічної стійкості до осуду з боку родини та близького оточення;

4) популяризація відомостей про інтимну гігієну;

5) сприяння в надобутті матерями навичок самотнього життя, допомога в придбанні ліків, одягу, харчів.

Отже, суб'єкти соціально-педагогічної роботи повинні активізувати профілактичну діяльність. При цьому необхідно творчо використовувати прогресивні педагогічні ідеї науковців, педагогів, громадських, релігійних та культурно-освітніх діячів з питань профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх, що висвітлювалися на сторінках педагогічної періодики Східної Галичини досліджуваного періоду. Ці педагогічні ідеї повинні зайняти чільне місце в підручниках та посібниках із соціальної педагогіки та соціальної роботи. Це допоможе майбутнім фахівцям соціальної сфери поглибити знання про зміст, форми та методи профілактики соціально відхиленої поведінки у неповнолітніх.

Висновки до третього розділу

У процесі дослідження з'ясовано, що ефективність профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх галицькі науковці та педагоги-практики пов'язували передусім із організацією освітньо-виховного середовища школи.

Освітньо-виховне середовище «нової» української школи вони розглядали як один з основних чинників цілеспрямованого педагогічного впливу на українських дітей та шкільну молодь, що дає змогу: формувати у неповнолітніх почуття патріотизму, громадянськості, законослухняності, совісті, честі, толерантності як ціннісних орієнтацій; готувати молодь до громадянського життя; корегувати поведінку неповнолітніх у разі відхилень; формувати нові моделі поведінки неповнолітніх із відхиленнями у поведінці; використовувати виховний потенціал позашкільних інституцій, які вирішували такі самі завдання.

У ході аналізу тематичних праць з'ясовано, що українські науковці та практики загалом негативно ставилися до застосування методів покарань у процесі соціального виховання неповнолітніх. Вони зазначали, що в українській педагогіці метод покарання має застосовуватися тільки з метою гальмування негативної поведінки неповнолітніх і, в жодному разі, не може принижувати гідність вихованців, або завдавати шкоду їхньому фізичному чи психічному здоров'ю.

У процесі дослідження поглядів галицьких науковців встановлено, що ефективна профілактика соціальних відхилень у неповнолітніх неможлива без морального вдосконалення дитини, яке має здійснюватися цілеспрямовано та безперервно через прищеплення та плекання національних, громадянських, культурних, релігійних та етичних цінностей, притаманних українському народу.

Завдяки проведеному дослідженню з'ясовано, що ключову роль у процесі профілактики соціальних відхилень галицькі науковці, педагоги, громадські та культурно-освітні діячі відводили особистості українського вчителя, наголошуючи на його високій відповідальності за процес формування високоморальної, культурної, всебічно і гармонійно розвиненої особистості дитини зі стійкими моральними переконаннями, прагненнями до самоосвіти, самовиховання та самопізнання, здатної до соціально значущої діяльності.

Проаналізовано значення позакласної виховної роботи у системі профілактики негативних тенденцій в середовищі неповнолітніх. Встановлено, що в умовах тиску з боку польської влади на систему українського шкільництва та культуру, позашкільні організації та гуртки української шкільної молоді стали важливим соціальним інститутом, що на практиці вирішував актуальні соціально-педагогічні завдання, відігравав вагомий роль у процесі самовиховання та національної самоідентифікації українських школярів.

З'ясовано, що провідні науковці, педагоги, громадські, релігійні та культурно-освітні діячі зі Східної Галичини 20–30-х рр. ХХ ст., необхідною умовою налагодження ефективної профілактики соціальних відхилень у середовищі українських дітей та молоді називали співпрацю школи та сім'ї, яка значно звужувала сферу стихійного та некерованого впливу негативних чинників довкілля на підростаюче покоління, перетворювала виховний простір у цілісний і безперервний процес, забезпечувала єдність виховного впливу на дітей в українській школі та сім'ї.

До прогресивних ідей досвіду організації діяльності із профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх, які заслуговують на осмислення у контексті їх впровадження у сучасних умовах, належать: формування просоціальної поведінки у неповнолітніх; вироблення стійкості неповнолітніх до негативних впливів соціального середовища; налагодження партнерської взаємодії батьків, школи, вчителів, громадських організацій для пропаганди здорового способу життя; запобігання можливим ризикам і небезпекам соціального занедбання неповнолітніх та творчого розв'язання наявних проблем, пов'язаних із соціально негативною поведінкою дітей та молоді.

Основні положення розділу викладено у публікаціях: [111;112; 113;115;116;117;124;318].

ВИСНОВКИ

1. На основі аналізу теоретичних аспектів профілактики соціальних відхилень у поведінці неповнолітніх у педагогічній періодиці Східної Галичини (1918–1939 рр.) визначено сутнісні характеристики дефініції «профілактика соціальних відхилень у поведінці неповнолітніх».

З'ясовано, що «профілактика соціальних відхилень у неповнолітніх» – це система соціальних, економічних, політичних, медичних, правових, психолого-педагогічних та інших заходів, спрямованих на попередження, усунення або нейтралізацію основних причин і умов, які зумовлюють різні соціальні відхилення негативного характеру, сприяють деформації фізичного, психічного і соціального формування особистості дитини та здійснюються через індивідуальну та групову профілактичну роботу з неповнолітніми та їхніми батьками або особами, що їх замінюють.

Історико-педагогічне вивчення ідей галицьких педагогів 20–30-х рр. ХХ ст. здійснювалося крізь призму сучасних уявлень про природу соціальних відхилень у неповнолітніх. Встановлено, що вітчизняна соціально-педагогічна теорія і практика має великий історичний досвід здійснення комплексної профілактичної діяльності, спрямованої на попередження соціально відхиленої поведінки у неповнолітніх, яка базувалася на міцному теоретичному підґрунті. Доведено, що у міжвоєнній Польщі на теренах Східної Галичини силами представників української науки, вчителями-практиками, відомими громадськими та культурно-освітніми діячами, небайдужими громадянами, які об'єднали свої зусилля на ґрунті профілактичної ідеї, здійснювалася успішна робота, спрямована на подолання й попередження негативних соціальних явищ, серед яких: пияцтво, алкоголізм, наркоманія, злочинність, дитяча бездоглядність, бродяжництво, ухилення від соціально корисної діяльності, аморальність, розпуста, проституція тощо.

2. На основі аналізу тематичних наукових розвідок встановлено, що у Східній Галичині 20–30-х рр. ХХ ст., велику роль відігравали регіональні чинники, які обумовлювали відхилену поведінку у неповнолітніх, а власне:

складні соціальні, економічні, політичні умови існування українського суспільства в межах Другої Речі Посполитої; провальна економічна та соціальна політика польських властей на теренах Східної Галичини щодо українського населення; урядова політика в галузі освіти, метою якої була повна полонізація освітнього простору; закриття українських навчальних закладів; утруднений доступ українським громадянам до здобуття фахової освіти; створення проблем із працевлаштуванням для українських педагогічних працівників; «поборювання» та нищення українських культурно-освітніх та економічних товариств; заборона діяльності українських громадських дитячих та молодіжних організацій тощо.

У процесі розвитку ідей профілактики соціальних відхилень окреслено наступні тенденції: залежність розвитку раціонально організованої соціальної опіки над неповнолітніми від державної та освітньої політики; підвищення ролі батьків у процесі профілактики соціально-неприйнятних відхилень у поведінці неповнолітніх; створення системи спеціальних навчально-виховних закладів для дітей та підлітків, які потребують особливих умов виховання.

3. Результати аналізу тематичних публікацій, розміщених на сторінках педагогічних часописів «Учительське слово», «Світло», «Учитель», «Рідна школа», «Українська школа», засвідчили, що у 20–30-х рр. ХХ ст. в Східній Галичині науковцями, педагогами, громадсько-освітніми діячами висувалися різні ідеї щодо профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх в аспекті соціально-педагогічних перетворень, а саме: усвідомлення суспільної потреби швидкого реагування на соціально-негативні явища (І. Герасимович, Ю. Каменецький, С. Парфанович, І. Раковський, Е. Сельський); пропагування «абстинентських» ідей серед неповнолітніх, педагогів і батьків (Ю. Каменецький, І. Костюк, І. Раковський, М. Чайковський, Я. Чума.); активізація освітнього простору українських шкіл та опікунських закладів у контексті профілактики соціальних відхилень (О. Горицвіт, С. Конрад, Е. Сельський, Л. Ясінчук); перетворення українських закладів освіти в профілактичні осередки (Е. Сельський, О. Тисовський, М. Чайковський,

І. Ющишин); формування готовності педагогічних працівників до здійснення профілактичної роботи в навчальних закладах та позашкільних установах (С. Балей, В. Бригідер, М. Чайковський, Я. Чума); урізноманітнення форм профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх (С. Балей, В. Бригідер, І. Герасимович, Ю. Каменецький, С. Конрад, М. Чайковський, Л. Ясінчук); використання досвіду громадських організацій щодо здійснення профілактичної роботи серед неповнолітніх (Ю. Каменецький, М. Коновалець, С. Конрад, І. Костюк, О. Тисовський).

4. За результатами історіографічного аналізу періодичних педагогічних видань Східної Галичини 20–30-х рр. ХХ ст. виокремлено такі напрями педагогічної профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх: недопущення вживання неповнолітніми алкогольних напоїв, тютюнових виробів, наркотичних речовин; підвищення виховної ролі українських освітніх закладів у попередженні і подоланні соціально-відхиленої поведінки дітей та підлітків; підвищення ролі сім'ї у профілактиці соціально відхиленої поведінки неповнолітніх; розвиток раціональної взаємодії школи і сім'ї для попередження і подолання соціально відхиленої поведінки неповнолітніх; формування у дитини чітких моральних орієнтирів, позитивних ціннісних орієнтацій, культури поведінки, вольових якостей та почуття власної гідності; підвищення ролі спеціальних установ з перевиховання і виправлення протиправної поведінки дітей і підлітків; використання потенціалу учительських, просвітницьких, студентських, учнівських, «абстинентських» громадських і релігійних організацій для активізації профілактичної діяльності; активізація внутрішнього потенціалу дітей та молоді для виправлення і подолання негативних якостей і звичок, формування позитивно вмотивованого ставлення неповнолітніх до власного здоров'я та активного залучення їх до здорового способу життя.

5. На основі узагальнення провідних ідей галицьких науковців та практиків міжвоєнного двадцятиліття ХХ ст. виявлено можливості екстраполяції історико-педагогічного досвіду у сучасну соціально-педагогічну

практику, а саме: використання соціально-педагогічних здобутків минулого у сучасних освітніх та соціокультурних умовах, які полягають у налагодженні партнерської взаємодії та використанні позитивного потенціалу неповнолітніх, батьків, школи, вчителів, громадських організацій, місцевих громад, посадових осіб, представників засобів масової інформації для пропаганди здорового способу життя, формування просоціальної поведінки у підростаючого покоління, вироблення стійкості до негативних впливів соціального середовища, запобігання можливим ризикам і небезпекам та творчого розв'язання наявних проблем, пов'язаних із соціально негативною поведінкою дітей та молоді.

Проведене дослідження є однією зі спроб цілісного вивчення тенденцій розвитку ідей профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх у вітчизняній теорії й практиці та не претендує на вичерпний аналіз проблеми. Перспективними напрямками її подальшого дослідження є, на нашу думку, вивчення соціально-педагогічних ідей видатних педагогів, політичних, релігійних та громадсько-культурних діячів 20–30-х років ХХ століття щодо профілактики соціальних відхилень, висвітлення історико-педагогічних аспектів профілактичної роботи з неповнолітніми правопорушниками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аванесов Г. Криминология и социальная профилактика. Москва: Изд-во Акад. МВД СССР, 1980. 526 с.
2. Алексієвець Л. Гуманітарно-культурні фактори державотворення Польщі (1918–1926 рр.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Вип. 18: Міжвідомчий збірник наукових праць. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. С. 61–80.
3. Антоник О. Педагогічні часописи Галичини міжвоєнного періоду: структура та проблематика. *Українська періодика: історія і сучасність*: доп. та повід. Третьої Всеукр. наук.-теорет. конф. (Львів, 22–23 груд. 1995 р). Львів, 1995. С. 90–94.
4. Архипова С., Майборода Г. Соціальна педагогіка: навчально-методичний посібник. Черкаси-Ужгород, 2002. 154 с.
5. Афанасьєва В. Профілактика та корекція девіантної поведінки підлітків у навчальному процесі. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2009. № 1. С. 47–52.
6. Балей С. Рефлексії на тему етичного виховання. *Українська школа*. 1933. Ч. 6–7. С. 82–87.
7. Балей Степан. *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина*. Перевидання в Україні. (Репринтне відтворення видання 1955–1984 років) / за ред. проф. В. Кубійовича. Київ: Глобус, 1993. Т. 1. С. 85.
8. Барагура В. Інтернат і школа. *Українська Школа*. 1943. Ч. 10–12. С. 121–125.
9. Барвінський О. Вплив школи на туберкульозу. *Українська Школа*. 1926. Зш. 1–3 (43–46). С. 33–35.
10. Барвінський Олександр. *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина*. Перевидання в Україні. (Репринтне відтворення видання 1955–1984 років) / за ред. проф. В. Кубійовича. Київ: Глобус, 1993. Т. 1. С. 93.
11. Бартол К. Психологія кримінального поведіння. Санкт-Петербург: прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. 352 с.
12. Бачинський Леонід. *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина*. Перевидання в Україні. (Репринтне відтворення видання 1955–1984 років) / за ред. проф. В. Кубійовича. Київ: Глобус, 1993. Т. 1. С. 102.
13. Бачинський Л. Завваги про підготовку молоді до професійних шкіл. *Українська Школа*. 1943. Ч. 1–3. С. 51–54.

14. Бежук О. Роль церкви та громадських інституцій у справі опіки дітьми в Галичині на початку ХХ століття. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. Вип. 21. С. 12–18.
15. Безпалько О. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: навч. посіб. для студ. ВНЗ. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 139 с.
16. Безпалько О. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
17. Білавич Г., Савчук Б. Українське студентство в антиалкогольній боротьбі за міжвоєнної доби ХХ сторіччя. *Педагогічна освіта і наука в умовах класичного університету: традиції, проблеми, перспективи у 3-х т. Педагогічна думка, освіта, персоналії: теоретичний, історичний, компаративістський підходи: зб. наук. праць / за ред. М. Євтуха, Д. Герцюка, К. Шмида*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. Т. 3. С. 311–320.
18. Білавич Г. Українське педагогічне товариство «Рідна школа» і розвиток національного шкільництва в Галичині (1881–1939 рр.): дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / АПН України. Київ, 1996. 155 с.
19. Біланюк П. Батьки та їх діти. *Рідна Школа*. 1938. Ч. 5. С. 72–74.
20. Біланюк П. Батьки та їх діти. *Рідна Школа*. 1938. Ч. 6. С. 95–98.
21. Біланюк П. Добрі й лихі діти (Про межі й можливості виховання). *Рідна Школа*. 1936. Ч. 4. С. 56–59.
22. Біланюк П. До чого змагає сучасна школа взагалі і Рідна Школа зокрема. *Рідна Школа*. 1938. Ч. 12. С. 218–219.
23. Біланюк П. Значіння виховання. *Рідна Школа*. 1937. Ч. 20. С. 282–285.
24. Біланюк П. Не лишень навчаємо, але й виховуємо. *Рідна Школа*. 1936. Ч. 20. С. 293–296.
25. Біланюк П. Потреби й основні завдання виховання. *Рідна Школа*. 1936. Ч. 22. С. 11.
26. Біланюк П. Що цікавить людину в її дитинстві та молодості. *Рідна Школа*. 1938. Ч. 7. С. 131–132.
27. Білецький Леонід. *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина*. Перевидання в Україні. (Репринтне відтворення видання 1955–1984 років) / за ред. проф. В. Кубійовича. Київ: Глобус, 1993. Т. 1. С. 129.

28. Білецький Л. Кілька уваг до організації шкільного виховання. *Світло*. 1921. Ч. 1. С. 41–42.
29. Білецький Л. Про принципи шкільного виховання. *Світло*. 1921. Ч. 1. С. 24–25.
30. Білинський Б. «Просвіта» і народне здоров'я. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2010. № 19. С. 201–206.
31. Благута Р. Профілактика делінквентності неповнолітніх: психолого-правові аспекти: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. 176 с.
32. Близнюк В. Полковник зі старих Кут. URL: <http://nezboryma-nasiya.org.ua/show.php?id=84> (дата звернення: 21.04.2017)
33. Богданова І. Соціальна педагогіка: навчальний посібник. Київ: Знання, 2008. 343 с.
34. Богданова І. Соціальна педагогіка: навчальний посібник. Харків: Бурун Книга, 2011. 160 с.
35. Большой толковый психологический словарь / Артур Ребер; [пер. с англ.]. Т.2 (П-Я). АСТ, Вече, 2003. 560 с.
36. Бондарчук О. Психологія девіантної поведінки: [курс лекцій]. Київ: МАУП, 2006. 85 с.
37. Бригідер В. Декілька завваг про сексуальне питання в школі. *Українська школа*. 1925. Зш. 10–12 (52–54). С. 33–48.
38. Бригідер Володимир. *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина*. Перевидання в Україні. (Репринтне відтворення видання 1955–1984 років) / за ред. проф. В. Кубійовича. Київ: Глобус, 1993. Т. 1. С. 175.
39. Будз П. Як виробити дисципліну у школі? *Українська школа*. 1943. Ч. 1–3 (7–9). С. 18–25.
40. Бучавський А. Протиалкогольний рух і духовенство. *Нива*. 1929. Ч. 4. С. 145–147.
41. Важковиховуваність: сутність, причини, реабілітація: навчальний посібник для соціальних педагогів та практичних психологів освітніх закладів / ред. О. Полякова. Суми: Університетська книга, 2009. 346 с.
42. Вайда Л. Українська педагогічна преса як джерело відображення інноваційних педагогічних ідей (1991–2013 рр.). *Педагогічний дискурс*. 2013. Випуск 15. С. 102–105.
43. Вакаційні оселі для української молоді. *Рідна школа*. 1934. Ч. 8. С. 138–140.

44. Валій М. Моральний принцип у сучасному вихованню. *Учитель*. 1924. Ч. 3. С. 82–84.
45. Василькова Ю., Василькова Т. Соціальна педагогіка: курс лекцій: учеб. посібник [для студ. пед. вузів и коледжів]. Москва: Академія, 1999. 440 с.
46. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В. Бусел. Київ–Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
47. Взаємна Поміч Українського Вчительства. *Енциклопедія Українознавства. Перевидання в Україні*. Київ: Глобус, 1993. Т. 1. С. 239–240.
48. Виздрик В. З історії українського шкільництва Галичини в міжвоєнний період. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2011. № 693. С. 176–181.
49. Витанович Ілля. *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина*. Перевидання в Україні. (Репринтне відтворення видання 1955–1984 років) / за ред. проф. В. Кубійовича. Київ: Глобус, 1993. Т. 1. С. 261.
50. Витанович І. Питання праці й освіти в теперішньому вихованні нашої молоді. *Українська Школа*. 1938. Ч. 7–12. С. 126–130.
51. Від Редакції. *Світло*. 1921. Ч. 1. С. 1.
52. Від Редакції. *Українська Школа*. 1942. Зшиток 1/2. С. 1–3.
53. Від Редакції. *Учительське Слово*. 1922. Ч. 5. С. 9.
54. «Відродження», укр. Протиалкогольне і протинікотинове товариство *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина*. Перевидання в Україні. (Репринтне відтворення видання 1955–1984 років) / за ред. проф. В. Кубійовича. Київ: Глобус, 1993. Т. 1. С. 270.
55. [Власійчук О.] Реферат про українське народне учительство взагалі. *Учительське слово*. 1912. Ч. 3. С. 6–8.
56. Водяний Т. Як нам, Українцям, ставитися до післявоєнних кличів за реформами в шкільництві? *Українська Школа*. 1928. Ч. 2–3. С. 11–15.
57. Вольнова Л. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навчально-методичний посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна робота» у двох частинах. Ч. 1. Теоретична частина. Київ, 2016. 188 с.
58. Гарасимів Т. Девіантна поведінка особистості: філософсько-правовий вимір: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. 524 с.
59. Гвоздецький Т. Смертельність дітей в нашій країні. Пропамятна книга «Просвіти». Львів, 1910. С. 265–269.

60. Герасимович Іван. *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина*. Перевидання в Україні. (Репринтне відтворення видання 1955–1984 років) / за ред. проф. В. Кубійовича. Київ: Глобус, 1993. Т. 1. С. 373.
61. Герасимович І. Геть з алкоголем і корчмами. Львів, 1930. 113 с.
62. Герасимович І. За здоровля й силу нації (З нагоди 25-літнього ювілею укр. Протиалькогольного й протинікотинного Т-ва «Відродження»). *Рідна Школа*. 1934. Ч. 22. С. 324–325.
63. Герасимович І. На тривогу! Основи української нації загрожені. Львів: Рідна Школа, 1929. 152 с.
64. Герасимович І. Праця учителя поза школою. *Українська Школа*. 1942. Зшиток 1/2. С. 32–34.
65. Гишинский Я. Отклоняющееся поведение как социальное явление. *Человек и общество*. 1971. Вып. 8. С. 113–118.
66. Годфруа Ж. Что такое психология: в 2-х т. [пер. с франц.]. Москва: Мир, 1992. Т. 1. 496 с.
67. Головатий М., Панасюк М. Соціальна політика і соціальна робота: термінологічно-понятійний словник. Київ: МАУП, 2005. 560 с.
68. Гончаренко С. Український педагогічний словник: [довідкове видання]. Київ: Либідь, 1997. 374 с.
69. Горицвіт О. Виховуймо словом і ділом. *Рідна Школа*. 1935. Ч. 15–16. С. 230–232.
70. Горицвіт О. За виховання громадянства. *Рідна Школа*. 1938. Ч. 4. С. 11.
71. Горицвіт О. За новітнє шкільне й домашнє виховання. *Рідна Школа*. 1935. Ч. 8. С. 132–133.
72. Грицак Е. З педагогічних дослідів та пошукувань. *Жива газета в школі. Учитель*. 1924. Ч. 3. С. 84–88.
73. Грицак Е. Українські педагогічно-шкільні та вчительські часописи й журнали (Бібліографічний огляд). *Українська школа*. 1938. Ч. 7/12. С. 134–142.
74. Гук О., Зубрицький І. Соціальна робота в Україні: методичні рекомендації до семінарських занять для студентів спеціальності 231 «Соціальна робота» другого (магістерського) рівня вищої освіти. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. 60 с.

75. Гусак П., Мартинюк Т., Сидорук І. Профілактика вживання психоактивних речовин підлітками: монографія. Луцьк: ФОП Захарчук В., 2013. 484 с.
76. Гуцули у Визвольній боротьбі: Спогади січового стрільця Михайла Горбового / упор. Р. Коваль, Ю. Юзич, П. Арсенич. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», Київ: Історичний клуб «Холодний яр», 2009. Т. 4. С. 173. URL: <https://coollib.com/b/191065> (дата звернення: 14.09.2016).
77. Данилів Т. Основоположник Пласту (до 80-річчя з дня народження професора д-ра Олександра Тисовського). Мюнхен: Молоде Життя, 1966. 47 с.
78. Двіжона О. Вплив сім'ї на формування асоціальної поведінки підлітків. *Актуальні проблеми психології: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія*. Київ: Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2002. Т. 1. Ч. 3. С. 35–41.
79. Демичева А. Проблемы девиантного поведения молодёжи в условиях трансформации современного украинского общества: дисс. ... канд. социол. наук: 22.00.06 / Днепропетровский государственный университет. Днепропетровск, 1998. 183 с.
80. Демченко Н., Самаріна С. Проблема методів формування дисципліни учнів у шкільній освіті України: історико-педагогічний контекст. *Proceedings of the 1st European Conference on Education and Applied Psychology*. «EastWest» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. Vienna. 2014. P. 190–195.
81. Денис Лукіянович. Інтерактивний Львів. URL: <https://lia.lvivcenter.org/uk/persons/lukiyanovych-denys/> (дата звернення: 12.09.2016).
82. Денис Лукіянович. URL: www.ukrcenter.com/Література/68559/Денис-Лукіянович/Біографія (дата звернення: 08.03.2017).
83. Дидик В. Роль греко-католицького духовенства та молодіжних товариств у боротьбі за здоровий спосіб життя учнівської молоді Галичини (1900–1939 рр.). *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Херсон: Видавництво ХДУ, 2010. Вип. 56. С. 25–30.
84. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795–1990 / пер. з пол. М. Кірсенка. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 239 с.
85. Домбровська Л. Науково-інформаційний потенціал українських журналів педагогічної тематики другої половини ХІХ – початку ХХ століття: з

- фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського. *Вісник Книжкової палати*. 2010. № 2. С. 37–41.
86. До організованої праці. *Шлях молоді*. 1936. Ч. 1. С. 1–2.
 87. Д-р Володимир Бригідер. *Альманах Станіславівської землі*. Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен: Вид. ЦКС, 1975. Т.1. С. 641–642.
 88. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Звереві. 2-ге вид. Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. 536 с.
 89. Євтух М., Сердюк О. Соціальна педагогіка: підручник. 2-ге вид., стереотип. Київ: МАУП, 2003. 232 с.
 90. Єфімова В. До 90-річчя журналу «Шлях виховання й навчання» (Львів, 1927). URL: <http://pmu.in.ua/virtual-exhibitions/до-90-річчя-журналу-шлях-виховання-й-на/> (дата звернення: 21.04.2018).
 91. Животко А. Історія української преси. Мюнхен: Український технічно-господарський ін-тут, 1989–1990. 334 с.
 92. Животко А. Кара й залякування. *Світло*. 1922. Ч. 4–6. С. 72–77.
 93. Животко Аркадій. *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина* / за ред. проф. В. Кубійовича. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 1993. Т. 2. С. 669.
 94. Жигайло Н. Соціальна педагогіка: навчальний посібник. Львів: Новий Світ-2000, 2007. 256 с.
 95. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. Львів: Вид-во Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові, 1992. 230 с.
 96. Журавель Т. Соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності. *Соціальна педагогіка: навч. посібник* / за заг. ред. О. Безпалько. Київ: Академвидав, 2013. С. 85–101.
 97. Завацька Л. Технології професійної діяльності соціального педагога: навчальний посібник для ВНЗ. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2008. 240 с.
 98. Завгородня Т. Теорія і практика навчання в Галичині (1919–1939 роки). Монографія. Івано-Франківськ: ПНУС, 2007. 391 с.
 99. Завдання новітньої школи. *Рідна Школа*. 1934. Ч. 8. С. 124.
 100. Зайченко І. Проблеми української національної школи у пресі (друга пол. XIX – поч. XX ст.) / за ред. М. Д. Ярмаченка. Львів: [б.в.], 2002. 344 с.
 101. Зайчук О. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. Зайчука, Н. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
 102. За здорове молоде покоління. *Шлях молоді*. 1939. Ч. 4(59). С. 4–5.

103. Заклинський Б. Учитель. *Шлях виховання і навчання*. 1929. Ч. 1. С. 1–3.
104. За світогляд молоді. *Рідна Школа*. 1936. Ч. 20. С. 292–293.
105. Захожай З. Між польським «молотом» і радянським «ковадлом» (Східна Галичина в 20–30 рр. ХХ ст.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / за заг. ред. проф. І. Зуляка*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. Вип. 1. Ч. 2. С. 29–34.
106. Змановская Е. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): учебное пособие. Москва: Издательский центр «Академия», 2004. 288 с.
107. Змановская Е., Рыбников В. Девиантное поведение личности и группы: учебное пособие. Санкт-Петербург: Питер, 2012. 352 с.
108. Зобенько Н. Деякі аспекти дослідження проблеми девіантної поведінки неповнолітніх. *Рідна школа*. 2012. № 3. С. 36–39.
109. Золотова Г. Сутність і зміст адиктивної поведінки в молодіжному середовищі. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць*. Київ-Житомир, 2003. Кн. I. С. 242–247.
110. Зубрицький І. «Антиалкогольна проблема» на сторінках «Української Школи» (1925–1943). *Теоретико-практична підготовка фахівців соціальної сфери на засадах компетентнісного підходу: збірник наукових праць звітної науково-практичної конференції викладачів та студентів*. Дрогобич: Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. С. 120–129.
111. Зубрицький І. Взаємодія школи і сім'ї з питань соціального виховання неповнолітніх на сторінках часопису «Учительське слово» (1912–1939 рр.). *Імідж сучасного педагога*. 2016. № 4. С. 61–64.
112. Зубрицький І. Висвітлення проблеми співпраці школи і сім'ї на сторінках педагогічного часопису «Українська школа» (1925–1943 рр.). *Молодь і ринок*. 2015. № 4 (123). С. 126–130.
113. Зубрицький І., Гриник І. Діяльність Івана Филипчика на посаді вчителя народних шкіл. *Імідж сучасного педагога*. 2014. № 2. С. 45–47.
114. Зубрицький І., Зубрицька О. Антиалкогольне та статеве виховання неповнолітніх на сторінках часопису «Українська школа» (1925–1939 рр.). *Вісник соціально-гуманітарного факультету: збірник наукових праць*.

- Дрогобич: Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. Вип. IV. С. 89–101.
115. Зубрицький І., Зубрицька О. Денис Лукіянович про соціальне виховання на сторінках педагогічного часопису «Українська Школа». *Вісник соціально-гуманітарного факультету: збірник наукових праць*. Дрогобич: Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2018. Вип. VI. С. 103–112.
116. Зубрицький І., Зубрицька О. Тенденції та проблеми виховання учнів на сторінках педагогічного часопису «Світло» (1921–1922 рр.). *Вісник соціально-гуманітарного факультету: збірник наукових праць*. Дрогобич: Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. Вип. V. С. 73–80.
117. Зубрицький І. Олександр Тисовський про проблеми виховання на сторінках педагогічного часопису «Світло» (1921–1922 рр.). *Актуальні проблеми практичної психології: матеріали IV Всеукраїнського науково-практичного семінару* (м. Дрогобич, 28 квітня 2017 р.). Дрогобич: Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. С. 61–68.
118. Зубрицький І. Питання антиалкогольного виховання дітей та молоді на сторінках часопису «Українська школа» (1925–1943 рр.). *Молодь і ринок*. 2014. № 6 (113). С. 88–92.
119. Зубрицький І. Проблема статевого виховання на сторінках педагогічного часопису «Українська школа» (1925–1939 рр.). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. № 37. С. 60–63.
120. Зубрицький І. Проблеми соціального виховання дітей та молоді на сторінках педагогічного часопису «Українська школа» (1925–1939 рр.). *Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи та корекційної освіти: збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції з нагоди 15-річчя кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти* (Дрогобич, 15–16 жовтня 2015 р.). Дрогобич: Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. С. 72–74.
121. Зубрицький І. Ретроспективний погляд на розвиток педагогічних часописів Східної Галичини 20–30-х рр. XX ст. *Молодь і ринок*. 2017. № 4 (147). С. 138–144.

122. Зубрицький І., Смеречак Л. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями: методичні рекомендації до самостійної роботи. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. 52 с.
123. Зубрицький І., Смеречак Л. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями: тексти лекцій. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. 112 с.
124. Зубрицький І. «Справи» шкільного та позашкільного виховання на сторінках педагогічного часопису «Світло» (1921–1922 рр.). *Вісник Черкаського університету*. 2017. № 3. С. 41–48.
125. Зубрицький І. Українські педагоги про вплив соціального середовища на поведінку неповнолітніх: за матеріалами періодичних педагогічних видань Східної Галичини (1918–1939 рр.). *Virtus: Scientific Journal*. 2018. № 23. С. 92–95.
126. Иванов В. Девиантное поведение. Причины и масштабы. *Социально-политический журнал*. 1995. № 2. С. 47–50.
127. Ісаїв Петро. *Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. Перевидання в Україні / за ред. проф. В. Кубійовича*. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 1994. Т. 3. С. 885.
128. Ісаїв П. Звичка, кара й гін у вихованню. *Українська Школа*. 1943. Ч. 10–12. С. 73–78.
129. Ісаїв П. Переживання як виховний засіб. *Українська Школа*. 1943/44. Ч. 1–3. С. 6–11.
130. Ісаїв П. Учитель-виховник. *Українська Школа*. 1942. Зшиток 1/2. С. 4–6.
131. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник / за наук. ред. В. Литвина. Київ: Вища школа, 2002. 430 с.
132. Кавулич О. Проблема українського шкільництва крізь призму суспільно-політичних часописів Галичини міжвоєнного періоду (1919–1939). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2008. № 17. С. 543–547.
133. Казанівський І. Закони шкільні і карність в школі народній. *Учитель*. 1913. Р. XXV. С. 207–211.

134. Каменецький Юліан. *Енциклопедія Українознавства: Словникова частина* / за ред. проф. В. Кубійовича. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 1994. Т. 3. С. 927.
135. Каменецький Ю. Чи треба нам організації вчителів абстинентів? (З приводу міжнародного зїзду вчителів абстинентів у вересні ц. р. в Варшаві). *Рідна Школа*. 1937. Ч. 19. С. 266–267.
136. Капська А. Соціальна педагогіка: підручник. Київ: Центр навчальної літератури. 2003. 256 с.
137. Квас О. Західноукраїнська педагогічна думка ХІХ – першої третини ХХ ст. про виховання всебічно і гармонійно розвиненої особистості. *Молодь і ринок*. 2012. № 6 (89). С. 34–37.
138. Кікалішвілі М. Девіантна поведінка: поняття та ознаки. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. № 3(22). С. 109–122.
139. Кіра Р. Культурно-просвітницька діяльність та педагогічні погляди Степана Сірополка: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Прикарпатський університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2001. 20 с.
140. Клейберг Ю. Психологія девіантного поведіння. Москва: Юрайт-М, 2001. 160 с.
141. Клішевич Н. Форми соціально-педагогічної роботи з підлітками із делінквентною поведінкою у різних соціальних інституціях. *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка: збірник наукових праць*. 2013. № 19. С. 80–83.
142. Клятт Г. Полове виховання молоді а алкоголь (Свобідна переробка зі статті Д-ра Г. Клята «GeschlechtslebenundAlkohol, поміщеної в «Zeitschrift gegen den Alkoholismus» за 1928 р. ч. 4 Ю. Каменецький). *Українська школа*. 1929. Ч. 1–4. С. 64–67.
143. Коваленко О., Филонов В. Курс лекцій по криминологии и профилактике преступлений. Донецк: Донеччина, 1995. 590 с.
144. Коэн Альберт К. Отклоняющееся поведение и контроль над ним. *Американская социология: Перспективы, проблемы, методы* / пер. с англ. Москва: Прогресс, 1979. С. 282–295.
145. Козій Д. Пізнання психофізичної структури вихованців. *Українська Школа*. 1932. Ч. 6–9. С. 90–94.

146. Козубовська І., Козубовський Р. Природа девіантної поведінки неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: «Педагогіка, соціальна робота». 2018. Випуск 1 (42). С. 101–104.
147. Козубовська І., Товканець Г. Соціальна профілактика девіантної поведінки: корекція відхилень у поведінці важковиховуваних дітей у процесі професійного педагогічного спілкування. Ужгород: Патент, 1998. 195 с.
148. Кон И. Психология ранней юности. Москва: Просвещение, 1989. 255 с.
URL: <http://www.klex.ru/355>
149. Кондрашенко В., Игумнов С. Девиантное поведение у подростков. Диагностика, профилактика, коррекция: [учебно-методическое пособие]. Минск: Аверсэв, 2004. 365 с.
150. Коновалець Мирон. *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина* / за ред. проф. В. Кубійовича. Львів: Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові, 1994. Т. 3. С. 1106.
151. Коновалець М. На протиалкогольному фронті. *Рідна Школа*. 1935. Ч. 8. С. 131–132.
152. Коновалець М. Школа для життя. *Рідна Школа*. 1933. Ч. 7. С. 116–117.
153. Конрад С. Дім і школа. *Українська школа*. 1942. Ч. 5–6. С. 134–139.
154. Кондрат С. Дім і школа. *Українська школа*. 1943. Ч. 1–3 (7–9). С. 25–28.
155. Конрад С. За непохитні основи національного виховання (з приводу нового шкільного року). *Рідна Школа*. 1936. Ч. 18. С. 260–261.
156. Конрад С. За скріплення впливу родинного середовища. *Рідна Школа*. 1933. Р. II. С. 12–13.
157. Конрад С. Ідея співпраці та молодь. *Рідна Школа*. 1933. Ч. 20–21. С. 323–324.
158. Конрад Степан. *Тернопільський енциклопедичний словник: у 4 т.* / редкол.: Г. Яворський та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2005. Т. 2: К–О. С. 161.
159. Коренець Денис. *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина* / за ред. проф. В. Кубійовича. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 1994. Т. 3. С. 1132.
160. Коренець Д. «Рідна школа» а реформа шкільництва. *Українська школа*. 1928. Ч. 2/3. С. 6–11.

161. Король В. Історія України: навчальний посібник. 2-ге вид., доп. Київ: В. Ц «Академія», 2008. 496 с.
162. Корчова Г., Корчовий М. Профілактика статевої девіації у молодіжному середовищі: навчальний посібник. Київ: «Хай-Тек Прес», 2007. 140 с.
163. Кость С. Нариси з історії західноукраїнської преси першої половини ХХ ст. (Структура. Частина друга). Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2002. 217 с.
164. Кость С. Педагогічна преса Східної Галичини у другій половині ХІХ – першій третині ХХ ст. *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника*: збірник наукових праць. Львів, 2000. Вип. 7/8. С. 299–316.
165. Костюк І. Протиалькогольне виховання української молоді. *Рідна Школа*. 1933. Р. II. С. 106–107.
166. Кравченко Т. Статеве виховання школярів у вітчизняній педагогічній теорії та практиці 20–30-х років ХХ століття: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Кіровоградський держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. Кіровоград., 2009. 20 с.
167. Кравченко Т. «Статеве питання» на сторінках вітчизняних періодичних видань 20-х років ХХ століття. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*: зб. наук. праць. Київ: Міленіум, 2006. Вип. 17. С. 176–181.
168. Красовський І. Діячі науки і культури Лемківщини. Довідник. Львів: Думка світу, 2000. 124 с.
169. Кривоносюк П. Виховні здібності українських батьків. *Рідна Школа*. 1934. Ч. 20. С. 294.
170. Кривоносюк П. Вчімося виховувати назріваючу молодь! *Рідна Школа*. 1933. Ч. 9. С. 151–152.
171. Кривоносюк Петро. *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина* / за ред. проф. В. Кубійовича. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 1994. Т. 3. С. 1172.
172. Кривоносюк П. Перші щілини між доростаючими і дорослими. *Рідна Школа*. 1934. Ч. 4–5. С. 59–60.
173. Кримінологія: навчально-методичний посібник / за заг. ред. О. Джужи. Київ: Атіка, 2008. 316 с.
174. Кузьмів Ярослав. *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина* / за ред. проф. В. Кубійовича. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 1994. Т. 4. С. 1226.

175. Кузьмів Я. Школа-село-учитель. *Українська Школа*. 1942. Зшиток 1/2. С. 7–12.
176. Кузьмович В. Мої помічення щодо виховання, навчання й організації гімназій «Рідної Школи». *Українська Школа*. 1929. Ч. 1–4. С. 1–16.
177. Кузьмович Володимир. *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина* / за ред. проф. В. Кубійовича. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 1994. Т. 4. С. 1226.
178. Кульчицький С. Ідеологія і практика українського праворадикального руху в довоєнній Польщі (1920–1939 рр.). *Історія в школах України: науково-методичний журнал*. 2002. № 3. С. 11.
179. Кульчицький С. Україна між двома світовими війнами (1921–1939). Україна крізь віки. Київ: Видавничий Дім «Альтернативи», 1999. Т. 1. 1336 с.
180. Курилишин К. Україномовна легальна періодика часів нацистської окупації (1939–1944): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Інститут народознавства. Львів, 2008. 17 с.
181. Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1944 рр.): історико-бібліографічне дослідження / НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. Відділ Україніки. Відділення «НДЦ періодики» / наук. ред.-консульт. М. Романюк; відп. ред. Л. Сніцарчук: у 2 т. Львів, 2007. Т. 2.: Н–Я. 592 с.
182. Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні: За результатами дослідження 2015 року в рамках міжнародного проекту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин – ESPAD» / О. Балакірева (кер. авт. кол.), Т. Бондар, Ю. Приймак, Д. Павлова, О. Василенко, О. Сакович, С. Сальніков, С. Сидяк, Ю. Юдін, Н. Нахабич. Київ: Поліграфічний центр «Фоліант», 2015. 200 с.
183. Кушпін В. Сексуальні девіації як об'єкт кримінологічного аналізу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 810. С. 190–194.
184. Лаба С. Ідея української національної школи у педагогічній пресі на Західноукраїнських землях у другій пол. ХІХ ст. на поч. ХХ ст.: автореф

- дис. канд. педагог. наук. / Прикарпатський університет ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 1994. 19 с.
185. Лайне М. Криминология и социология отклоненного поведения. Хельсинки: Центр обучения тюремных служащих, 1994. 173 с.
 186. Левицький О. З мого теперішнього досвіду (Звідомлення з праці гімназії в Станиславові). *Українська Школа*. 1943. Ч. 1–3 (7–9). С. 1–5.
 187. Легін С. Захоронки, огородці, світлиці й півоселі, або з історії дошкілля в Галичині. URL: <http://photo-lviv.in.ua/zahoronky-ohorodtsi-svitlytsi-j-pivoseli-abo-z-istoriji-doshkillya-v-halyuchyni> (дата звернення: 10.01.2018).
 188. Линник Л. Диференціація понять «норма» і «відхилення від норми» у поведінці як передумова роботи з важковиховуваними дітьми. *Проблеми педагогічних технологій*: зб. наук. праць. Луцьк: Волинський Академічний Дім, 2003. Вип. 3–4. С. 149–155.
 189. Лисецький П. Про самоуправну карність. *Учитель*. 1924. Ч. 4. С. 119–121.
 190. Лобанова А., Калашнікова Л. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Вид-во «Каравела», 2017. 470 с.
 191. Лобанова А., Калашнікова Л. Соціально-психологічні аспекти роботи з підлітками, схильними до девіацій: навч. посібник. Київ: Каравела, 2012. 368 с.
 192. Лобода С. Періодизація становлення й розвитку української педагогічної преси ХХ століття як віддзеркалення проблеми педагогічної творчості вчителя. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. № 66. С. 41–47.
 193. Лобода С. Українська педагогічна періодична преса ХХ століття: історико-бібліогр. дослідження. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. 120 с.
 194. Лузан П., Васюк О. Історія педагогіки та освіти в Україні: навчальний посібник. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ: ДАКККіМ, 2010. 296 с.
 195. Лукіянович Д. В справі виховання в бурсах. *Українська школа*. 1943. Ч. 1–3 (7–9). С. 10–18.
 196. Лукіянович Денис. *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина* / за ред. проф. В. Кубійовича. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 1994. Т. 4. С. 1384–1385.

197. Лук'янченко М. Антиалкогольна пропаганда як складова формування здорового способу життя на початку ХХ ст.: історико-педагогічний дискурс. *Проблеми фізичного виховання і спорту*. 2019. № 9. С. 53–56.
198. Лупаренко С. Діяльність церковних і громадських організацій із захисту й розвитку дітей на західноукраїнських землях (1900–1930 рр.). URL: <http://oaji.net/articles/2014/1054-1415347078.pdf>
199. Луцкевич Марко. *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина* / за ред. проф. В. Кубійовича. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 1994. Т. 4. С. 1386–1387.
200. Луцкевич М. Завдання народнього учителя і народної школи. *Світло*. 1921. Ч. 3. С. 27–29.
201. Лютий В. Соціальна робота з групами девіантної поведінки: навчальний посібник. Київ: Академія праці і соціальних відносин, 2000. 54 с.
202. Макарушка О. До реформи середньої школи. *Українська Школа*. 1930. Ч. 1. С. 6–16.
203. Макарушка О. До реформи середньої школи. *Українська Школа*. 1930. Ч. 2. С. 6–11.
204. Макарушка О. До реформи середньої школи. *Українська Школа*. 1930. Ч. 3–4. С. 12–17.
205. Макарушка О. До реформи середньої школи. *Українська Школа*. 1931. Ч. 1–2. С. 14–19.
206. Макарушка О. Індивідуалізування в навчанні. *Українська Школа*. 1926. Зш. 4–6 (47–50). С. 3–14.
207. Макарушка О. Перебудова середньої школи. *Українська Школа*. 1928. Ч. 2–3. С. 15–28.
208. Макарушка О. Перебудова середньої школи. *Українська Школа*. 1928. Ч. 4. С. 3–14.
209. Макарушка О. Потреба хвилі. *Українська Школа*. 1928. Ч. 1. С. 1–3.
210. Макарушка Остап. *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина* / за ред. проф. В. Кубійовича. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 1994. Т. 4. С. 1438.
211. Максимова Н. Психологія девіантної поведінки: навчальний посібник. Київ: Либідь, 2011. 520 с.

212. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. М. Корецького / ред. кол: Ю. Римаренко (відп. ред.) та ін. Київ: Довіра Генеза, 1996. 942 с.
213. Мардахаев Л. Социальная педагогика: учебник. Москва: Гардарики, 2005. 269 с.
214. Мартинюк І. Патопсихологія: навчальний посібник. URL: <http://westudents.com.ua/glavy/78900-4-formi-viyavu-devantno-povednki.html>
215. Мартинюк М. Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914–1939 рр.): матеріали до бібліографії. Львів, 1998. 298 с.
216. Марчук М. Розвиток суспільної опіки дітей та молоді на Буковині (кінець XIX – перша третина XX століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 / Хмельниц. Гуманітарно-пед. акад. Хмельницький, 2016. 20 с.
217. Менделевич В. Психология девиантного поведения: учебное пособие. Санкт-Петербург: Речь, 2008. 445 с.
218. Методика и технологии работы социального педагога: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / под ред. М. Галагузовой, Л. Мардахаева. Москва: Издательский центр «Академия», 2002. 192 с.
219. Методи та технології роботи соціального педагога: навчальний посібник / автори-укладачі: С. Архипова, Г. Майборода, О. Тютюнник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2011. 496 с.
220. Микетей Г. У 20-ліття появи «Української Школи». *Українська Школа*. 1938. Ч. 1–6. С. 5–9.
221. Микетей Г. Ювілейне Загальне Зібрання Т-ва «Учительська Громада». *Українська Школа*. 1938. Ч. 1–6. С. 62–75.
222. Мінц М. Соціологія девіантної поведінки: навчальний посібник. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. 244 с.
223. Місило Є. Бібліографія української преси в Польщі (1918–39) і західньо-українській народній республіці (1918–19). Довідник. Едмонтон, Альберта: Видавництво Канадського інституту українських студій Альбертський університет, 1991. № 44. 251 с.
224. Мороз В. Україна у двадцятому столітті. Книга друга 1920–1953 рр. Львів: Ліга-Прес, 2012. 260 с.

225. Москалюк О. Соціально-педагогічна стратегія профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. 2009. Вип. 11. С. 119–123.
226. Мосьпан М. Деякі аспекти превентивної роботи з наркотично залежними педагогічно занедбаними підлітками. *Проблеми освіти: наук.-метод. збірник* / гол. ред. В. Кремень [та ін.]. Київ, 2004. Вип. 40. С. 142–151.
227. Мотунова Н. Сутність поняття профілактики правопорушень серед неповнолітніх. *Науковий вісник ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 31. С. 104–106.
228. Мочарська У. Вплив розвитку преси та суспільно-політичних умов на формування національної культури. *Масова комунікація: історія, сьогодення, перспективи*. 2014. № 5–6 (5). С. 87–92.
229. Муц О. Україномовна періодика в національно-культурному житті Східної Галичини міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.): автореф. дис. на здобуття ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 / Терн. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2012. 24 с.
230. Муц О. Україномовна періодика Східної Галичини: умови існування та чинники поступу у міжвоєнний період. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. 2009. Вип. 1. С. 67–73.
231. Нагачевська З. Українське дошкілля в освітньому просторі Східної Галичини (кінець ХІХ ст. – 1939 р.): монографія. Івано-Франківськ: НАІР, 2015. 254 с.
232. На протиалькогольному фронті. *Рідна Школа*. 1935. Ч. 8. С. 120.
233. Нариси з історії західноукраїнської преси першої половини ХХ ст. (Структура. Частина перша) / за ред. С. Костя. Львів: [б.в.], 2002. 422 с.
234. «Наша Школа». *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина* / за ред. проф. В. Кубійовича. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 2000. Т. 5. С. 1745.
235. Наші завдання. *Українська школа*. 1925. Зш. 1–3. С. 1–2.
236. Нова установа українського вчителства. *Учительське слово*. 1928. Ч. 12. С. 3–5.
237. Онищенко Н. Корекція девіантної поведінки молодших школярів у процесі діяльності дитячих громадських організацій: [навчально-методичний посібник]. Переяслав-Хмельницький, 2004. 100 с.

238. Оржеховська В. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: навчально-метододичний посібник. Київ: КвіАН, 1996. 352 с.
239. Оржеховська В., Федорченко Т. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх. Черкаси: Вид. Чабаненко Ю., 2008. 376 с.
240. Основи здорового виховання дітей (Під розвагу родичам і вихователям-опікунам). *Рідна Школа*. 1934. Ч. 19. С. 278–279.
241. Основи правознавства: навчальний посібник / за ред. С. Ківалова, М. Орзіх. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2001. 364 с.
242. Пальчевський С. Соціальна педагогіка: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2005. 560 с.
243. Паньчук М. Кружки самоосвіти в школах. *Світло*. 1921. Ч. 1. С. 11–13.
244. Парашин П. Дайте дітям характер. *Рідна Школа*. 1936. Ч. 5. С. 72–75.
245. Парфанович І. Наукові підходи до профілактики поведінкових девіацій як сфери соціальної роботи. *Social Work and Education*. 2016. Vol. 3. № 2. С. 42–49.
URL: journals.urau.ua/swe/article/download/93658/102440 (дата звернення: 14.02.2018).
246. Парфанович І. Соціальна профілактика: курс лекцій. Тернопіль: ТДПУ, 2009. 159 с. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-book-124.html> (дата звернення: 07.11.2016).
247. Парфанович С. Чому українець мусить бути абстинентом? *Відродження*. 1936. Ч. 10. С. 137–138.
248. Пеленський Є. Від редакції. *Українська школа*. 1932. Ч. 1. С. 1.
249. Пенішкевич О. Соціальна педагогіка: модульна технологія вивчення навчального курсу: навчальний посібник. Чернівці: Рута, 2007. 336 с.
250. Періодика Західної України 20–30-ті рр. ХХ ст. Матеріали до бібліографії / за ред. М. Романюка. Львів: Фенікс, 1998. 319 с.
251. Періодика Західної України 20–30-х рр. ХХ ст.: Матеріали до бібліографії / за ред. М. Романюка. Львів : [б.в.], 2000. Т. 3. 324 с.
252. Перший всеукраїнський з'їзд народнього учительства з усіх земель України. *Учительське слово*. Львів: [б.в.], 1916. Ч. 6. С. 87–90.
253. Перший Український Педагогічний Конгрес. 1935. Львів: Рідна школа, 1938. 249 с.
254. Петрынин А., Печенюк А. Педагогическая реабилитация несовершеннолетних с девиантно-криминальным поведением: психолого-

- педагогическая и медико-социальная помощь: учеб.-метод. пособие. Москва: Академия, 2001. 148 с.
255. Петрів Д. Занедбана ділянка (На маргінесі т.зв. плянів виховання). *Методика і шкільна практика*: Додаток до УС. 1938. Ч. 6. С. 37-39.
256. Печенюк А., Машковец С. Управление современной школой. Хабаровск: Графика, 1996. 193 с.
257. Плитус О. Періодичні видання Галичини 1881–1939 рр. як важлива джерельна база дослідження бібліотечно-бібліографічної діяльності товариства «Рідна школа». *Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства*: матеріали третьої науково-практичної конференції (Львів, 29 вересня 2011 р.). Львів: [б.в.]. С. 274–285.
258. Полєк В., Дзвінчук В., Угорчак Ю. Відомі педагоги Прикарпаття: бібліографічний довідник (до 1939 року). Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. Т. 1. 204 с.
259. Політична наука: словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів: Кальварія, 2003. 500 с.
260. Поліщук В., Янкович О. Історія соціальної педагогіки та соціальної роботи: курс лекцій. Тернопіль: ТДПУ, 2009. 256 с.
261. Польська кольонізація Східної Галичини. Відень: Видання «Українського прапору», 1921. 22 с.
262. Польща й Україна. *Енциклопедія українознавства. Словникова частина* / за ред. проф. д-ра В. Кубійовича. Львів: НТШ, 1996. Т. 6. С. 2236–2258.
263. Полянський В. Праця в лучених клясах народної школи. *Українська Школа*. 1942. Зшиток 1/2. С. 17–23.
264. Попов В., Липнягов Н. Социально-педагогическая профилактика девиантного поведения подростков в системе средних общеобразовательных учреждений. *Молодой ученый*. 2013. № 7. С. 410–412. URL: <http://moluch.ru/archive/54/7282/> (дата зварнення: 14.10.2017).
265. Потапюк Л. Становлення та розвиток Руського Педагогічного Товариства «Рідна Школа»: історико-педагогічний аспект. *Вісник СевНТУ*: зб. наук. праць. Сер.: Педагогіка. Севастополь. 2012. Вип. 127. С. 150–156.
266. Праця в Товаристві «Українська Захоронка». *Рідна школа*. 1934. Ч. 13–14. С. 196–198.
267. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. Дата оновлення: 07.12.2017. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 23.01.2018).

268. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики: Наказ Міністерства соціальної політики України від 10.09.2015 р. № 912. Дата оновлення: 10.09.2015. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1155-15> (дата звернення: 12.09.2017).
269. Про затвердження Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007-2009 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.2006 р. № 1767. Дата оновлення: 21.11.2008. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1767-2006-п>. (дата звернення: 23.02.2018).
270. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР. Дата оновлення: 09.02.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр> (дата звернення: 21.03.2018).
271. Про освіту. Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 10.11.2017).
272. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей: Закон України від 02.06.2005 р. № 2623-IV. Дата оновлення: 20.01.2018. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2623-15> (дата звернення: 07.03.2018).
273. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. Дата оновлення: 27.03.2018. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 19.04.2018).
274. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21.06.2001 р. № 2558-III. Дата оновлення: 20.01.2018. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2558-14> (дата звернення: 09.02.2018).
275. Профілактика злочинів: підручник / за заг. ред докт. юрид. наук, проф. О. Джужи. Київ: Атіка, 2011. 720 с.
276. Пташник Б. Життя для народу. *Аксіоми для нащадків*. Львів: [б.в.], 1992. С. 142–169.
277. Раковський І. Абстинентизм і виховання. *Українська Школа*. 1943/44. Ч. 1–3. С. 11–15.
278. Раковський Іван. *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина* / за ред. проф. В. Кубійовича. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 1998. Т. 7. С. 2465.
279. Раковський І. За тверезість. Короткий історичний огляд Українського протиалкогольного й протинікотинного руху. В 25-ліття Т-ва

- «Відродження». Львів: Українське протиалкогольне товариство «Відродження», 1934. 48 с.
280. Раковський І. Народина «Відродження». Відродження. 1934. Ч. 21–22. С. 164–166.
281. Раковський І. Чому ми заснували Т-во «Відродження»? URL: <https://zbruc.eu/node/62916> (дата звернення: 04.03.2018).
282. Рень Л. Діяльнісний потенціал громадських організацій у соціалізації молоді. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2017. Вип. 142. С. 151–155.
283. «Рідна Школа». *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина* / за ред. проф. В. Кубійовича. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 1998. Т. 7. С. 2517–2518.
284. Романюк М., Галушко М. Українські часописи Львова 1848-1939 рр.: історико-бібліографічне дослідження: у 3 т. Львів: Видавництво «Світ», 2002. Т. 2. 692 с.
285. Романюк М., Галушко М. Українські часописи Львова 1848–1939 рр.: історико-бібліографічне дослідження: у 3 т. Львів: Світ, 2003. Т. 3. Кн. 1. 909 с.
286. Русова С. Моральні завдання сучасної школи. *Рідна Школа*. 1938. Ч. 7. С. 109–113.
287. Русова С. Стан сучасної освіти в різних краях світа. *Світло*. 1922. Ч. 7–12. С. 137–143.
288. Савицький Р. Післявоєнна молодь. *Рідна Школа*. 1937. Ч. 5–6. С. 80.
289. Савчук Б., Білавич Г. Учням гірських шкіл про антиалкогольний рух на Прикарпатті. URL: www.gs.frankivsk.org/Content/files/Magazine/1/docs/
290. Савчук Б. Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у ХІХ – 30-х роках ХХ ст. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. 248 с.
291. Самаріна С. Проблема дисципліни учнів в історії шкільної освіти України (друга половина ХІХ – початок ХХ століття): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. Житомир, 2012. 20 с.
292. Самойлов А. Профілактика девіантної поведінки підлітків у соціально-виховному середовищі загальноосвітньої школи: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Вінн. держ. пед. ун-т ім. Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2017. 21 с.

293. Сапрунов А. Понятие и основное содержание профилактики социальных отклонений несовершеннолетних. *Общество и право*. 2011. № 2 (34). С. 188–194.
294. Свенціцький І. Значіння учителя-виховавця в розвиткові суспільного світогляду. *Світло*. 1921. Ч. 6. С. 1–4.
295. «Світло». *Енциклопедія українознавства. Словникова частина* / за ред. проф. В. Кубійовича. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 1998. Т. 7. С. 2726.
296. Седих К., Моргун В. Делінквентний підліток: навчальний посібник з психопрофілактики, діагностики та корекції протиправної поведінки підлітків для студентів психологічних, педагогічних, соціальних, юридичних спеціальностей та інтернів-психіатрів. 2-е вид., доп. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2015. 272 с.
297. Сельський Е. Суспільно-національна опіка над дітьми. *Світло*. 1922. Ч. 1–3. С. 19–28.
298. Сельський Е. Суспільно-національна опіка над дітьми. *Світло*. 1922. Ч. 4–6. С. 65–72.
299. Семигіна Т. Словник із соціальної політики. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 253 с.
300. Семчишин М. Тисяча років української культури: історичний огляд культурного процесу. 2-ге видання, фототипне. Київ: АТ «Друга ріка», МП «Фенікс», 1993. 550 с.
301. Сілевич Л. Педагогічна проблематика в освітянській пресі Львова 20–30 х. рр. ХХ ст. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2009. № 2(6). С. 306–315.
302. Сірополко С. Національне виховання. *Рідна Школа*. 1927. Ч. 5–6. С. 8–9.
303. Сірополко С. На шляху творення нової школи. *Учитель*. 1924. Ч. 8. С. 18–22.
304. Сірополко С. [Рецензія]. *Учитель*, 1925. Т. II. С. 157-158. Рец. на журн.: «Українська Школа». Зш. 1–3 і 4–6. Вид. Т-ва «Учительська Громада». Львів, 1925.
305. Сірополко С. Співпраця школи та родини в освітній справі. *Рідна Школа*. 1927. Ч. 1. Рік I. С. 3–5.
306. Сірополко Степан. *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина* / за ред. проф. В. Кубійовича. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 2000. Т. 8. С. 2844.

307. Сірополко С. Учитель і передшкільне виховання. *Учитель*. 1924. Ч. 7. С. 234–236.
308. Сірополко С. Учитель і позашкільна освіта. *Учитель*. 1924. Ч. 6. С. 196–199.
309. Сіяк Д. Тіловиховник-приятель дітей. *Українська Школа*. 1943/44. Ч. 1–3. С. 29–31.
310. Сливка Л. Народні традиції у вихованні здорового способу життя учнів початкових шкіл Західної України (1919–1939 рр.): автореф. дис. на здобуття ступеня канд. іст. наук: 13.00.01 / Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2010. 20 с.
311. Сливка Л. Питання антиалкогольного виховання дітей і молоді у діяльності українських громадських товариств Західної України (1919–1939 рр.). *Педагогічний альманах*. 2010. № 5. С. 278–283.
312. Сливка Л. Проблема виховання здорового способу життя у творчій спадщині громадсько-освітніх діячів Західної України (1919–1939 рр.). *Молодь і ринок*. 2012. № 1 (84). С. 59–62.
313. Словарь по социальной педагогике: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / авт.-сост. Л. Мардахаев. Москва: Издательский центр «Академия», 2002. 368 с.
314. Словник із соціальної педагогіки / автори-укладачі: Логвиненко Т., Гордієнко Н. Дрогобич: Посвіт, 2007. 160 с.
315. Словник іншомовних слів / за ред. О. Мельничука. Київ: Головна редакція УРЕ, 1974. 776 с.
316. Слуцька Т. Злочини неповнолітніх: про що говорить статистика? URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/117843-zlochiny-nepovnlitnikh-pro-scho-govorit-statistika> (дата звернення: 19.05.2018).
317. Смеречак Л., Зубрицький І. Висвітлення проблеми антинаркотичного та антиалкогольного виховання неповнолітніх на сторінках журналу «Українська школа» (1925–1944 рр.). *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2017. № 8 (313). Ч. II. С. 260–271.
318. Смеречак Л., Зубрицький І. Проблема формування дисциплінованої поведінки школярів у поглядах П. Будза. *Вісник Черкаського університету*. 2018. № 1. С. 107–114.
319. Сокульський Д. Деякі цілі сучасного виховання. *Українська школа*. 1943. Ч. 10–12. С. 78–82.

320. Соловей М. Духовно-моральні цінності українського «Пласту» в концепті Олександра Тисовського (1886–1968). *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. 2013. Вип. 23. С. 242–250.
321. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І. Звереві. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 336 с.
322. Соціальна педагогіка: підручник / за ред. А. Капської. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 256 с.
323. Соціальна педагогіка: підручник. 4-те вид. випр. та доп. / за ред. А. Капської. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 488 с.
324. Соціальна педагогіка: словник-довідник / за заг. ред. Т. Алексеєнко. Вінниця: Планер, 2009. 542 с.
325. Соціальна педагогіка: теорія і технології: підручник / за ред. І. Звереві. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 316 с.
326. Социальная педагогика: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / под ред. В. Никитина. Москва: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2000. 272 с.
327. Соціальна робота в Україні: навч. посібник / заг. ред. І. Зверева, Г. Лактіонова. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.
328. Соціальна робота: технологічний аспект: навчальний посібник / за ред. А. Капської. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 352 с.
329. Социальная работа: учеб. пособие / В. Курбатов и др. 5-е изд. Ростов на Дону: Феникс, 2006. 480 с.
330. Социология молодежи: учебник / под ред. д-ра социол. наук, проф., чл.-корр. РАН В. Кузнецова. Москва: Гардарики, 2005. 335 с.
331. Соціологія: підручник / М. Требін та ін.; за ред. М. Требіна. Харків: Право, 2010. 224 с.
332. Спорт в боротьбі з алкоголем. *Рідна Школа*. 1933. Ч. 20–21. С. 328–329.
333. Стасів Я. Роль товариства «Відродження» в русі за тверезість у Галичині в 1920–1930-х роках. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2014. Вип. 1 (32). С. 37–40.
334. Стасів Я. Рух тверезості у Східній Галичині в середині ХІХ–першій третині ХХ століття. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2012–2013. Вип. 13–14. С. 168–175.

335. Стасів Я. Рух тверезості у Східній Галичині в середині ХІХ–першій третині ХХ ст. *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.* 2013. Вип. 22. С. 151–158.
336. Статут Протиалкогольного товариства «Відродження». Львів, 1929. 12 с.
337. Стовбуха Д. Політика Другої Речі Посполитої щодо західноукраїнських земель у міжвоєнний період (1921–1939 рр.). *Україна і Польща в ХХ ст.: проблеми та перспективи взаємовідносин: зб. наук. праць.* Київ-Краків, 2002. С. 103.
338. Струганець В. Бачення Олександром Тисовським проблем виховання української молоді в Східній Галичині у міжвоєнний період. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка* / за заг. ред. І. Зуляка. Тернопіль: ТНПУ, 2014. Вип. 1. Ч. 2. С. 82–89.
339. Ступарик Б., Моцюк М. Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772–1939 рр.). Коломия: Вік, 1998. 173 с.
340. Субтельний О. Історія України / пер. з англ. Ю. Шевчука; вст. ст. С. Кульчичького. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ: Либідь, 1993. 720 с.
341. Субтельний О. Україна: Історія / пер. з англ. Ю. Шевчука. Київ: Либідь, 1992. 512 с.
342. Терлецький Маркіян. *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина.* Львів: Наукове товариство імені Т. Шевченка, 2000. Т. 8. С. 3172-3173.
343. Терлецький М. Українське приватне середнє шкільництво. *Українська школа.* 1938. Ч. 7–12. С. 108–119.
344. Терлецький О. Всеукраїнське виховання. *Світло.* 1921. Ч. 1–3. С. 35–38.
345. Терлецький Омелян. *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина.* Львів: Наукове товариство імені Т. Шевченка, 2000. Т. 8. С. 3172.
346. Терлецький О. Національне виховання і наша історія. *Світло.* 1921. Ч. 2. С. 1.
347. Тернопільський Ю. Українська преса з перспективи 150-ліття. Джерзі Сіті: Вид-во М. П. Коць, 1974. 175 с.
348. Тисовський О. Виховання перед школою для школи. *Світло.* 1921. Ч. 1. С. 2–3.
349. Тисовський Олександр. *Енциклопедія українознавства. Словникова частина* / за ред. проф. В. Кубійовича. Львів: Наукове товариство імені Т. Шевченка, 2000. Т. 9. С. 3210.

350. Тихонович Л. Поняття соціальних норм та їх ознаки. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2011. Вип. 16. С. 24–30.
351. Товариство Взаїмна Поміч Українського Вчительства 1905–1930. Львів, 1932. 339 с.
352. Тюріна В. Девіантна поведінка студентів як функція їх соціальної адаптації. *Актуальні проблеми педагогіки та психології*: матеріали науково-практичної конференції. Харків: Вид-во Харківського пед. у-ту, 2004. С. 96–101.
353. Українська діаспора: літературні постаті, твори, бібліографічні відомості / упоряд. В. Просалова. Донецьк: Східний видавничий дім, 2012. 480 с. URL: http://ukrlife.org/main/evshan/ua_diaspora.pdf (дата звернення: 04.04.15).
354. Українська культура: лекції за редакцією Дмитра Антоновича / упор. С. Ульяновська; вст. ст. І. Дзюби; перед. слово М. Антоновича; додатки С. Ульяновської, В. Ульяновського. Київ: Либідь, 1993. 592 с.
355. Українське Краєве Товариство Охорони Дітей і Опіки над Молодіжю (Львів). Статут. Львів: Українське Краєве Тов-во Охорони Дітей і Опіки над Молодіжю, 1923. 15 с.
356. Українське Педагогічне Товариство. Статут (Прийнятий до відома Президіяльним Віділом Львівського Воєводства рескриптом з дня 21 серпня 1924 р.). Львів: Українське Педагогічне Тов-во, 1925. 31 с.
357. «Українська Школа». *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина* / за ред. проф. В. Кубійовича. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 2000. Т. 9. С. 3404.
358. Учитель-Громадянин. *Рідна Школа*. 1934. Ч. 21. С. 306–308.
359. Учительське слово. *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина* / за ред. проф. В. Кубійовича. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 2000. Т. 9. С. 3475.
360. Федорак Н. Діяльність українських громадських товариств у сфері соціального захисту й опіки дітей і молоді в Галичині в міжвоєнний період ХХ ст. *Вісник Прикарпатського університету. Історія: зб. наук. праць*. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. 2009. Вип. 16. С. 177–183.
361. Федоренко О. Сутність, методи та прийоми профілактично-виховної роботи. *Педагогічні науки: зб. наук. праць*. Суми: Сум. держ. пед. ун-т., 2003. С. 85–94.

362. Федорченко Т. Рання профілактика негативних проявів у поведінці дітей: навчально-методичний посібник. Київ: Київ, ТОВ «ХІК», 2003. 128 с.
363. Фельдштейн Д. Психология развития личности в онтогенезе. Москва: Педагогика, 1989. 208 с.
364. Филипчаки Иван. *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина* / за ред. проф. В. Кубійович. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 2000. Т. 9. С. 3497.
365. Філософський словник / за ред. В. Шинкарука. 2 вид., перероб. і доп. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1986. 800 с.
366. Фінансові важелі подолання бідності в Україні: монографія / О. Кириленко та ін. / за ред. О. Кириленко. Тернопіль: ТНЕУ, 2010. 432 с.
367. Фіцула М., Парфанович І. Відхилення у поведінці неповнолітніх: шляхи їх попередження та подолання: навчально-методичний посібник. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2008. 432 с.
368. Фоменко Н., Скрипник М., Фатхутдінова О. *Правова педагогіка: навчальний посібник*. Херсон: Олді-Плюс, 2015. 324 с. URL: https://pidruchniki.com/78541/pedagogika/proyavi_vidi_stali_rivni_deviantnoyi_rovodinki (дата звернення: 17.03.2017).
369. Футала В. Діяльність культурно-освітніх товариств Західної України у 1920–1930-х рр.: сучасні дослідження та інтерпретації. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2015. Вип. 12. С. 79–88.
370. Фуштей Л. *Вибрані твори: У 3-х т. Т. 1: Історико-педагогічні твори* / за ред. В. Костіва. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2016. 493 с.
371. Хімяк О. *Українська преса другої половини XIX – початку XX ст. як чинник формування національної свідомості українців Галичини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2006. 18 с.*
372. Хмельовський П. *Українське педагогічне товариство «Рідна школа» в суспільно-політичному житті Західної України (1919–1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Івано-Франківськ, 2004. 20 с.*
373. Храпливий Е. Позашкільне виховання хліборобської молоді. Під розвагу нашому учительству. *Рідна Школа*. 1933. Ч. 8. С. 118–119.

374. ЦДІА України у Львові. Ф. 309. Наукове Товариство Шевченка. Спр. 1936. Филипчак І. Спомин педагога за 40 літ учительської служби від 1891–1931 року. 131 арк.
375. Чайківський А. Про завдання народнього учителя на селі. *Учитель*. 1925. Т. 1. С. 10–18.
376. Чайківський Микола. *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина* / за ред. проф. В. Кубійовича. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 2000. Т. 10. С. 3692.
377. Чайковський М. Алкоголь і мораль. *Відродження*. 1936. Ч. 7–8. С. 110–111.
378. Чайковський М. Алькоголізм і школа. *Українська школа*. 1929. Ч. 1–4. С. 67–82.
379. Чепіль М. Зміст виховної діяльності українських педагогів Галичини (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»*. 2016. Випуск 3/35. С. 244–254.
380. Черниш Н. Національно-освітній часопис «Рідна школа» (1927–1939 рр.). *Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повід. Третьої Всеукр. наук.-теорет. конф. / ред. кол.: М. Романюк (відп. Ред.) та ін. (Львів, 22–23 грудня 1995 р.)*. Львів, 1995. С. 98–102.
381. Чмола І. За доцільне фізичне виховання. *Рідна Школа*. 1927. Ч. 5–6. С. 5–7.
382. Чому мусимо боротися зі суспільними отруями? *Шлях молоді*. 1936. Ч. 17. С. 2–4.
383. Чума Я. Вчитель і протиалкогольна справа. *Українська Школа*. 1943. Ч. 10–12. С. 128–129.
384. Шанковський Лев. *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина* / за ред. проф. В. Кубійовича. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 2000. Т. 10. С. 3787.
385. Шанковський Л. Ідеологічні основи професійного шкільництва. *Українська Школа*. 1943. Ч. 10–12. С. 114–121.
386. Шептенко П., Воронина Г. Методика и технология работы социального педагога: учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва: Издательский центр «Академия», 2002. 208 с.
387. Шкраб'юк П. «Відродження». *Енциклопедія історії України* / редкол.: В. Смолій (голова) та ін. / НАН України. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 1. С. 533.

388. Школа на Радянській Україні. *Шлях виховання і навчання*. 1929. Ч. 4. С. 1–5.
389. Шліхта І. Польська vs українська ідентичності: освітня політика у Другій Речі Посполитій і формування української нації. *Intermarum*. 2014. № 1. С. 194–203.
390. «Шлях Виховання й Навчання». *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина* / за ред. проф. В. Кубійовича. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 2000. Т. 10. С. 3879.
391. «Шлях Молоді». *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина* / за ред. проф. В. Кубійовича. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 2000. Т. 10. С. 3880.
392. Шнейдер Л. Девиантное поведение детей и подростков: [научно-популярное издание]. Москва: Триеста, 2005. 336 с.
393. Шологон Л. Українська педагогічна періодика Галичини (1880–1914 рр.). *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2006/2007. Ч. 12–13. С. 86–93.
394. Шумихіна С. Історіографія соціально-економічних процесів у Другій Речі Посполитій міжвоєнних років. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Науково-практичний збірник*. Київ, 2010. № 1 (53). С. 197–203.
395. Щодо профілактичної роботи з запобігання протидії поширенню наркоманій серед дітей та учнівської молоді: Лист МОН України від 17.02.2014 р. № 1/9-118. URL: old.mon.gov.ua/img/zstored/files/118.doc (дата звернення: 06.08.2015).
396. Юзікова Н. Теоретичний аналіз проблеми соціально неприйнятних відхилень у поведінці неповнолітніх та заходів їх профілактики. *Право і суспільство*. 2009. № 4. С. 85–91.
397. Юліян Каменецький – педагог, пластун, музейний діяч. *Альманах Станіславівської землі*. Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен: Вид. ЦКС, 1975. Т. I. С. 655–656.
398. Ющишин І. Бесіди з родичами. *Учительське слово*. 1912. Ч. 1–15. С. 19–22.
399. Ющишин Іван. *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина* / за ред. проф. В. Кубійовича. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 2000. Т. 10. С. 3952.

400. Ющишин І. До питання про нову освіту народнього вчительства. *Шлях виховання і навчання*. 1928. Ч. 3. С. 5–10.
401. [Ющишин І.] Реферат про українське народне шкільництво взагалі. *Учительське слово*. 1912. Ч. 2. С. 5–8.
402. Якими вас бачать? *Шлях молоді*. 1936. Ч. 11. С. 6.
403. Яким Я. Нова фаза в розвитку європейської школи. *Українська Школа*. 1934. С. 3–4.
404. Ясінчук Лев. *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина*. Львів: Наукове товариство імені Т. Шевченка, 2000. Т. 10. С. 3996.
405. Ясінчук Л. Опіка над дітьми та її роди. *Рідна Школа*. 1935. Ч. 8. С. 134.
406. Ясінчук Л. 50 літ Рідної Школи. 1881–1931. Львів: Накладом Товариства «Рідна Школа», 1931. 267 с.
407. Ясінчук Л. Рідна школа і молодь. *Рідна Школа*. 1937. Ч. 8–9. С. 106–109.
408. Ясінчук Л. Суспільна опіка. *Рідна Школа*. 1935. Ч. 8. С. 117–118.
409. Яцків М. Завваги про самоврядування шк. молоді. *Українська школа*. 1933. Річник XVIII. С. 67–76.
410. Artykuł redakcyjny. *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1925, nr 1. S. 1.
411. Asquith S. Children and Young People in Conflict with the Law. London: Kingsley Publishers, 1996. 200 p.
412. Balcerek M. Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1978. 391 s.
413. Biglan A., Brennan P., Foster Sh., Holder H. Helping Adolescents at Risk: Prevention of Multiple Problem Behaviors. New York: Guilford Press, 2005. 318 p.
414. Borowiczowa J. Z cyklu: Nieletni przestępcy. *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1934. Nr. 5. S. 9–10.
415. Borzucka-Sitkiewicz K., Kowalczevska-Grabowska K. Profilaktyka społeczna: aspekty teoretyczno-metodyczne. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2013. 182 s.
416. Chojnowski A. Ukraina. Ser: Historia państw świata w XX wieku. Warszawa: Trio, 1997. 233 s.
417. Czarnańska A. Redefinicja społecznej funkcji profilaktyki. *Profilaktyka społeczna i resocjalizacja*. 2015. № 25. URL: <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-aeb077ae-deb2-4475-b47d>

- [e11f5ba52228/c/redefinicja_spoecznej_funkcji_profilaktyki.pdf](https://books.google.com.ua/books/about/Profilaktyka_w_szkole.html?id=gD0c_qWp-HIAC&redir_esc=y) (дата звернення: 02.04.2016)
418. Diagnostyka i profilaktyka w teorii i praktyce pedagogicznej / pod redakcją Marii Deptuły. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimiera Wielkiego, 2006. 427 s.
419. Dzielska A., Kowalewska A. Zachowania ryzykowne młodzieży – współczesne podejście do problemu. *Studia BAS*. 2014. Nr 2 (38). S. 139–168.
420. Gałaś M. Dzieci ulicy. Wielość spojrzeń – wielość problemów. Człowiek – kultura – edukacja. Publikacja dedykowana Profesorowi Janowi Żebrowskiemu / pod red. J. Papieża. Gdańsk 2006. S. 410.
421. Gaś Z. Profilaktyka w szkole. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna, 2006. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Profilaktyka_w_szkole.html?id=gD0c_qWp-HIAC&redir_esc=y
422. Jakubiak K. Rodzinne środowisko wychowawcze jako przedmiot badań naukowych w II Rzeczypospolitej. *Zeszyty naukowe Wyższej szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Pedagogiczne*. 1996. Z. 28. S. 141–153.
423. Kabzińska Ł., Kabziński K. Wybrane aspekty zagrożonego dzieciństwa w dwudziestoleciu międzywojennym. *Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy, Nauki Społeczne*. 2012. № 4. S. 11–43.
424. Klonowska I. Psychopedagogiczne i kryminologiczne aspekty zachowań ryzykownych młodzieży. *Resocjalizacja Polska. Polish Journal of Social Rehabilitation*. 2016. Vol. 11. S. 83–95.
425. Kolakowski A. Problematyka przestępczości nieletnich w międzywojennej Polsce na łamach «Przeglądu Więziennictwa Polskiego». *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie: Pedagogika*. 2017. T. XXVI. Nr. 2. S. 317–333.
426. Macander D. Profilaktyka uzależnień w szkole: e-poradnik. Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji. URL: http://www.poradniaszklarska.pl/images/doc/2017-03-10/profilaktyka_uzalenie_w_szkole.pdf (дата звернення: 10.09.2017)
427. Migala P. Zachowania suicydalne jako przejaw zachowań patologicznych [w:] Nieprzystosowanie społeczne dzieci i młodzieży. Teoria i praktyka / pod redakcją Sylwii Ćmiel. Józefów: Wydawnictwo WSGE, 2011. S. 91–124.
428. Monitorowanie zachowań ryzykownych, zachowań nałogowych i problemów zdrowia psychicznego 15-letniej młodzieży (Badania mokotowskie 2004–2016.

- Badania ukraińskie 2016) / red. naukowy K. Ostaszewski. Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii w Warszawie, 2017. 158 s.
429. Okulicz-Kozaryn K. Założenia do wdrażania skutecznych strategii profilaktycznych [w:] Rekomendacje do realizowania i finansowania gimnazjalnych programów profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych w 2009 r. Warszawa: PARPA, 2008. S. 52–65.
 430. Ostaszewski K. Podstawy teoretyczne profilaktyki zachowań problemowych młodzieży [w:] Diagnostyka i profilaktyka w teorii i praktyce pedagogicznej / pod redakcją Marii Deptuły. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimiera Wielkiego, 2006. S. 112–113.
 431. Ostaszewski K. Skuteczność profilaktyki używania substancji psychoaktywnych: podstawy opracowywania oraz ewaluacja programów dla dzieci i młodzieży. Warszawa: Scholar, 2003. 299 s.
 432. Ostaszewski K. Standardy profilaktyki. Warszawa: Krajowe Biuro do Spraw Przeciw działania Narkomanii, 2016. URL: www.kbpn.gov.pl/portals?id=15&res_id=6177822
 433. Podkulska H. Środowisko rodzinne. Lwów: «Książka» A. Mazzucato, 1936. 36 s.
 434. Profilaktyka szkolna wobec wyzwań współczesności – koncepcje, badania, propozycje rozwiązań / redakcja naukowa: Zbigniew B. Gaś. Lublin: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji w Lublinie, 2017. 201 s.
 435. Radlińska H. Stosunek wychowawcy do środowiska społecznego. Szkice z pedagogiki społecznej. Warszawa: Nakładem «Naszej Księgarni», 1935. 392 s.
 436. Roszkowski W. Historia Polski 1914–2001. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003. 499 s.
 437. Rzewuski Paweł. Pijany jak uczeń – pocztówka z II RP. URL: <https://histmag.org/Pijany-jak-uczen-pocztowka-z-II-RP-8987> (дата звернення: 04.05.2018).
 438. Sherman L., Farrington D., Welsh C., MacKenzie D. Evidence-Based Crime Prevention. London and New York: Routledge, 2002. 456 p.
 439. Spoth R., Greenberg M., Turrisi R. Preventive interventions addressing underage drinking: state of the evidence and steps toward public health impact. *Pediatrics*. 2008. № 121. P. 311–336.
 440. Stigler M., Neusel E, Perry C. School-based programs to prevent and reduce alcohol use among youth. *Alcohol Res Health*. 2011. № 34. P. 157– 162.

441. Szollówna J. Wpływ warunków życia dziecka na wykonanie obowiązku szkolnego, *Praca Szkolna*. 1931, nr 6. S. 161–162.
442. Typy chorobliwe i nienormalne, a praca na oddziałach wychowawczo-poprawczych. *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1929. Nr 5. S. 3.
443. Vademecum skutecznej profilaktyki problemów młodzieży. Pzewodnik dla samorządowców i praktyków oparty na wynikach badań naukowych / pod red. Dr. Szymona Grzelaka. Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji, 2015. 258 s.
444. Walker H., Horner R., Sugai G., Bullis M., Sprague J., Bricker D., Kaufman M. Integrated Approaches to Preventing Antisocial Behavior Patterns Among School-Age Children and Youth. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*. 1996. Vol. 4. №. 4. P. 194–209.
445. Wuttkowa J. Badania życia domowego dziecka. *Poznajemy warunki życia dziecka, praca zbiorowa Komisji Sekcji Psychologów Szkolnych przy Towarzystwie Psychologicznym im. J. Joteyko*. Warszawa 1934. 120 s.
446. Zajączkowski K. Profilaktyka zachowań dewiacyjnych dzieci i młodzieży. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2000. 126 s.
447. Ziemnowicz M. Rodzina a wychowanie państwowe. Współpraca Domu i Szkoły w Dziele Wychow. Młodzieży. Lwów–Warszawa: Książnica–Atlas, 1932. 40 s.
448. Zubryts'kyi I., Zubryts'ka O. The problems of antialcoholic and sex education of adolescent on the pages of the pedagogical magazine «Ukrainian school» (1925–1939). *Zbiór artykułów naukowych Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej «Pedagogika. Aktualne naukowe problem. Rozpatrzenie, decyzja, praktyka»* (Gdańsk, 30.03.2016–31.03.2016). Warszawa: Wydawca: Sp. Zo.o. «Diamondtrading», 2016. S. 31–39.
449. Z.W. W Studzieńcu. *Myśl Narodowa*. 1929. Nr 6. S. 90.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Зубрицький І., Гриник І. Діяльність Івана Филипчака на посаді вчителя народних шкіл. *Імідж сучасного педагога*. 2014. № 2. С. 45–47.
2. Зубрицький І. Питання антиалкогольного виховання дітей та молоді на сторінках часопису «Українська школа» (1925–1943 рр.). *Молодь і ринок*. 2014. № 6 (113). С. 88–92.
3. Зубрицький І. Висвітлення проблеми співпраці школи і сім'ї на сторінках педагогічного часопису «Українська школа» (1925–1943 рр.). *Молодь і ринок*. 2015. № 4 (123). С. 126–130.
4. Зубрицький І. Проблема статевого виховання на сторінках педагогічного часопису «Українська школа» (1925–1939 рр.). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. № 37. С. 60–63.
5. Зубрицький І. Взаємодія школи і сім'ї з питань соціального виховання неповнолітніх на сторінках часопису «Учительське слово» (1912–1939 рр.). *Імідж сучасного педагога*. 2016. № 4. С. 61–64.
6. Зубрицький І. Ретроспективний погляд на розвиток педагогічних часописів Східної Галичини 20-30-х рр. ХХ ст. *Молодь і ринок*. 2017. № 4 (147). С. 138–144.
7. Зубрицький І. «Справи» шкільного та позашкільного виховання на сторінках педагогічного часопису «Світло» (1921–1922 рр.). *Вісник Черкаського університету*. 2017. № 3. С. 41–48.
8. Смеречак Л., Зубрицький І. Висвітлення проблеми антинаркотичного та антиалкогольного виховання неповнолітніх на сторінках журналу «Українська школа» (1925–1944 рр.). *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2017. № 8 (313). Ч. II. С. 260–271.
9. Смеречак Л., Зубрицький І. Проблема формування дисциплінованої поведінки школярів у поглядах П. Будза. *Вісник Черкаського університету*. 2018. № 1. С. 107–114.
10. Зубрицький І. Українські педагоги про вплив соціального середовища на поведінку неповнолітніх: за матеріалами періодичних педагогічних видань Східної Галичини (1918–1939 рр.). *Virtus: Scientific Journal*. 2018. № 23. С. 92–95.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

11. Зубрицький І. Проблеми соціального виховання дітей та молоді на сторінках педагогічного часопису «Українська школа» (1925–1939 рр.). *Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи та корекційної освіти: збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції з нагоди 15-річчя кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти*

(Дрогобич, 15–16 жовт. 2015 р.). Дрогобич: Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. С. 72–74.

12. Zubryts'kyu I., Zubryts'ka O. The problems of antialcoholic and sex education of adolescent on the pages of the pedagogical magazine «Ukrainian school» (1925–1939). *Zbiór artykułów naukowych Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej «Pedagogika. Aktualne naukowe problem. Rozpatrzenie, decyzja, praktyka.»* (Gdansk, 30.03.2016–31.03.2016). Warszawa: Wydawca : Sp. Z o.o. «Diamond trading», 2016. С. 31–39.

13. Зубрицький І. «Антиалкогольна проблема» на сторінках «Української Школи» (1925–1943). *Теоретико-практична підготовка фахівців соціальної сфери на засадах компетентнісного підходу: збірник наукових праць звітної науково-практичної конференції викладачів та студентів*. Дрогобич: Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. С.120–129.

14. Зубрицький І. Олександр Тисовський про проблеми виховання на сторінках педагогічного часопису «Світло» (1921–1922 рр.). *Актуальні проблеми практичної психології: матеріали IV Всеукраїнського науково-практичного семінару* (м. Дрогобич, 28 квіт. 2017 р.). Дрогобич: Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. С. 61–68.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

15. Зубрицький І., Смеречак Л. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями: тексти лекцій. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. 112 с.

16. Зубрицький І., Смеречак Л. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями: методичні рекомендації до самостійної роботи. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. 52 с.

17. Зубрицький І., Зубрицька О. Антиалкогольне та статеве виховання неповнолітніх на сторінках часопису «Українська школа» (1925–1939 рр.). *Вісник соціально-гуманітарного факультету: збірник наукових праць*. Дрогобич: Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. Вип. IV. С. 89–101.

18. Гук О., Зубрицький І. Соціальна робота в Україні: методичні рекомендації до семінарських занять для студентів спеціальності 231 «Соціальна робота» другого (магістерського) рівня вищої освіти. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. 60 с.

19. Зубрицький І., Зубрицька О. Тенденції та проблеми виховання учнів на сторінках педагогічного часопису «Світло» (1921–1922 рр.). *Вісник соціально-гуманітарного факультету: збірник наукових праць*. Дрогобич:

Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. Вип. V. С. 73–80.

20. Зубрицький І., Зубрицька О. Денис Лукіянович про соціальне виховання на сторінках педагогічного часопису «Українська Школа». *Вісник соціально-гуманітарного факультету*: збірник наукових праць. Дрогобич: Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2018. Вип. VI. С. 103–112.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Положення, висновки й результати дисертаційного дослідження обговорювалися на науково-методичних семінарах й конференціях кафедри соціальної педагогіки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Основні результати дисертаційного дослідження оприлюднено на конференціях різного рівня, зокрема на:

Міжнародних науково-практичних конференціях

1. «Aktualne naukowe problemy. Rozpatrzenie, Decyzja, Praktyka» (Гданськ, 30 – 31 травня 2016 р.), форма участі – публікація тез: «The problems of antialcoholic and sex education of adolescent on the pages of the pedagogical magazine «Ukrainian school» (1925–1939)».
2. «Україна – Польща: ризики молодіжного стилю життя. Що маємо та чого прагнемо?» (Дрогобич, 26 квітня 2017 р.), форма участі – усна доповідь: «Чинники ризикованої поведінки підлітків».
3. «Human Rights» (Кортрейк, Бельгія, 27–31 березня 2017 р.), форма участі – усна доповідь: «Причини бідності в Україні: від минулого до сьогодення».
4. «Забезпечення якості вищої освіти: європейські й національні стандарти та індикатори» (Старобільськ, 16–17 листопада 2017 р.), форма участі – публікація тез: «Висвітлення проблеми антинаркотичного та антиалкогольного виховання неповнолітніх на сторінках журналу «Українська школа» (1925–1944 pp.)».

Всеукраїнських науково-практичних конференціях

5. «Актуальні проблеми практичної психології» (Дрогобич, 28 квітня 2017 р.), форма участі – публікація тез: «Олександр Тисовський про проблеми виховання на сторінках педагогічного часопису «Світло» (1921–1922 pp.)».

Регіональних науково-практичних конференціях

6. «Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи та корекційної освіти» (Дрогобич, 15–16 жовтня 2015 р.), форма участі – публікація тез: «Проблеми соціального виховання дітей та молоді на сторінках педагогічного часопису «Українська школа» (1925–1939 pp.)».

Додаток Б

ТЕОРІЇ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ			
БІОЛОГІЧНІ ТА БІОСОЦІАЛЬНІ ТЕОРІЇ			
Теорія природженої схильності (Ч. Ломброзо, Р. Гарофало, Е. Феррі, Д. ді Тулліо, Е. Кречмер, В. Зауер, Е. Хутон, У. Шелдон, М. Цукерман)			
Генетичні теорії (П. Джекобс, Й. Ланге, Ф. Штумпорль, М. Шланг)		Психіатричні концепції (З. Фрейд, Г. Годдарт, У. Реклес, Г. Сайкс, Д. Митза)	
Теорія спадковості	Теорія «родинного дерева»	Психоаналітична концепція	Концепція розумового розвитку
Теорія близнюків	Теорія біохімічного аналізу		
Теорія хромосомних аномалій	Теорія расової схильності	Концепція внутрішнього регулювання поведінки	Концепція нейтралізації або психологічного захисту
СОЦІОЛОГІЧНІ ТА СОЦІОПСИХОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ			
(А. Кетле, Г. Тард, Р. Мертон, Е. Дюркгейм, Е. Сатерленд, Д. Крессі, А. Коен, В. Міллер, Ф. Танненбаум, Т. Селлін, О. Турк, У. Хілі, Г. Беккер, І. Гофман)			
Теорії аномії		Теорія стигми	
Теорія диференційованої асоціації		Теорія конфлікту культур	
Теорія соціального контролю		Теорія множинності факторів	
Теорія конституційної схильності (Е. Кречмер, У. Шелдон, Е. Хутон)		Теорія небезпечного стану (Р. Гарофало, Ж. Пінатель, Д. Сабо, Д. Канепай)	
Теорія соціального захисту (Ф. Граматика)		Теорія оперантного обумовлення (Б. Скіннер)	

Додаток В
КЛАСИФІКАЦІЯ ПОВЕДІНКОВИХ ВІДХИЛЕНЬ У НЕПОВНОЛІТНІХ

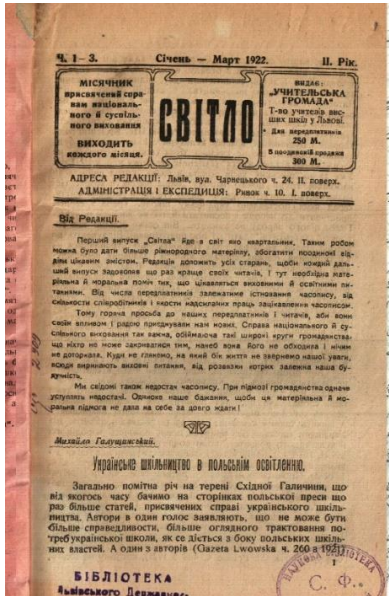
ПРОЯВИ СОЦІАЛЬНО ВІДХИЛЕНОЇ ПОВЕДІНКИ У НЕПОВНОЛІТНІХ
Вживання психоактивних речовин
<i>легальних</i>
Споживання алкоголю (пиво, вино, горілка і т.п.) Алкогольна інтоксикація Тютюнопаління Немедичне вживання ліків (заспокійливих/снодійних і т.п.) Споживання токсичних речовин (клеї, розчинники)
<i>нелегальних</i>
Вживання наркотичних речовин (гашиш, канабіс, опій, макова соломка, амфетаміни, екстазі, кокаїн та ін.) Вживання НПР («нові психоактивні речовини») («солі», «мікси», «спайси» і т.п.)
Біхевіоральні залежності
Залежність від психоактивних речовин Залежність від порнографії .Анорексія .Булімія .Орторексія .Бігорексія .Піроманія .Залежність від азартних ігор .Залежність від комп'ютерних ігор .Залежність від інтернету
Інші біхевіоральні проблеми пов'язані
<i>із сексуальною сферою</i>
.Ранні сексуальні стосунки та їх наслідки (вагітність, ВІЛ/СНІД, венеричні захворювання, емоційні наслідки) . Використання порнографічної продукції .Секстинг (пересилання оголених фотографій/відео шляхом інтернету, смартфона)
<i>із харчуванням</i>
.Емоційне харчування

.Анархічне харчування
<i>із агресивною поведінкою</i>
.Жертва насильства з боку однолітків .Кривдник .Участь у бійках .Жертва кібернасильства .Кіберпереслідувач
<i>із соціальними ролями</i>
.Прогули .Втечі з дому .Приналежність до сект
<i>із порушенням норм права</i>
.Продаж наркотичних речовин .Проституція неповнолітніх .Інші злочинні дії (крадіжки, грабунок, вандалізм тощо) .Інша ризикована поведінка (ризиковані селфі, перебігання дороги перед автомобілем/потягом, що рухається, мотоперегони тощо)
<i>із медіа</i>
.Дисфункційний спосіб використання інтернету .Дисфункційний спосіб використання ТБ
Інші проблеми психічного здоров'я
.Схильність до депресії .Суїцидальні думки .Суїцидальні спроби .Самоскалічення .Сексуалізація .Нервові зриви .Афективні поведінкові порушення .Соціальне виключення .Соціальна самоізоляція, соціофобія (Хікікоморі)
Відхилення у демографічній поведінці
.Небажання у майбутньому народжувати дітей .Негативне ставлення до тривалих стосунків

(Джерело: Vademecum skutecznej profilaktyki problemów młodzieży. Pzewodnik dla samorządowców i praktyków oparty na wynikach badań naukowych / pod red. dr. Szymona Grzelaka. Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji, 2015. s. 42-43.)

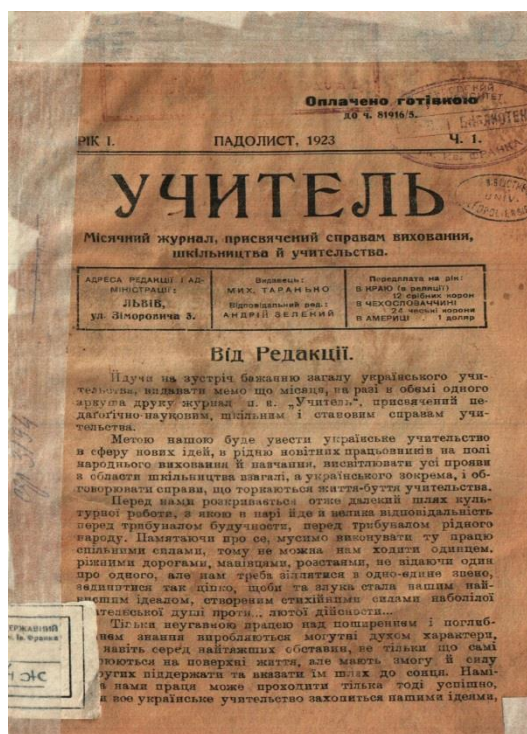
Додаток Г

Українська педагогічна періодика Східної Галичини (1918-1939 рр.)

	Назва	Характеристика
1	<p>УЧИТЕЛЬСЬКЕ СЛОВО: Становий орган Товариства Взаїмна поміч Українського Учительства</p> 	<p>український педагогічний часопис, становий орган Товариства «Взаїмна поміч галицьких і буковинських учителів і учительок» (ВПГБУУ) (пізніше — «Взаїмна поміч українського вчительства Галичини» - ВПУВ). Виходив у Львові у 1912-1939 рр., спершу як місячник, а від 1913 року - двотижневик (з деякими перервами у 1914-1924 роках). При «Учительському слові» виходили педагогічно-методичні часописи: 1923 р. - «Життя і школа», від 1927 р. - «Шлях навчання і виховання», який 1930 року відокремився під назвою «Шлях виховання й навчання», від 1930 року - кварталник «Методика й шкільна практика».</p> <p>Редактори: І. Казанівський, Г. Коваль, І. Ліщинський, А. Зелений, А. Домбровський, І. Юцишин.</p> <p>До роботи в редакції в різні роки були причетні: Я. Кузьмів, І. Ліщинський, М. Мороз, А. Мучій-Боднарівич, І. Стронський, І. Юцишин та інші.</p>
2	<p>СВІТЛО: місячник присвячений справам національного й суспільного виховання</p> 	<p>український педагогічний часопис», орган товариства «Учительська Громада». Виходив у Львові у 1921-1922 рр. З дев'яти номерів, які побачили світ впродовж двох років існування часопису, перші чотири — редагував М. Галуцинський, наступні — О. Терлецький.</p> <p>До роботи в редакції залучалися: Л. Білецький, М. Галуцинський, А. Животко, С. Людкевич, К. Малицька, С. Русова, І. Свенціцький, О. Терлецький, О. Тисовський та ін</p>

3

УЧИТЕЛЬ:
Місячний журнал, присвячений
справам виховання,
шкільництва й учительства

часопис, присвячений педагогічно-науковим,
шкільним і ставовим справам українського
вчительства. Виходив у Львові у 1923-1924 рр.
Від листопада 1923 р. по серпень 1924 р.
вийшло два томи цього збірника.
Видавав М. Таранько, за редакцією
А. Зеленого.

4

УЧИТЕЛЬ:
педагогічно-науковий збірник

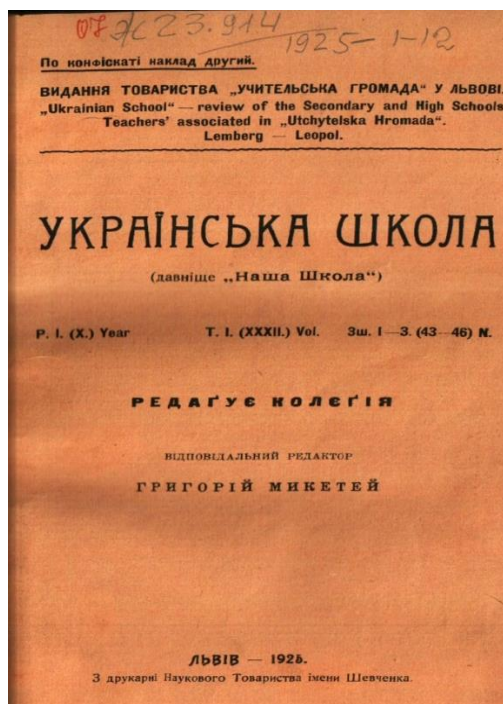

педагогічно-науковий збірник, що видавався у
Львові у 1925 р. Товариством «Учительська
Громада».

У створенні збірника брали активну участь
відомі на той час науковці, письменники,
педагоги, громадсько-освітні діячі: М. Возняк,
В. Гнатюк, В. Домбровський, А. Животко,
В. Калинович, Д. Коренець, І. Свенціцький,
С. Сірополко, А. Чайковський та інші.

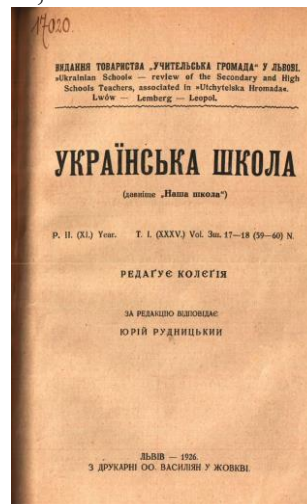
5

УКРАЇНСЬКА ШКОЛА (давніше «Наша Школа»)

педагогічно-науковий журнал, друкований орган «Товариства Учительська Громада», фактично продовження Львівського журналу «Наша Школа».

Виходив у Львові у 1925-1939 рр. зі змінною періодичністю (квартальник, піврічник і двомісячник) і з перервою 1935-1937 рр. Редактори: Г. Микетей, Ю. Рудницький, О. Макарушка, Я. Біленький.

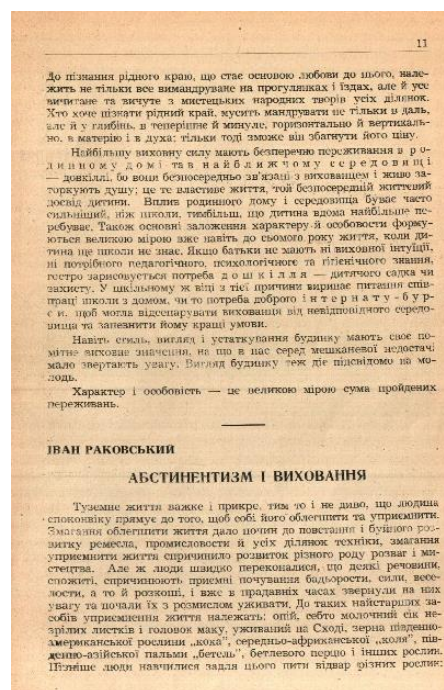
6

УКРАЇНСЬКА ШКОЛА: Часопис українського вчителства

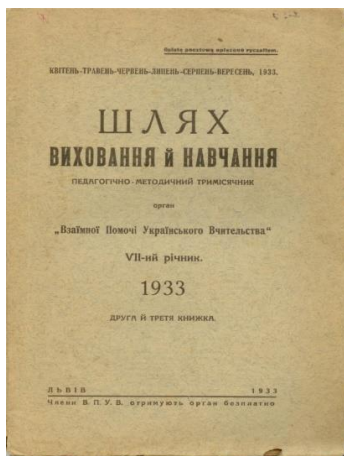
педагогічно-науковий часопис українського вчителства в Генеральному Губернаторстві. Видавався у Кракові у 1942-1944 рр.

Продовження Львівського журналу «Українська Школа».

7

ШЛЯХ ВИХОВАННЯ Й НАВЧАННЯ: орган Взаємної Помочі Українського Вчительства (до 1930 р. «Шлях Навчання і Виховання»)

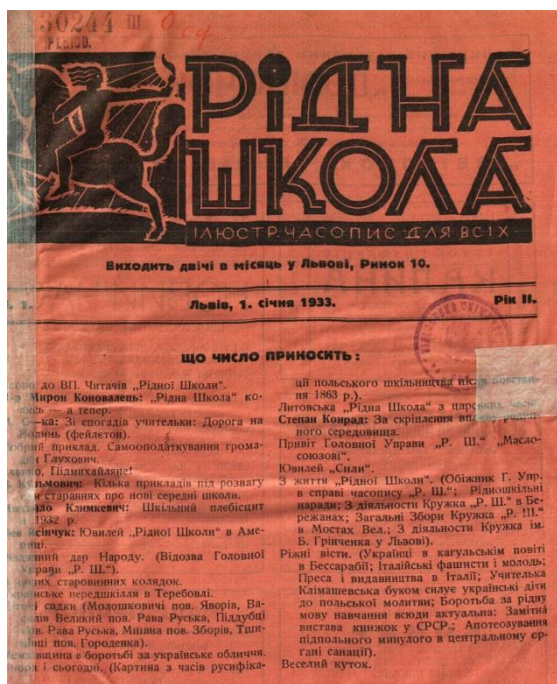
педагогічно-методичний місячник, з 1934 р. кварталник.

Виходив у Львові впродовж 1927-1939 рр., спершу як додаток до «Учительського Слова», а з 1930 р. самостійний журнал з додатком (з 1931 р.) «Методика і шкільна практика», який з 1934 р. став додатком до «Учительського Слова».

Журнал «Ш. В. й Н.» видавало Товариство «Взаємна Поміч Українського Вчительства». Серед редакторів і співробітників були: П. Біланюк, М. Возняк, А. Домбровський, А. Зелений, Д. Козій, Я. Кузьмів, І. Кухта, В. Метельський, П. Мечник, Є. Пеленський, Д. Петрів, І. Петрів, С. Русова, В. Сімович, С. Сірополко, Д. Сокульський, І. Стронський, І. Старчук, М. Таранько, І. Филипчак, І. Ющишин та ін.

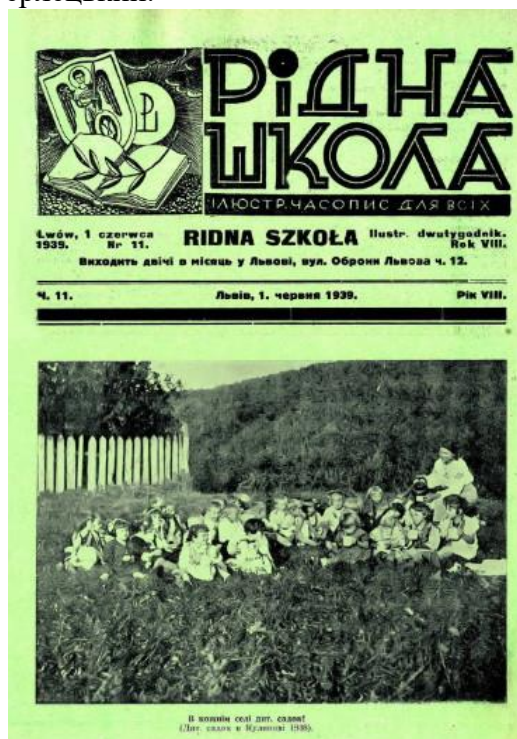
8

РІДНА ШКОЛА: ілюстрований часопис для всіх

педагогічно-виховний двотижневик, орган товариства «Рідна Школа». Виходив у Львові у 1927 р. (6 ч.) і 1932—1939 рр.

Редактори: М. Стругинський, І. Герасимович, М. Терлецький.

Що число приносить:

Вісті до ВП Читачів «Рідної Школи».
Про Митро Конона: «Рідна Школа» ко-
лоде — а тепер.
Сторінка: Зі спогадів учительки: Дорога на
Добрий (Фейлтов).
Кубний приклад. Самооподаткування грома-
ди Галушчак.
Відео, Підвищення.
М. Стругинський: Книга прикладів під розвагу
і стараннях про нові серії школи.
Відео Климків: Шкільна палісцит
1932 р.
Відео Стругинський: Ювілей «Рідної Школи» в Аме-
риці.
Відео дитячий Народу. (Відова Головної
Управи «Р. Ш.»).
Відео старовинних козацьких
персонажів у Тербова.
Відео садки (Мозошківці пов. Яворів, Ва-
силь Великий пов. Рава Руська, Піддубні
пов. Рава Руська, Міщина пов. Зборів, Тши-
лівці пов. Борозівка).
Відео виступає в боротьбі за українське обличчя.
Відео і сьогодні. (Картина з часів русифіка-

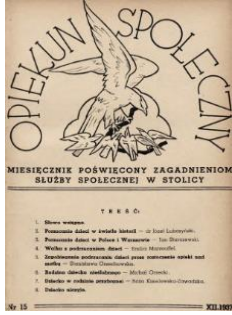

ції польського шкільництва після доктри-
на 1863 р.).
Литовська «Рідна Школа» з парадом.
Степан Комар: За сирітцями від зар-
маного середовища.
Привіт Головної Управи «Р. Ш.» «Масо-
союзів».
Ювілей «Сила».
З життя «Рідної Школи». (Обіжник Г. Упр.
в справі часопису «Р. Ш.»; Відомості
наради; З діяльності Кружка «Р. Ш.» в Бе-
реславі; Загальні Збори Кружка «Р. Ш.»
в Мостках Вел.; З діяльності Кружка ім.
Б. Грінченка у Львові).
Рідні вісті. (Україні в кагульським повіті
в Бессарабії; Італійські фашисти і мовознав-
ство; Преса і видавництва в Італії; Учителська
Клімашевська буюм силе українські діти
до польської молитви; Боротьба за рідну
мову навчання всюди актуальна; Замітна
виступає книжок у СРСР; Апотеозування
підпольного минулого в центральну ер-
гані санції).
Веселія хуток.

В жовтні солі дит. садка
(Лит. садок в Мостках, 1939)

Додаток Г

Перелік польських видань (1922-1939 рр.), присвячених питанням опіки над дітьми та молоддю

	Назва видання	Характеристика
1.	<p>Praca i Opieka Społeczna: zasopismo Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej</p> 	<p>Журнал «Праця і Опіка Соціальна» Міністерства Праці і Соціальної Опіки (Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej), виходив у Варшаві з 1922 до 1951 рр. зі змінною періодичністю та перервами (квартальник). Головним редактором був Едвард Хвалевік (Edward Chwalewik).</p>
2.	<p>Opiekun Społeczny: miesięcznik poświęcony zagadnieniom służby społecznej w stolicy</p> 	<p>Журнал «Соціальний Опікун», видавав Відділ Соціального Захисту і Публічного Здоров'я (Wydział Opieki Społecznej i Zdrowia Publicznego). Виходив у Варшаві у 1936-1939 рр. (місячник). Головний редактор – Титус Чацкий (Tytus Czacki).</p>
3.	<p>Opieka nad Dzieckiem: czasopismo poświęcone ochronie macierzyństwa, opiece nad dziećmi i młodzieżą</p> 	<p>Журнал «Опіка над Дитиною», присвячений питання соціальної опіки над дітьми. Виходив у 1923-1932 рр. (двомісячник) під патронатом Відділу Гігієнічно-Лікарського (Wydział Higieniczno-Lekarski) Польсько-Американського Комітету Допомоги Дітям (Polsko-Amerykański Komitet Pomocy Dzieciom). Головними редакторами в різні роки були: проф. др. В. Шейнах (prof. dr W. Szejnach), Б. Краковський (B. Krakowski), др. М. Громський (dr. M. Gromski), проф. др. М. Міхаловіч (prof. dr. M. Michałowicz).</p>
4.	<p>Życie Dziecka: czasopismo poświęcone ochronie macierzyństwa, opiece nad dziećmi i młodzieżą i życiu dziecka</p> 	<p>Журнал «Життя Дитини» виходив у 1932-1937 рр. (місячник) під патронатом Польського Комітету Опіки над Дитиною (Polskiego Komitetu Opieki nad Dzieckiem). Функції редактора виконував Є. Міхаловіч (Jerzy Michałowicz), який у 1938 р. змінив назву журналу на («Życie Młodych» («Життя Молодих»)).</p>

Джерело: Łucja Kabzińska, Krzysztof Kabziński. Wybrane aspekty zagrożonego dzieciństwa w dwudziestoleciu międzywojennym. *Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy, Nauki Społeczne*. 2012. № 4. S. 13

Додаток Д

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА

вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, 82100; тел. (0324) 41-04-74, факс (03244) 3-38-77
 e-mail: administrator@drohobych.net, код ЄДРПОУ 02125438

Від 24.06. 2018 р. № 657

ДОВІДКА

про впровадження результатів
 дисертаційного дослідження Зубрицького Ігоря Ярославовича на тему:
«Розвиток ідей щодо профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх на сторінках української педагогічної періодики Східної Галичини (1918-1939 роки)»
 на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05
 «Соціальна педагогіка»

У період з 2015 по 2018 роки на базі соціально-гуманітарного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка впроваджувались результати дисертаційного дослідження Зубрицького І. Я. на тему «Розвиток ідей щодо профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх на сторінках української педагогічної періодики Східної Галичини (1918-1939 роки)» на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05.

Розробки та рекомендації, запропоновані автором впроваджено в навчальний процес при викладанні таких дисциплін як: «Історія соціальної роботи», «Історія соціальної педагогіки», «Соціальна профілактика», «Соціально-педагогічна профілактика делінквентної поведінки», «Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями» для студентів спеціальності 231 «Соціальна робота», спеціалізація «Соціальна педагогіка».

Дисертаційна робота містить нові теоретико-методичні та практичні рекомендації, які сприяють вдосконаленню якості підготовки майбутніх соціальних педагогів/соціальних працівників, формуванню їхньої готовності до здійснення профілактичної роботи з дітьми та молоддю в процесі майбутньої професійної діяльності.

Результати дослідження Зубрицького І.Я. розглянуто та схвалено на засіданні кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 6 від 03 травня 2018 року).

Завідувач кафедри соціальної педагогіки
 та корекційної освіти
 доктор педагогічних наук, професор

Логвиненко Т.О.

Проректор з наукової роботи ДДПУ
 імені Івана Франка
 доктор педагогічних наук, професор

Пантюк М.П.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
**Глухівський національний педагогічний університет
 імені Олександра Довженка**

Вул. Києво-Московська, 24, м. Глухів, Сумська обл., 41400, тел.: (05444) 2-34-27, факс: (05444) 2-34-74
 E-mail: gdpu@sm.ukrtel.net, gnpuoffice@gmail.com, код ЄДРПОУ 02125527

Від 19.04.2018 № 1411
 На № _____ від _____

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
ЗУБРИЦЬКОГО ІГОРЯ ЯРОСЛАВОВИЧА
з теми «Розвиток ідей щодо профілактики соціальних відхилень у
неповнолітніх на сторінках української педагогічної періодики Східної
Галичини (1918 – 1939 роки)»
за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка
у освітній процес Глухівського національного педагогічного університету
імені Олександра Довженка

Цим засвідчується, що результати наукового дослідження Зубрицького Ігоря Ярославовича впроваджено на базі кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка впродовж 2015 – 2018 рр.

Результати дослідження, наукові праці, присвячені обраній темі, використовуються при розробці науково-методичного забезпечення дисциплін циклу професійно-практичної підготовки; при викладанні курсів «Соціальна педагогіка», «Технології соціально-педагогічної роботи», «Соціальний супровід сім'ї», «Соціально-педагогічна робота в сфері дозвілля», «Методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями», «Соціальне інспектування».

Одержані результати дослідження засвідчили доцільність їх впровадження у практику роботи закладу вищої освіти, сприяють удосконаленню якості підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери, формуванню їхньої готовності до роботи з учнівською молоддю щодо профілактики соціальних відхилень.

Матеріали схвалені на засіданнях кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

Проректор
 з наукової роботи та міжнародних зв'язків

[Signature]
 В.П. Зінченко

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
**ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

Бульвар Т.Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, тел./факс: (0472) 35-44-63, 37-21-42,
 e-mail: cic@edu.edu.ua Код ЄДРПОУ 02125622

24.04.2018 № 108/03-а
 на № _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної праці

Зубрицького Ігоря Ярославовича

«Розвиток ідей щодо профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх на сторінках української педагогічної періодики Східної Галичини (1918 – 1939 роки)» зі спеціальності 13.00.05 – соціальна педагогіка

І.Я.Зубрицьким упродовж 2015-2018 років на кафедрі соціальної роботи та соціальної педагогіки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького було проведено дослідження особливостей профілактики соціальних відхилень неповнолітніх в історичному контексті.

У навчальному процесі використовувалися розроблені І.Я. Зубрицьким тестові завдання до семінарських занять зі спецкурсів «Соціально-педагогічна профілактика правопорушень: методичні рекомендації до семінарських занять», «Соціальна робота в Україні : методичні рекомендації до семінарських занять» і вихідного контролю знань студентів; матеріали навчально-методичного посібника «Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями: тексти лекцій» при вивченні дисциплін циклу професійно-практичної підготовки.

Здобувач виступав із повідомленнями на методичних засіданнях кафедри, надавав консультації студентам і здобувачам, які працюють над виконанням досліджень з історико-педагогічної проблематики соціальної профілактики. Під час виконання цієї роботи були зроблені висновки про актуальність кандидатського дослідження І.Я. Зубрицького, доцільність впровадження його результатів у професійну підготовку соціальних педагогів та соціальних працівників у закладах вищої освіти.

Довідку про апробацію і впровадження результатів дослідження І.Я. Зубрицького затверджено на засіданні кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 8 від 19 квітня 2018 р.)

Проректор з наукової, інноваційної та міжнародної діяльності

С.В. Корновенко

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

58002, м. Чернівці, вул. М. Кошобинського, 2, тел. (0372) 584810, 584811, факс (0372) 552914, e-mail: rector@chnu.edu.ua

30.05.2018 № 17/14-1453

На № _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 Зубрицького Ігоря Ярославовича
 «Розвиток ідей щодо профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх
 на сторінках української педагогічної періодики Східної Галичини
 (1918-1939 роки)» за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка

Упровадження результатів наукового дослідження Зубрицького Ігоря Ярославовича відбувалося впродовж 2017-2018 рр. у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича у процесі підготовки фахівців за спеціальностями «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота».

Матеріали дисертаційної роботи інтегровані в зміст навчальних дисциплін «Соціальна педагогіка», «Історія соціальної роботи», «Соціальна профілактика делінквентної поведінки», «Методи соціальної роботи», «Волонтерство і соціальна динаміка»; використані для розробки тематики науково-дослідних робіт.

Розроблені Зубрицьким І. Я. навчальні посібники («Соціально-педагогічна профілактика правопорушень: методичні рекомендації до семінарських занять», «Соціальна робота в Україні : методичні рекомендації до семінарських занять», «Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями: тексти лекцій») використовуються у процесі підготовки соціальних педагогів та соціальних працівників, при розробці науково-методичного забезпечення освітнього процесу в умовах закладу вищої освіти.

Представлені дисертантом матеріали знайшли втілення у педагогічній діяльності кафедр педагогіки та соціальної роботи, сприяють удосконаленню якості підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників, формуванню їхньої готовності до роботи з неповнолітніми.

Результати апробації результатів дисертаційного дослідження Зубрицького Ігоря Ярославовича обговорені на засіданні кафедри педагогіки та соціальної роботи, протокол № 11 від 11 травня 2018 р.

Ректор

Платаш Л.Б.
 0990600769

Л.Б. Платаш

С.В. Мельничук

Мельничук С.В.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**Чорноморський національний університет
імені Петра Могили**

вул. 68 Десантників, буд. 10, м. Миколаїв, 54003, Україна
Тел/факс: +38 (0512) 500-333, 500-069
E-mail: rector@chdu.edu.ua http://www.chdu.edu.ua

04.06.2018 № 2/4.02.23/26

Акт

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Зубрицького Ігоря Ярославовича на тему:
**«Розвиток ідей щодо профілактики соціальних відхилень
у неповнолітніх на сторінках української педагогічної періодики
Східної Галичини (1918-1939 роки)»**
на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності
13.00.05 – соціальна педагогіка

У навчальному процесі кафедри соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського національного університету імені Петра Могили апробовано результати наукового дослідження Зубрицького І. Я. на тему «Розвиток ідей щодо профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх на сторінках української педагогічної періодики Східної Галичини (1918-1939 роки)».

Матеріали дисертаційного дослідження використовувались у процесі викладання навчальної дисципліни «Історія соціальної роботи» та обговорювалися на науково-методичних семінарах.

Основні положення та висновки роботи про історико-педагогічний досвід профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх, накопичений українськими педагогами минулого, сприяли розширенню знань студентів щодо особливостей і можливостей їх творчого використання на сучасному етапі та засвідчили доцільність впровадження у практику роботи вищого педагогічного навчального закладу результатів дисертаційного дослідження І. Я. Зубрицького.

Акт про впровадження результатів кандидатської дисертації Зубрицького Ігоря Ярославовича «Розвиток ідей щодо профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх на сторінках української педагогічної періодики Східної Галичини (1918-1939 роки)» обговорено та затверджено на засіданні кафедри соціальної роботи, управління і педагогіки ЧНУ імені Петра Могили (протокол № 9 від 12 травня 2018 р.).

Проректор з наукової роботи

ЧНУ ім. Петра Могили,

д.н. держуправління, професор

В. П. Беглиця

Завідувач кафедри соціальної роботи,

управління і педагогіки

ЧНУ ім. Петра Могили,

д.н. держуправління, професор

Г. В. Коваль

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ
ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
«САМБІРСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ КОЛЕДЖ
ІМЕНІ ІВАНА ФІЛИПЧАКА»

вул. Івана Філіпчика, 14, м.Самбір, Львівська область, 81400, тел. (03236)3-22-56, (03236) факс 3-35-20;
E-mail: pedcollege@ukr.net, код ЄДРПОУ 02137003

Від 24.05.2018 р. № ДН-12/237

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження **Зубрицького Ігоря Ярославовича**, здобувача кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка на тему: **«Розвиток ідей щодо профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх на сторінках української педагогічної періодики Східної Галичини (1918 - 1939 роки)»**

Упродовж 2016 – 2017 навчального року результати дослідження Зубрицького І. Я. на тему «Розвиток ідей щодо профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх на сторінках української педагогічної періодики Східної Галичини (1918 - 1939 роки)» впроваджувалися у навчально-виховний процес КЗЛОП «Самбірський педагогічний коледж імені Івана Філіпчика». Основні положення та висновки про вдосконалення сучасної системи соціально-педагогічної профілактики негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі на підставі творчого використання досвіду українських науковців та педагогів минулого, сприяли підвищенню рівня професійної підготовки майбутніх фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «Молодший спеціаліст», зокрема щодо здійснення профілактичної роботи в навчальних закладах початкової освіти; застосовувалися при викладанні навчальних дисциплін та обговорювалися на науково-методичних семінарах.

Використання матеріалів дослідження засвідчило їх актуальність, наукову новизну та практичну значущість і можуть бути рекомендовані для застосування у роботі навчальних закладів України.

Директор КЗЛОП
«Самбірський педагогічний коледж
імені Івана Філіпчика»,
кандидат економічних наук

Вантух В. П.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 ВІДДІЛ ОСВІТИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ НОВОКАЛИНІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
 САМБІРСЬКОГО РАЙОНУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
**Новокалинівський навчально – виховний комплекс «Середня
 загальноосвітня школа I-III ступенів- дошкільний навчальний заклад»**
 Пл.Авіації, 25 м. Н.Калинів, 81464 тел. (236) 40-210, e-mail nov_kalinow@ukr.net Код ЄДРПОУ 25259650

№ 06-11/212 від 18.04. 2018 р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного
 дослідження **Зубрицького Ігоря Ярославовича**,
 здобувача кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти
 Дрогобицького державного педагогічного університету
 імені Івана Франка

**«Розвиток ідей щодо профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх
 на сторінках української педагогічної періодики Східної Галичини (1918 -
 1939 роки)»**

У сучасних умовах нечіткої та недостатньої сформованості суспільних норм у підростаючого покоління, все більше дітей та підлітків потребують цілеспрямованої профілактичної роботи щодо їх соціально неприйнятної поведінки. Соціальна практика і педагогічний досвід свідчать про широкі соціалізуючі можливості загальноосвітніх закладів, які покликані і зобов'язані слугувати одним з найважливіших факторів соціалізації і соціально-педагогічної профілактики соціально неприйнятної поведінки неповнолітніх. Тому, актуальність дослідження І. Я. Зубрицького «Розвиток ідей щодо профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх на сторінках української педагогічної періодики Східної Галичини (1918 - 1939 роки)», його теоретичне та практичне значення для освітньої галузі не викликають сумнівів.

Результати, висновки і рекомендації дисертаційного дослідження І. Я. Зубрицького були використані у навчально-виховному процесі Новокалинівського навчально-виховного комплексу «Середня загальноосвітня школа I-III ступенів – дошкільний навчальний заклад» Самбірського району Львівської області при окресленні актуальних напрямів та оновлення змісту соціально-педагогічної роботи психологічної служби закладу.

Довідка видана для пред'явлення у спеціалізовану вчену раду Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка..

Директор НВК

канд. пед. наук О. Б. Бобак